

Бердібек

СОҚПАҚБАЕВ

Шығармалары

3

Бердібек
СОҚПАҚБАЕВ

ШЫҒАРМАЛАРЫ

III том

ҚазАқпарат

Алматы
2014

УДК 821. 512. 122

ББК 84 (5 Каз) -44

С 63

Қ.

*Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігі
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару»
бағдарламасы бойынша жарық көрді.*

С 63 БЕРДІБЕК СОКПАКБАЕВ. Шығармалары. III том.
/Бердібек Сокпакбаев. — Алматы: ҚазАқпарат,
2014. - 380 бет.

ISBN 978-601-03-0290-7

Қазақ балалар әдебиетінің айтулы өкілі, белгілі жазушы Бердібек Сокпакбаев шығармаларының бұл томына қаламгердің атакты «Менің атым – Қожа» және «Жекпе-жек» хикаяттары еніп отыр.

Бала жанының білгірі, сезімтал автор аса зор шеберлікпен жас жеткіншектердің көңіл-күйін, жандүниесін шебер суреттей білген.

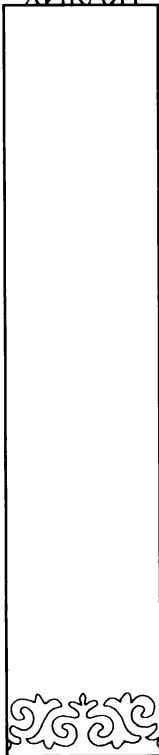
УДК 821.512.122
ББК 84 (5 Каз) -44

ISBN 978-601-03-0290-7

©«ҚазАқпарат» баспасы, 2014

ЖЕКПЕ-ЖЕК

ХИКАЯТ

Көктемнің аяқ шені «Қызылшекарада» жауын-шашынды болып тұр. Жаңбыр кейде аспанның түбі тесілгендей екі-үш күн бойына үзілмей жауады. Аяқтан калош, үстен плащ түспегелі талай күн.

Осындай мазасыздықтың салдарынан колхоздың жер жырту науқаны созалаңдап, әлі бітіңкіремей тұр.

Бірақ соған қарамастан шаруа баққан жұрт бұл көктемге дән риза. Егін мен шөптің мол шығатын құт көктемі деп атап жүр.

Бүгін сол жылаңқы көктемнің кенет сергіп жадыраған кезінің бірі, таңертеңгі мезгіл. Тыста талайдан бері байқалмаған шуақты күн бар. Көше шеті мен үй-үйдің арасындағы алаң жерлерде тығыз қаулап жетіле бастаған балғын көк көкпеңбек таза реңмен көңілді жарқырайды. Өріске айдалмаған лақ, қозы, жас бұзаулар шырын көкті қадала шымшып үзіп, сағынып көріскендей бас алмай жайылады. Жаңбырлы талай күнді сыз қапас қуыста өткеріп сыз соқты болған тауық, иттерге дейін есік алдындағы күн шуаққа шығып, жадырасып бой жазып жүр.

Мұрат ертеңгі шайды ішіп болып, төр үйде сабақ қарап отыр еді. Кенет көше жақтан балалардың шулаған дауыстары естілді. Аласа столға сүйеніп, төр алдында сабақ жазып отырған орнынан ұшып тұрып, терезеге қараса, бірнеше бала төмен

қарай жүгіріп барады екен. Жалма-жан терезенің жартысын ашып жіберіп дауыстады:

– Садық, ей Садық! Қайда жүгіріп барасыңдар?

Үстінде қағылған шибарқыт костюмі бар, дембелше келген сұрлау бала жауап берді:

– Әскерлер ат ойнатып жатыр!

Бұл ара Жетісу өлкесінің шекаралы бір тұсы. Қыстақтан төменіректе, су жағасында шекара күзететін застава бар. Жүгіріп бара жатқандардың бет алысы сол болып шықты. Заставаның дәл қасында әскерлердің жазғы уақытта ат ойнататын ойын алаңы бар. Олар сонда әр кезде өздерінің жаттығу ойындарын өткізеді. Бөгеттерден ат секіртеді, қылышпен шыбық шабады. Шауып бара жатып, ат үстінде әрқилы өнер-қимыл жасайды.

Бұның бәрі «Қызылшекараның» балалары үшін қанша көрсе де жалықтырмайтын, құдды цирк ойыны тәрізді мәз-мереке көрініс.

Әке-шешесі үйден ұзатып, қия бастырмайтын Мұратқа биыл көктем туғалы бері шекарашылардың бұндай тамашасын көрудің сәті бір түспей жүрген. Тап қазір оның делебесі қозып кетті. Кітап-қағаздарын тез жинастыра салды да, ауыз үйге шығып, жайдақ шайды бағана сілтегеннен әлі сілтеп отырған анасынан:

– Апа, әскерлердің ойынын көріп келейінші? – деп өтінді.

– Сонау застапқа бармақсың ба? Қой! Әскердің ойынын көрмеп пе едің? Үйде отырып, сабағыңды оқы.

– Балалардың бәрі кетіп барады, – деп қиылды Мұрат. Мөлдіреген қап-қара әдемі көздері аянышты, мұңайып тұрып айтты.

– Қой дедім ғой! Бір жеріңнен шаншу ұстап қалады.

Бозарыңқы саусағымен Мұрат терезені нұсқады:

– Қарашы, далада күн жып-жылы. Жарқырап тұр.

– Күн жарқырап тұрғанмен жел бар. Түсін айтқанды. Көкке шығып желігетін кез емес қазір.

Әңгіме осымен тынған еді. Анасының илікпесін көрді де, Мұрат жым болды. Шытынған кейіс жүзбен төр үйге қайта кіріп кетті.

Сабадай жайылған мол қарнын сипалай отырып, Ұлжан шешей шайын ұзақ ішті. Шәйнектің бар қызылы таусылып, самауырдағы қайнақсу сарқылғанда барып қана уһ деді. Құмардан әбден шыққанын танытып жадырай жөтеліп алды, терін сүртінді. Сонда ғана төр үйде жым-жырт болған баласы оның есіне түсті:

– Мұратжан!

Үн жоқ.

– Мұрат!

Тым-тырыс.

«Әлгі ұйықтап қалды ма», – деп күбір етті де, Ұлжан шешей жер таянып орнынан түрегелді. Есік перделерін сыдырып, төр үйге бас сұғып қарады. Мұрат көрінбейді. Енді байқады – көше жақтағы терезенің жартысы ашылып қалыпты. Салқын жел соғып, терезе перделерін кеуектей желпіп тұр.

Ұлжан шешейдің жүрегі су ете қалды. «Мына антұрған терезеден шығып кеткен бе?!»

Төсек астын, үй ішіндегі қалтарыс жерлерді түгел қарап, Ұлжан шешей баласын таба алмады. Мұраттың ілулі тұрған фуфайкасы көзіне түскенде:

– Сығыр алғыр, тым болмаса, киінбей кеткенін қарашы, – деді, не істерін білмей абыржи түсіп.

Он үш құрсақ көтерген Ұлжан шешейдің Мұрат сүт кенжесі.

Одан басқа ер жетіп адам болған екі қыз, бір ұлы бар еді. Қыздарының екеуі де күйеуге шығып, өз алдына үйлі-баранды болып кетті. Олар екеуі де бұл маңайдан жырақта тұрады.

Ал Мұраттан он екі жас үлкен Әбдібақас деген ұлы нағыз көкжал жігіттің өзі еді. Колхозда бригадир болып істеп, аты шығып жүретін. Соғыс басталысымен өзі тіленіп майданға алынды да, сонда мерт болды.

Әбдібақастың қайғысы Ұлжан шешей мен Батырбай қарттың шымбайына кезінде ерекше батты. Ет жүректерін жидітіп, еңселерін күрт түсіріп жіберді. Қаншама ыстық жас көл болып төгілмеді, қаншама рет жүрек қабы қақ айырылып сөгілмеді... Әбдібақастың атын атап, естеріне алғанда, жүректері жаралы, көңілдері қаралы қос ата-ана осы кезде де құм болып егіліп кетеді...

Енді міне көптен қалған сарқыттай олардың көз алдарында қалқиып жүрген тек Мұрат қана.

Өткеннің қайтып оралмасына, өшкеннің жанбасына көздері жеткен екі қарт енді соны медет етіп, тілеуін тілейді. «Құдай, енді осыма, қарайған осы шыбыныма өмір бер, қызығын көрсет», – деп таңды мінәжат етумен атырады, күнді мінәжат етумен батырады.

Қоруыш қарт ата-ана жанымыз Мұраттың үстінде шықсын деп тұрады, аяларынан шығарғылары, көзден таса еткілері келмейді. Мұратты олар

қолдарынан байқаусызда түсіріп алса, жарылып қалатын нәзік жұмыртқадай көреді.

Дүние жүзінің бар қауіп-қатері ылғи да Мұратты торуылдап жүретіндей сезіледі оларға. Арқандаулы аттай қып, не қыста, не жазда олар Мұратты үй маңайынан ұзатып ешқайда шығара қоймайды.

Өшіккен балалардың Мұратты кейде «үйкүшік» деп ызаландыратыны да осыдан.

Терезеден секіріп түсіп, балалардың соңынан ілесе жөнелген Мұрат еркіндік өмірдің рақатын бірден сезінгендей болды. Көктемнің мөлдіреген сап-салқын таза ауасы алдынан жел боп есіп, тынысын ашып жіберді. Қолтығына қанат біткендей шабыттана сілтеп, балалардың бірінен соң бірін басып озды. Өзінің тәуір жүгіретіндігіне масаттанып, өкпесі өше бастағанына қарамай, өршелене түсті.

Бір-екі рет артына бұрылшақтап қарап еді, ашық қалған терезесі қалқып бейқам тұрған өздерінің қоңыр тамын көрді. Ауыз үйде шешесінің қаперсіз күйде шай ішіп отырған кейпі көз алдына елестеді.

Әскерлер ат ойынын өткізетін алаңның дәл бүйірінде алыстан қарағанда төңкерген қазан тәрізденіп көрінетін төмпешік бар. Балалардың тамашалап қарайтын дағдылы орны осы ара. Алдыңғы кеткен үш-төрт бала соның үстіне енді шығып үлгіргенде, оларды өкшелеп, ентелеп Мұрат та жетті.

Солдаттар бұл кезде шыбық шауып жатқан.

Кезек астында ойнақшыған биік ақ боз аты бар шекарашыға келді. Қолындағы жалаңаш қылышы мен жасыл фуражжасының күнқағары жарқ-жүрқ етіп, саптан алғарақ озып шықты.

- Старшина!
- Николай Трофимович!
- Ох, ол қазір көрсетеді! – деп, балалар оны танып, шулап қоя береді.

Ақ боз аттың әсемдігі көз тойғысыз. Мойнын аққудай иіп, көлденеңдеп билеп тұр. Үстіндегі старшина тебініп қалған кезде алдыңғы екі аяғын көкке сермей атылып, бір сәтке шаншылып тұрып қалды да, содан соң шолақ құйрығы желбіреп, құйғытып шаба жөнелді.

Аралары он бес-жиырма метрдей етіліп орнатылған бағандардың басына қадап-қадап қойған солқылдақ жіңішке көк шыбықтар тұр. Застава старшинасы украин Денисенко басқалардан ерекше өнер көрсетіп, әлгілердің біреуін қалдырмай турап өтті. Әдемі турап өтті! Оңды-солды дөп сілтенген алмас қылыштың соңында көк шыбықтар бірінен соң бірі сол тіке тұрған қалпында болмашы ғана дір ете қап, қиылып түсіп жатты.

Басқаларға ұқсап жаралап кету, тигізе алмай кету деген болмады.

Ең соңғы биіктеу екі бағанның біреуінің басында ішіне нығарлап шөп тығылған тығыз дорбаша тұр еді. Старшина оны қылышын шүйілтіп әкеп, дәл бүйірден қорс еткізіп түйреп түсірді. Ал одан кейінгі ең ақырғы бағанда ілулі тұрған темір шеңбер бар еді. Әлгіні құйғытып бара жатқан екпінімен аспандата қағып, ұшырып жібергенде, шеңбер әуелеп бірталай жерге шырқап барды.

- Ой, жаса, старшина!
- Әне, көрдің бе оны!
- Ол сондай!
- Ол керемет! – десіп, балалар әлгіден бетер

шуласып, рахатқа батып жатыр.

Мұрат таңдайының балын сора сүйініп:

– Шіркін-ай, мен де осындай командир болсамшы! – деп дауыстап жіберді.

Мектеп директоры Тоқмолданың баласы едірең Садық Мұраттың жүзіне бажырая қарады.

– Командир болмай қал! Сен үйкүшікті әуелі солдатқа да ала қоймас.

– Неге?

– Солдаттар әне, дәу-дәу, мықты. Ал сен болсаң түрің мынау, күнде ауырып қаласың.

– Өскенде ауырмаймын, – деді Мұрат сөзден ұтылғысы келмей.

– Өспей қал! – деп Садық Мұратты итеріп кеп жібергенде, бейқам отырған ол еңіске қарай тыраң етіп құлап қалды.

Балалар ду күліп, мәз болысып жатыр. Елден ерек Садық мәз.

Мұраттың оған бұдан бұрын да бір-екі жерде есесі кетіп еді. Қазіргісі тіпті қорлық болды. У үстіне у тамып, Мұраттың жанын күйдіріп жіберді.

– Сен не? Неге итересің? – деп ол Садыққа тұра ұмтылды. Отты көздерінен шынайы ашу шатынап, түйіліп алған.

– Итерсе не? Ал не істемексің? – деп Садық мығымдана түрегеліп, өр кеудесін Мұраттың алдына тосты.

– Мен сені ұшырып жіберем! – деді Мұрат тістеніп.

– Ұшырмай қал!

– Ұшырам дедім, ұшырам!

– Қане, ұшыр!

Тұтап келе жатқан төбелес сөніп қалмасын деп,

басқа балалар тұс-тұстан жел бере бастады.

– Мұрат, қорықпа!

– Садық, өзін тыраң еткізші.

– Үрит соқ, көк қасқа! – деген дауыстар жамырап кетті.

Қара күші Мұраттан басым екенін Садық жақсы біледі. Арқаланып тұрғаны да сол білек күші. Ал Мұраттың сұрланып, ашынып алған жүзінде оның пысын басқандай айбат оты, өткірлік бар еді. Сол себепті де Садық бірінші болып қол жұмсауға бата алмай тұр.

Егескен қораздар тәрізденіп
ол екеуінің құр секеңдеп
тұрып алғандарына өзгелер тіптен риза емес.
Қызыл шеке төбелестің өзі болмағанмен, одан бергі
бірдеңесі бұрқ ете түссе екен деп, бірімен-бірі
жарыса өрекиді:

– Ендеше күресіңдер!

– Кімнің күшті екені сонда белгілі болады!

– Ал ұстасыңдар!

– Жығылғанды жер көтереді!

– О, су жүрек, қорқып тұр!

– Қатын!

Бұл сөздер егескен екеудің ешқайсысын да жетістірмеді. Шымбайларына батыра қамшымен осып-осып жібергендей болды. Екеуі шап ұстасып, тіресіп қалды. Өзгелер ортаны ашып, серпіле берді. Сөйткенше болған жоқ, тырмысқанына болмай үйіріп әкеліп, Садық Мұратты жерге топ еткізді. Онымен де қоймады, намысына тиетіндей тағы бір жаман ырым сөзді айтып, «...күшің маған» деп, Мұраттың басынан аттап кетті.

Шекарашылардың ойыны әлі аяқталған жоқ. Бөгеттерден ат секірту болып жатыр.

Балалар төбешіктің үстіне жайғасқан күйі әлі сол улап-шулап, тамашалап қарауда.

Мұрат басқалардан артқарақ оқшау отыр. Мүйізделген сиырдай жырылып шығып, қораштанып, бүгіле түскен. Көзі шекарашылардың ойынында болса да, көңілі басқада. Әлгінде Садықтан тапқан жеңілісі титықтатып, намысын шоқтай қарып, күйіндіріп отыр.

«Япыр-ай, осыншама әлсіз болып, нәзік болып туармын ба? Күшті болып, Садықтай болып неге тумадым? Сонда мен оған танытар едім».

Ауылдың солтүстік-батыс жағы қырат, жота. Жауын-шашын көбінесе сол тұстан келеді. Аспан жарқырап тұрғанның өзінде теріскейден бір жел тұрса болғаны, жентектелген сұр бұлттар иек артпадан жөңкіліп шыға-шыға келіп, сатырлатып құйып өтетін дағдысы бар. Ауа-райының сол шалдуар мінезі оқыстан тағы біліне бастады. Аю тұлғалас қап-қара бір бұлт Өмекені тура асып, екпіндеп келеді. Соңында тіркес-тіркес тағы да бұлттар көрінеді.

«Болыңдар! Қозғалыңдар тезірек! Мына қыстақтың адамдары үйді-үйлеріне тығылып, жасырынып үлгіргенше төгіп-төгіп жіберейік» деп, бірін-бірі ығыстыра итерісіп, асығып келе жатқан тәрізді. Ойын қызығына еліккен шуылдақ балалар бұны елейтін де, байқайтын да емес.

Батыстан ызғырық жел тұрып, жер бетін көлеңке басып, аз уақыттың ішінде ауа-райы құбылып шыға

келді.

Манадан бері қарай желдің өтіне қақталып, көйлекшең отырған Мұрат кенеттен селк ете қалды. Сол жақ қолтығының астынан біреу ине сұғып алғандай болды, жаман шаншып кетті. Дәл осы кезде балалардың біреуі үрейлі дауыспен:

– Күн жауып келеді, – деді. Аспан да зеңбірек атылғандай күр-күр етті.

Балалар орындарынан шулай түрегелісті. «Қап бөлем, байқатпай бас салайын деп едім, болмады-ау» деп ызаланғандай, күннің күркіреуі үдеп-үдеп барып басыла бергенде, найзағайдың отты қамшысы шатыр ете қалды.

Сатырлаған ап-ауыр тамшылардың астында балалар үріккен қойдай тырағайлап, қыстаққа қарай бей-берекет жүгірісті.

Сыртта тасырлап жаңбыр жауа бастағанын көргенде, Ұлжан шешейде ес қалмады. «Қап, өлді-ау, әлгі, өлетін болды-ау!» – деп Мұраттың фуфайкасын ұстап, жүгіріп шықты. Есік алдындағы тезектердің үстін жабамын деп тағы да біраз бөгеліп қалды. Одан енді жөнеле бергенде, көзіне Батырбай қарияның бағана өзі жуып, қораның шетіне жайып қойған жейдесі түсті. Оны ол күйінде тағы да тастап кете алмады. Жейдені үйге кіргізіп, ашық қалып бара жатқан есікті құлыптап үлгіргенше жаңбыр екілене түсті.

Енді тіпті өрт шығып жатса да, бөгелуге оның мұршасы жоқ еді. Ауыр денесі іркілдеп, құнжыңдай басып, заставаға қарай жүгіре жөнелді.

Шомылатын адамдар табылды дегендей жаңбыр ышқына-ышқына құйып кетті.

Сүме-сүме болған бірнеше бала Ұлжан шешейдің алдынан қарсы жүгіріп келеді.

– Әй, балалар, Мұратты көрдіңдер ме?

– Арт жақта келе жатыр.

Нөсер асқына, қарбаласа түсті. Көше бойы бір демнің арасында жарқыраған көлшіктерге толып кетті. Сатырлаған тамшылар көлшіктердің бетінде шоршақтап би билеп, айналада шұп-шұбар көбіршіктер өріп шыға келді.

Мұрат үйге тезірек жетпекші болып, әлдекімдердің бау-бақшасын аралай тура тартып еді. Бұнысы жолды қысқартудың амалы болатын. Бірақ ол мықтап алданды. Бақшаның жуырда айдалған қара топырағына бір-екі аттап үлгермес-тен толарсағынан кіріп-кіріп кетті де, қайтадан кері жүруге мәжбүр болды.

Содан талай бұлтарыс жасап, қорықтардан секіріп өтіп, әрең дегенде көшеге қайтадан шықты.

Сабынға ұқсап езіліп, көше де жетісіп тұрған жоқ еді. Бір рет тайғанап жығылып, жамбасымен сырғанап түсті де, бүкіл бір жақ қапталын ластап алды.

Өстіп ел баспаған жерлерді басып, машақат кешіп жүргенде Мұрат өзін іздеп, алдынан киім алып шыққан анасымен кездесе алмай қалды да, сұры кете малшынып үйге жетті.

Келсе, есікте құлып тұр. Қайтерін білмей сасқалақтап, өзге паналар жер таппағаннан кейін жүгіріп барып сыз қораға кірді.

Жаңбыр ұзаққа бармады, шалағай аттай арындап-арындап алды да, сарқыла қалды. Тағы біраз

уақыттан кейін аспан жадырап ашыла бастады. Қарсыдағы үйдің қабырғасына ала шұбар бұлттың жыртығынан жарқыраған күн сәулесі түсті.

Бір кезде өкпесі аузына тығылып, «аһлап, уһлеп», Ұлжан шешей келді. Аяғы толарсағынан саз балшық. Үсті-басы малмандай су...

Қорадан тісі-тісіне сақылдап, Мұрат шығып келеді. Екі беті көкқайыстанып, жақ жүні үрпиіп кеткен. Топшысынан оқ тиген құстың қанатына ұқсап екі иығы сөмпиіп, екі жеңі салбырап, қалш-қалш етеді.

– Көтек, мынау қайдан шыға келді. Ойбай сорлы-ай! Өлдің-ау! Ұсқының кетіп қалыпты ғой, бейшара!

Мұрат анасының жүзіне кінәлі көзбен жәутеңдеп қарай берді.

4

Батырбай қария колхозшылардың жекеменшік сиырын бағады. Мал дегенде қолқа-жүрегі елжіреп тұратын адам. Сиырлар тойынсын деп, кеш батқанша жаятын әдеті. Бүгін де сол дағдысымен ауылға күн батар алдында ғана келді. Аттан түсіп жатып үй жаққа көз тастаса, тым-тырыс. Әншейінде, бұл кезде есік алдында бажылдап, буы бұрқыраған ақ самауыр тұратын еді. Ол да көрінбейді.

Су сіңіп, сіресіп қалған қалың сулығын қаудырлатып, Батыкең ауыз үйге кіргенде, төр үйден Мұраттың қинала жөтеліп ентіккен сыбысы естілді. Батыкеңнің жүрегі шымыр етіп, үркіп қалғандай болды. Есікті шымылдықтап тұрған пердені қамшы сабымен сырып ашып қарап еді, ала көлеңке тарта бастаған үйдің ішінен төсекте жатқан баласын, оның қасында мелшиіп, салбырап отырған

кемпірін көрді. Бір түйір аяз зырқ етіп Батыкеңнің миын тесіп өткендей болды.

– Мынаған не болған?! Жайша жатыр ма?

Кеудесіндегі қапырықты Ұлжан шешей бір күрсініп шығарды да:

– Қайдан жайша болсын, – деп бүгінгі уақиғаны баяндап берді.

Батыкең шешінді де, Мұраттың қасына келді. Алақанын оның маңдайына басып көрді. Еті лапылдап тұр екен.

– Докторды шақырдың ба?

– Лоқтыр не істеуші еді. Суық тиген балаға оның дәрісі ем бола ма? Одан да сой қазір қара марқаны. Теріге салмаса болмайды.

Мұратқа анық ем боларына көзі жетсе, Батыкең қара марқа түгіл, астындағы жалғыз атын союдан да тайынбайды. Бірақ ол кемпірінен гөрі көзі ашықтау, жаңашылдау адам.

– Дегенмен көрсін. Дәсаны мен шақырып келейін, – деп бөгелместен шығып кетті.

«Қызылшекараның» «лоқтыры» Дуся дейтін жас орыс қызы. Екі жылдық фельдшерлік мектепті бітірген білім-шарқы бар. Бірақ жар дегендегі жалғыз «доқтыры» сол болғаннан кейін бұл араның халқы оның білімін есепке алып жатпайды. Көрінгісі келгендері қандай аурумен ауырса да келіп, көріне береді.

Ауыл қазағының ырқына Дуся да көніп алған. Күн болсын, түн болсын, ерте келсін, кеш келсін келгендерді қабылдай береді. Терезенің алдында шашылып жатқан азғантай дәрі-дәрмектен әйтеуір жұғымды деген біреуісін тегіннен-тегін беріп жөнелтеді.

Дусяның өз қолынан келері осы ғана.

Ал ауруы салмақты адамдар жәрдем тілесе, Дуся жолдама жазады да, аудандық емханаға бар дейді.

Сөз қайыруды, беттен алуды білмейтін биязы мінез Дуся қазақтарға ұнайды. Олар оны еркелеткен тәрізденіп, өз тілдеріне бейімдеп, «Дөса», «Дөсажан» деп атайды.

Батыкеңнің алдына түсіп алып, келте шашы дударланып Дуся келді. Мұраттың ыстығын өлшеп көрді, өкпесін тыңдады. Аузын аштырып «а!» дегізіп қарады. Содан кейін айтқаны:

– Аудан оны апарсы керек. Анікі өкпе суық тиген. Сондай укол салады. Жазылады.

Екі қарт «доқтырдың» айтқанын үрке, үрпиісе тыңдады.

– Қой сойып, терісіне салсақ қалай болар еді? – деп сұрады Батыкең.

– Ой, ол булмайды. Менікі айтты анда аудан апарса керек деп. Сол дурус.

Дуся кетісімен Ұлжан шешей мен Батыкеңнің арасында керіс-тартыс басталды:

– Бол, сой марқаны, терісіне саламыз, – дейді Ұлжан шешей.

– Әлгі доқтыр болмайды демеді ме?

– Лоқтырың дым да білмейді.

– Дым білмейтін адамды өкімет доқтыр етіп қоя ма?

Бұл әңгімені естіп жатқан Мұрат ентіге сөйлеп:

– Теріге түспеймін, – деп азар да безер болды.

Ұлжан шешей райынан енді қайтқандай:

– Тым құрса, бүгінше жас сорпа қайнатып беріп көрейік. Сойсаңшы, аяп қалдың ба ол немеңді, – деді.

Марқа сойылды, сорпа қайнатылды. Бірақ «іше ғой, жей ғой, жазыласың» деп қанша жалынып-жалбарынғанмен, зекіп қыстағанмен Мұрат жарытып ештеңе ішіп-жемеді.

Ертеңінде ыстығы көтеріле түскенін көріп, Батыкең Мұратты ауданға алып жөнелді.

5

Мұрат ауруханада жатқанда халқымызды шаттыққа бөлеген аса зор қуанышты оқиға болды. Соғыс бітті. Төрт жыл бойына елдің титығына жетіп, қажаған апаттың үні өшті.

Жұрт әрқайсы өз білгенінше қуанды. Біреуді біреу бас салып сүйіп жатты. Салт аттылар көше бойымен шапқылап, әлдекімнің бейқам жайылып жүрген лақтары болса, көкпар етіп, тартып ала жөнелісті.

Бұл үшін оларды тергеп-тежеген ешкім де болған жоқ.

Қуанғаннан еңіреп жылағандар да аз емес.

Осының бәрін аурулар аурухананың терезесіне жабысып көріп тұрды. Бұл кезде ыстығы қайтып, сергіп қалған Мұрат та солардың ішінде еді.

Мұрат ауруханадан шөлмектей болып бозарып, жүдеп шықты. От шашқан көздері ғана сол бұрынғысындай жайнап тұр.

Ол арбамен «Қызылшекараға» – ауылына келе жатып, айналадағы жаздыгүнгі толықсыған уыз дүниеге жаңа көріп табысқандай аса бір сезімталдықпен қарап отырды.

Бұл – мектепте сабақ бітіп, балалар емтихан

тапсырып жатқан кез. Мұрат емтиханға қатыса алмады. Бірақ ол кластағы үздік оқушының бірі еді, педагогикалық совет соны ескеріп, Мұратты келесі алтыншы класқа емтихансыз көшіруге тоқтам етті.

Мұрат үшін бұл аса қуанышты жай болды. Ауруханада жатқанда оның көптен-көп уайым шегіп біткені де осы оқу жайы болатын.

6

Бусанып семіз күз келді. Жаңа оқу жылының басталатын уақты жақындап қалды.

Бір күні Мұратқа оның досы Шәкір жүгіріп келді. Екеуі ылғи да бірге ойнап, уақытты бірге өткізетін. Үйлері де көшенің ар жақ, бер жағында, көрші. Бүкпесіз ашық мінезді Шәкір даңғырлай сөйлеп келді.

– Мұрат, ей, Мұрат! Сен білесің бе!

– Нені?

– Бізге физкультура мен орыс тілінен кім сабақ беретін болғанын.

– Кім?

– Николай Трофимович!

– Ол кім?

– Николай Трофимовичті білмейсің бе? Заставадағы старшина. Әскерден босапты да, біздің мектепте мұғалім болып қалыпты.

– Е, қойшы?!

– Қойшы емей-ақ, рас. Сенбесең жүрші. Ол қазір Тоқмолда екеуі мектептің алдында жүр.

Жарысқан аттай еңтігіп, Мұрат пен Шәкір жүгірген бойда келіп еді, Тоқмолда мен Николай Трофимович волейбол алаңының қасында сөйлесіп тұр екен.

– Мына бір төбешіктің көзін жоғалтса, алаң кеңіп кеткелі тұр. Оның топырағын апарып анау шұқырларға төксе, ол ара да теп-тегіс болады, – дейді Николай Трофимович әлгі аталған жерлерді жұп-жұмыр саусағымен нұсқай шолып.

– Оны қалай жоғалтпақсың?

– Қазып, алып тастаймыз. Оқу басталғаннан кейін балаларды жауып жіберсе, қиын ба?

– Өйтіп азаптанбай-ақ, мына араларға ойнатсаң да жетпей ме?

– Физкультура алаңын жасақтауға бұл ара тарлық етеді.

– Өзің біл, – деді Тоқмолда қысық көздері жыпылық-жыпылық етіп. Мән бермей, ойланбай айта салды.

Тоқмолда бойы тапалдау келген, жұмыр иықты, сұр адам. Жасы қырықтар мөлшерінде, бір жеті шамасында бір рет қырылатын көселеу сақалының нақ қазір өскен кезі. Иегінің тап ұшы мен шықшыт түптерінде ғана қолмен жапсырған тәрізденіп сирек шоғырланған қап-қара қылтанақтар бар.

– Оқу басталысымен мен осы жұмыстарды қолға алам, – деді Николай Трофимович.

– Жарайды.

Тоқмолда осыны айтты да, мектепке қарай жөнеле берді. Үстінде олақтау қолмен тігілген тік жағалы ақ жейде, оның сыртында қоңырлау пенжак. Бұтында солдаттың сары галифе шалбары. Аяғында жұлығына жамау түскен көне былғары етік. Басында тәйпиген көкшіл кепка.

Пішіні, түр-түсі әрқилы осы киімдер Тоқмолданың үстіне әр қиырдан келіп, кездейсоқ бас қосып, қалай болса солай жабысып тұра-тұра қалған.

Әлгіндей әжуа түріне қарамастан Тоқмолда жуантық шағын денесін маңғаз ұстап, салмақты басып барады. Төңірегіне шекесінен қарап көз салады. Осы араның қожасы менмін дегендей кеуделі, арқалы жан екені сырт пішінінен білініп, танылып тұр.

Николай Трофимович Тоқмолданың соңынан ілеспей тұрып қалды. Бет алдындағы алаңды көзімен шолып, қиялдап ойланып тұр. Ол орта бойлы, мығым, тығыз денелі, жуан мойын адам. Арт жағынан келіп қараған тосын кісі қазір ғана моншадан шыққан ба деп қалады. Мойны-басы құлақ шекесіне дейін қып-қызыл болып ылғи да қызарып жүреді. Қаны сыртына тепкен сау-саламаттықтың белгісі.

Галифе шалбарының қалтасына қол салып, Николай Трофимович рулетка суырып алды. Содан соң анадай жерде тұрған Шәкір мен Мұратты дауыстап шақырды:

– Балалар, бері келіңдер!

Екеуі жетіп келді.

– Сендер осы мектепте оқисыңдар ма?

– Иә, осында оқимыз.

– Қай класта оқисыңдар?

– Бесіншіні бітірдік. Енді алтыншыға барамыз.

– Дене шынықтыру сабағын сүйесіңдер ме?

– Сүйеміз, – деді олар қабатынан.

– Сүйсеңдер, осылай бола ма? Мектептеріңде физкультура алаңы жоқ. Спорт мүліктеріңнен ештеңе де жоқ. Сендердің дене шынықтыру сабағын сүйетіндіктеріңнің белгісі сонда осы болғаны ма?

– Біз қайдан білейік, біз білмейміз ғой, – деді

Мұрат.

– Білмеу деген жаман нәрсе. Білу керек, ал білмегенді білуге тырысу керек. Дұрыс па?

– Дұрыс.

– Дұрыс болса, ұста мынаны, – деп рулетканың бір жақ ұшын ол Мұратқа ұсынды. Оны Мұрат шап беріп ұстай алып:

– Николай Трофимович, сіз енді бізге мұғалім боласыз ба? – деп сұрады.

– Сен менің аты-жөнімді қайдан білесің?

– Білеміз. Біз бәріміз де білеміз.

– Иә, мен енді сендерге орыс тілі мен дене шынықтыру пәндерінен сабақ беремін.

– Ой, жақсы болды! – деген қуанышты сөз Мұраттың аузынан еріксіз шығып кетті.

7

Әлгі араны рулеткамен олай бір, былай бір өлшеп, әр жерге қазық қағып, Николай Трофимович көп қиялданды. Бірдеңелерді әлсін-әлсін қойын дәптеріне жазып та алады.

– Николай Трофимович, мұнда не болады?

– Мұнда ма, мұнда физкультура алаңы болады.

– Заставаның қасындағы алаңдай бола ма?

– Одан да әдемі болады. – Рулетканы жинап, қалтасына салып алды да:

– Ал, бүгінше осымен бітсін, – деді Николай Трофимович. – Жәрдемдескендерің үшін сендерге үлкен рақмет.

Мұрат пен Шәкір масайрасып жөнеле берді. Николай Трофимовичпен істес болып, нендей шаруа тындырғандарын басқа балаларға мақтана жеткізіп, айтып бергенше асығады.

Олар кеткеннен кейін де Николай Трофимович жалғыздан-жалғыз әлгі араны шолып біраз жүрді. Аяулы бір затын жоғалтып алып, іздеп таба алмай жүрген адам тәрізді. Сол араға жап-жақын жерде Дуся қызмет істейтін дәрігерлік пункт бар. Аяғын салмақпен басып, енді ол солай қарай келе жатыр.

Сырт көрінісінде қыстақтың өзге үйлерінен ешқандай айырмасы жоқ, бұл там қоржын тәрізді үш бұлың жай. Ортадағысы далаң үй. Ал екі жақтағы бөлмелердің күншығыс жақтағы біреуінде Дуся өзі тұрады, күнбатыс жақтағы бөлмеде ауруларды қабылдайды.

Ауруларды қабылдайтын бөлмеде есік жоқ, оның орнына көне қоңыр жамылғы іліп қойған.

Ағылып келіп жатқан аурулар болмағаннан кейін Дусяның қолы бос уақыттары мол болады. Ондай кездерде ол көбінесе төсегінің үстіне бүктүсіп жатып алып, романдар оқиды. Тап қазір де солай болатын. Бір кісілік арзанқол көк керуеттің үстінде қап-қалың бір кітапқа құныға қадалып жатыр еді. Сықыр етіп сыртқы есік ашылды. Одан соң бергі ішкі есік қағылды.

– Да!

Николай Трофимовичті көріп, Дуся ұшып түрегелді.

– Рұқсат па екен?

– Рұқсат, кіріңіз.

Николай Трофимович табалдырық түбіне төселген дымқыл шүберекке аяғын баппен сүртіп кірді. Едені жер, жасаусыз болса да бөлменің іші мұнтаздай тап-таза, көңілді, жарық. Екеуі қолдасып амандасты.

– Хал қалай, Дусенька?

– Хал жақсы, Николай Трофимович, сіздің поғоныңыз қайда?! – деп Дуся шошып қалғандай болды.

– Погонмен қош айтыстық.

– Қалайша?

– Енді мен де бейбіт өмірдің басқалармен терезесі тең азаматының біреуімін, – деді Николай Трофимович.

– Демобилизованы?

– Да.

– Вот это сюрприз! – деп мөп-мөлдір көк көздері жайнай қарап, Дуся демігіп, бастырмалатып сұрады.

– Енді Украинаға, отаныңызға кетесіз ғой?

– Жоқ, кетпеймін.

– Енді қайда барасыз?

– Ешқайда да бармаймын. Осындағы мектепте мұғалім болып қалатын болдым.

– Шын айтасыз ба?

– Мен сізге әр уақытта да шындықты сөйлейтін адаммын. Қалжың айтсам да шындап айтам.

– Түсінбеймін?!

– Нені түсінбейсіз?

– Мұнда сіз неменеге қызығып қалмақшысыз? Ешқандай мәдениет, ештеңе жоқ, қиыр шет. Қазақтар...

– Мұнда сіз де тұрып жатқан жоқсыз ба?

– Мен тұрып жатсам, біріншіден, бұл араға азды-көпті үйрендім. Екіншіден, менің басқа барар жерім жоқ. Ал сіз болсаңыз, енді өз еркіңіз өзіңізде. Қайда барам десеңіз де жол ашық. Әрі жақсы мамандығыңыз бар. Жоғары білімді мұғалімсіз, спортшысыз. Сіздің орныңыз қалада емес пе?

– Мен қалада емес далада еңбек етіп көруге

бел байлады. Сіздің қасыңыздан ұзамайын дедім. Терезеңіздің дәл тұсынан, әне, анау арадан физкультура алаңын жасақтайын деп жатырмын. Қазақ балаларын спортқа баулимыз. Бұл деген қызық жұмыс емес пе?

– Отырыңыз, Николай Трофимович... мен тіпті әлі де сенбей тұрмын...

Николай Трофимович отырды.

– Сенбесеңіз, мә, оқыңыз, – деп ол төс қалтасынан аудандық оқу бөлімінің бір жапырақ қағазға жазылған бұйрығын алып көрсетті.

Осы кезде үйге бес-алты жастар шамасындағы кішкене баласын жетелеген әйел кіріп келді. Баланың қолы шүберекпен орап тастаған қызыл-жоса қан. Ол әбден жылап, сілесі қатқандықтан селк-селк етіп, өкси береді. Екі көзі шыланған жас.

– Дәса, қарашы мына оңбағанды. Пышақпен ойнаймын деп алақанын оңдырмай кесіп алыпты. Киіз күйдіріп бассам да, тыйылар емес, – дейді әйел.

Қолының ауырғанына емес, «доқтырдың» алдына сүйреп әкелгенге баланың үрейі ұшып тұр. «Бұл енді не істер екен!» – деген оймен көздері шарасынан шығып барады.

Қарсыдағы бөлмеге алып барып, Дуся балаға ем жасай бастады. Алақанын оңдырмай кесіп алған екен. Жарасын иод күйдірген бала «бәсе, бір сұмдықтың боларын сезген едім!» дегендей бар даусымен ышқына жылап, бақырып, әлек-шәлек қылды. Шіркіннің үні мұндай ащы болар ма:

– Ойбай! Өлдім! Өлдім-ау, ойбай! – деп жер тарпып, без-без еткенде, даусынан ел көшкендей еді.

Оқу жылы басталғалы бір жетідей уақыт өтті.

Күн кешкіріп, салқын түсе бастаған кез. Мектептің бет алдындағы жазық алаңда қаптаған жоғарғы класс оқушылары. Қолдарында күрек, қайла, зембіл. Қауырт қимыл, қызу іс. Солардың араларында маңдайынан буы бұрқыраған Николай Трофимович.

Осы топ, бірнеше күн болды, мектептің физкультура алаңын жасақтауда.

Содан бері қыруар жұмыс істеліп те қалды. Волейбол, баскетбол алаңдары қазірдің өзінде дайын. Гимнастика қалашығы жасақталатын участоктің тап ортасына көзге шыққан сүйелдей болып, әлгі бір төмпешік дөп келіп еді.

Ер балалар сүймендеп қазып, соны талқандап жатыр. Қыздар зембілмен топырақ тасып жүр.

– Болыңдар, салыңдар! Толтыра салыңдар! – деп олар ер балалардың жандарын шығарып барады. Біреулері кетіп үлгіргенше, екіншілері жүгіре басып жетіп те келеді.

Үй орнындай төмпешік көз алдында шөгіп, таусылып барады.

Николай Трофимович кішкентайынан көзін еңбекпен ашқан адам. Қандай іске болса да бір кісідей икемі, қабілеті бар. Гимнастика қалашығына қажетті мүлік-дүниелерді ол әне өзі жасап жатыр.

Сырт қараған адам оны қазір мұғалім екен деп тіпті де ойламайды, кәнігі балташы деп ойлайды.

Ұп-ұзын үлкен бір бөренені сұлатып салып, Николай Трофимович лыпыған өткір ақбалтамен

қырлап шауып жатыр. Маңайы толған жаңқа-жұңқа, әр алуан ағаштар.

Директордың кабинетіне мектептің шаруашылық ісін басқарушы Сәйбек қарт кіріп келді. Жүрісі екпінділеу. Тоқмолда жазу жазып отыр еді. Не боп қалды дегендей, басын кілт көтеріп алып, көзін жыпылық-жыпылық еткізді.

– Мынау орыс мұғалімің ағаштан ағаш қоймайтын болды, – деді Сәйбек шағына сөйлеп, бір уыс бұрыл сақалы селтең-селтең етіп, – директор рұқсат берген деп алып бүлдіріп жатыр. Бел ағашқа деген әлгі екі бөренені бірдей ортасынан бөліп, тұрап тастапты. Одан басқа да бірталай ағашты бүлдіріпті.

Тоқмолда қаламын тастай салды:

– Жынды ма өзі. Шақырыңызшы, келсін!

Сәйбек кілт бұрылды да, тобылғы таяғымен еденді тықылдатып кете барды.

Ұстарамен шашын тақырлап алдырған қисық шекесін қаси түсіп, Тоқмолда мазасызданып отыр. Николай Трофимович келіп кірді. Соңында Сәйбек.

«Кел, отыр» деп орын ұсынып, сыпайыгершілік көрсетуге Тоқмолда қазір бейім емес. Николай Трофимович табалдырықты аттар-аттамастан ол сampilдап сөйлеп кетті.

– Николай, сенің мынау істетіп жатқандарың немене өзі? Бүкіл даланы айғыздап қазып тастапсың. Бұл не әурешілік, а? Сонан соң анау құрылысқа деген ағаштарды алып, бүлдіріп тастапсың. Сен, немене, осы араға застап орнатып, балаларды солдат қып ойнатқалы жүрсің бе?

– Физкультура алаңын жасақтауды мен сіздің

өзіңізбен келісіп едім ғой.

– Келіскенде, мен қайдан білейін сенің бүйтетініңді. Әлгі бір... Не деуші еді мынадайды... ортасында темірі бар екі ағашты... түрнік деуші ме еді. Соны орнатса бітеді екен деп қалдым ғой.

Николай Трофимович мырс етіп күлді:

– Жалғыз турниктен физкультура алаңы бола ма екен?

– Кім, Николай. Сен осы аудандағы басқа мектептерде болып көрдің бе? Солардың бірде-бірінде осы сен істеп жатқандардың көлеңкесі де жоқ. Есіктерінің алдында әл-гіндей бір-бір түрнік тұрады. Болды. Тіпті аудандағы мектепке барып көрсең де сол ғана.

– Бұның бәрі солай екенін мен жақсы білемін, директор жолдас. Бұл дене тәрбиесіне мән бермеушілік, оның маңызын түсінбеушілік. Олар істемегенді біз істеуімізге болмай ма? Бұл үшін бізді ешкім де жазғырып, жазаламайды. Қайта басқаларға үлгі боламыз, өнеге боламыз, әп-әсем етіп физкультура алаңын жасақтап алсақ ол деген тамаша нәрсе екенін, жолдас директор-ау, сіз қалайша түсінбейсіз?

Дене тәрбиесі жөнінде Тоқмолданың саяздығын сезе тұра соңғы сөзді Николай Трофимович әдейі оны желпу үшін айтты.

– Түсінемін, Николай, – Тоқмолда сөйлеуіне бөгет жасағандай гимнастержасының үстіңгі түймесін ағытып, қысқа мойнын оңды-солды созғылап алды, – Не істегің келсе, істе. Менің оған қарсылығым жоқ. Бірақ ағаш затының бұл арада қымбатшылық екенін сен өзің білесің ғой. Келесі жылы мектепке тағы да екі класс қосып салуға тиіспіз. Кесегіне

дейін құйып, дайындап қойдық. Анау ағаштар соған деп жиған құрылыс материалдары. Сен енді бүлдірме оларды.

– Мен енді ағаш алмаймын. Жетеді осы алғандарым.

– Анау бел ағаш жасаймыз деген екі қарағайды бекер бүлдіргенсің!

– Жолдас директор, іске жараған нәрсе бүлінген бола ма екен?

– Бұдан былай қарай менің рұқсатымсыз ештеңе алушы болма. Жарай ма? Солай болсын. Егер осындағы он бір мұғалімнің әрқайсы өз бетімен ойына не келсе соны істейтін болса, онда мектеп мектеп болудан қалмай ма? Нені болса да ақылдасып, ынтымақтасып істейік.

Әңгімені осымен қысқартпақ боп, Николай Трофимович:

– Жарайды. Бәрі түсінікті, – деді.

9

Тоқмолданың дүмшелігін Николай Трофимович анық аңғарғандай болды. Директор бола тұрып, мектептің физкультура алаңының қандай болатынын білмеуінің өзі-ақ оның шама-шарқын әшкерелеп тастады.

Бір Тоқмолда емес, осы мектептегі басқа мұғалімдердің де төрт аяқтарынан бірден басып, жетісіп тұрғандары шамалы. Ең мақтағандары педучилище бітіргендер. Басқалары осы маңдағы орта мектептердің кейі сегізінші, кейін тоғызыншы класын бітіріп, мұғалім болғандар. Маман мұғалімдердің жетіспеуінен әзірше бақыттары жанып, кәсіп қылып жүрген нантабарлар.

Николай Трофимович осының бәрін көре, сезе тұра налымайды. Өжет ойынан ауытқымайды. «Бұның бәрі уақытша нәрсе ғой. Әлі реттеледі, өмір сабасына қайта келеді», – деп қарайды.

Ертесінде таңертең ол ерте тұрып, ауылдың төменірек жағындағы өзі бірталай жыл қызмет атқарған шекаралық заставаға келді. Бұл ара оған өз үйіндей үйреншікті. Мұнара басындағы сақшы Николай Трофимовичті анадайдан танып, айқайлап амандасты:

– Сәлемет боларсыз, Николай Трофимович!

– Сәлем Иванов! Бастық өзінде ме?

– Өзінде.

Николай Трофимович бастыққа кірді. Сидиған ұзын бойлы, құс мұрын, жас капитан оны орнынан тұрып қарсы алды:

– Саламат боларсыз, Николай Трофимович, төрлетіңіз. Бізді ұмытпағаныңызға қуаныштымыз.

– Сендер ұмытпасаңыздар, мен ұмытпаймын.

Хал-ахуал жайлы біраз әңгімелескеннен кейін Николай Трофимович келген шаруасының жайын баяндады:

– Жолдас капитан, мен сізге өтінішпен келіп отырмын. Өтінішімнің мәні мынадай: менің спортшы екенімді, бұл істі жан-тәніммен сүйетінімді өзіңіз білесіз. Шамамның келгенінше бұл салада заставада біраз жұмыс жүргіздім.

– Біраз емес, көп жұмыс жүргіздіңіз. Біздің сіз дайындаған боксшыларымыз округтік жарыстарға дейін қатысты. Соның бәрі Сіздің еңбегіңіз.

Мақтау сүймейтін Николай Трофимович сөзін тез жалғады:

– Мұндағы мектепте дене шынықтыру пәнінің

аты бар да, заты жоқ нәрсе екен. Бақытыма қарай мен соған тап болыппын. Барлығын өзім бастап, өзім істеуіме тура кеп отыр. Физкультура алаңы дегеніңіз атымен жоқ, тіпті бұрын-соңды болмаған нәрсе екен. Бірнеше күннен бері оқушылардың жәрдемімен соны жасақтап жатырмын. Бірақ та бірде-бір спорт мүлкі-сайманы деген жоқ. Дүкендеріне барсам, онда да жып-жылмағай. Міне сіздің осыған жәрдемдесуіңізді сұраймын. Ат қораның қасындағы қоймада тізімнен өшірілген, ескіріп, ақауланған бірсыпыра мүлік бар. Жөндеп, жамап-жасқаса, әлі де пайдаға асыруға болады. Мен оларды түбі керекке бір жарап қаларсың деген оймен жиып, сақтап жүретін едім. Енді солар мына біз секілді кедей-кепшік үшін таптырмайтын асыл бұйым болғалы түр.

Жас капитан біреуге жақсылық істеуге бейім, ақ көңіл жанның бірі еді. Николай Трофимовичтің өтінішіне құлап түсті.

– Алыңыз. Тізімнен өшірілген нәрселер болса, біз сізден аяймыз ба? Алып игілігіңізге жаратыңыз. Онда да біздің заставадағыдай жемісті еңбек етуіңізге тілектеспіз. Тек қана бізді ұмытпай, оқта-текте келіп тұрыңыз, – деді.

Николай Трофимович заставадан олардың өз арбасымен бір арба спорт мүліктерін алып қайтты.

10

Мансабы зордың беделі де зор. Соған сай әр елдің, әр ортаның ез еркесі мен серкесі бар.

«Қызылшекараның» тұрғындары үшін Токмолда осындағы санаулы серкелердің біреуі. Мектеп директоры деген лауазымның өзі-ақ ауыл

адамдарының арасында оның орнын әменде төрден сайлап тұрады.

Оның араласып, қораласатын адамдары колхоз председатели, ауыл совет председатели, дүкеннің сатушысы, ферма бастықтары тәрізді кілең ығай мен сығай таңдаулылар.

Сенбі күні түстен кейін Тоқмолда артель председатели Мырзабаевқа ілесіп, егіс басына кетіп еді. Сол сапарынан бүгін дүйсенбіде оралды. Жетінші кластағы бірінші сабағына үлгіру үшін жеделдетіп жеткен беті еді. Газетпен қапталған көне оқулықты қолтығына қыса салып, мінекей, мектепке келе жатыр.

Алдағы көшесымақтың пұшпағынан бұрыла бергенде, мектептің физкультура алаңында пайда болған дар ағашы тәрізді бірдеңе Тоқмолданың көзіне оғаш шалына кетті. Әлгінің маңайында улап-шулап, топырласқан балалар. Тоқмолда оның не зат екенін таңырқап барып білді. Дәл осындай «дар ағашы» заставаның қасында да тұр, оқта-текте солдаттардың асылып, ойнап жатқанын көретін.

«Е, әлгінің қызыл танау болып, жасап жүргендері осы екен ғой», – деп ойлады Тоқмолда.

Ол аяғын сыпылдата басып, тұпадан тура тартып, «дар ағашына» келді. Балалардың біреуі турникке асылып, біреулері салбыраған кендір арқанға маймылша өрмелеп, мәре-сәре болып жатқан.

– Әй, әй, бұ не? Жанталасып сендерге не көрінді? Мойындарың үзіледі ғой! – деп Тоқмолда ақырып-бақыра келді. Тап осы кезде ол зәулім сатының сонау биік басынан аяқтары салбырап, тырбаңдап түсіп келе жатқан өз ұлын көргенде, зәресі жаман ұшып кетті. Құйқа тамыры шымыр етіп, жаны

тырнағының ұшына келгендей болды.

– Әй, мына ит, қайда шығып алған! Ақырын, өй ақырын! Аяғыңмен тіре. Аяғыңмен тіре! Құлайды-ау, мынау! Өледі-ау! – деп Тоқмолда без-без етеді. Құлай қалған күнде Садықты тосып алатындай екі қолын тарбитып көкке созады.

Көлденең қараған адамға Тоқмолданың бұл мінезі күлкілі еді.

Құлау қайда, Садық тырбаң-тырбаң етіп, құлдырап келді де, жерге топ ете түсті.

– Ақырын! Қирады-ау!

Құйрығымен шоңқия түскен Садық қирамапты, тез түрегеп кетті. Тоқмолда оған бас салып ұрса бастады:

– Денің сау ма, сонша биікке өрмелеп! Құласаң не боласың! Күл-паршаң шықпай ма, ақымақ! Енді осыған өрмелегеніңді көрейін! Әй, арпалыспай түсіндер, түге! Қусирақтардың жетісуін, әне қоңырау соғылды, кіріңдер кластарыңа! Барыңдар!

Балалардың бәрін мектепке қарай тырқыратып қуып жіберді де, Тоқмолда әлгі арада жалғыз өзі қалды. «Дар ағашының» ар жағына бір шығып, бер жағына бір шығып, қарап жүргенде құлағының дәл түбінен:

– Саламатсыз ба? – деген дауыс естілді. Жалт бұрылса, Неколай Трофимович.

– Е, Неколай, мыналарың не сұмдық! – деді Тоқмолда тұтыға сөйлеп.

– Несі сұмдық?

– Мыналарың... мынау бізге абиыр таптырмайды.

– Неге? Қалай? – деді Николай Трофимович ештеңенің байыбына бара алмай.

– Әлгінде, менің көз алдымда ғана, бірнеше

баланың мойны үзіле жаздады. Мына сатының сонау басына өрмелеп шығып алыпты. Сол арадан құласа, не болады? Өледі ғой! – Садықтың әлгіндегі тырбаңдай салбыраған кейпі Тоқмолданың жүрегін әлі де болса суытып, көз алдынан кетпей тұрған.

– Бұның өзі әдейі өрмелеп шығу үшін орнатылған саты емес пе?

– Қалқам-ау, сен балаларды солдат қып ойнатқың келе ме? Осы пәлелердің біздің мектеп үшін не қажеті бар?

– Қажеті сол – балаларды спортқа тәрбиелейміз. Ал спорттың өмірде қаншалық зор маңызы бар екенін, оны директор жолдас, сіз менен гөрі өзіңіз жақсы білесіз.

Соңғы сөзді Николай Трофимович Тоқмолдаға қалай әсер етер екен деп, әдейі айтты. Тоқмолда егер түйсікті адам болса, бұл сөздің мағынасында мысқыл да бар еді.

Бірақ ол оны аңдамады. Өзін шынайы жоғары қойып айтылған сөз деп ұқты да, «менен гөрі өзіңіз жақсы білесіз» дегенге семіре қалды:

– Әрине, маңызы зор, мен оған дауласпаймын, – деді Тоқмолда, – бірақ балаларға жер бетіндегі спортты үйретсең де жетпейтін бе еді? Мұншаның не керегі бар еді? Бұл ауылдың балаларын мына сен білмейсің. Ал мен болсам, жақсы білем. Олардың сыры маған жақсы мәлім. Онсыз да кітап бетін ашпайтын құсирақтарға мынау енді рахат болды. Ертеден қара кешке дейін арпалысып, уақыттарын енді осымен өткізбесе неғылсын, әлі талайының мойны үзіліп, пәлесіне қаламыз.

– Жолдас директор, сіз ол жағын уайымдамаңыз. Балалар қалай болса, солай алысып ойнамайтындай

тәртіп орнатамыз.

– Мынау арқан, дөңгелектерді, мына темір түрнекті, мұның бәрін қайдан таптың? Бізде бұлар жоқ еді ғой? – деді Тоқмолда.

– Бұларды заставадан алдым.

– Застап оның бәрін бекерден-бекер бере салды ма?

Тоқмолданың көмейін түсінді де, Николай Трофимович әдейі:

– Жоқ, бекер берген жоқ. Бекер жатқан дүние бар ма? Бұлар үшін ақша төлейміз, – деді. Өңін байыпты қалпынан бұзбай, сендіріп айтты.

– Кім төлейді?

– Кім төлеуші еді. Мектеп төлейді де. Мен өз қалтамнан өтейді ғой дейсіз бе?

Тоқмолданың онсыз да жыпылық-жыпылық етіп тұратын кірпіктері билеп ала жөнелді:

– Мектепте шашылып жатқан ақша бар ғой деп ойлайсың ба?

– Мүлік алуға деген ақша бар емес пе?

– Некалай, сен өзің қызық адам екенсің, – деп, Тоқмолда шындап ыза бола бастады. – Директор дегенді сендер немене пешке секілді көресіңдер ме? Мұндай нәрсені әуелі сөйлесіп, келісіп алу керек емес пе? Сендер өздерің қызықсыңдар. Биылғыдан бізде мүлік алуға деген бір тиын да ақша қалған жоқ.

Қалжыңның арты насырға шауып бара жатқанын көрген Николай Трофимович күліп жіберді де шынын айтты:

– Қалжыңдаймын, директор жолдас. Застава бізге бұл мүліктерді тегін берді. Ескіріп ақауланған,

тізімнен өшірілген нәрселер.

– Осылардың-ақ аяқ астынан ойны келіп тұрады екен. Адамның жынына тимесендер жүре алмайсыңдар ма? – деп бұрқ-сарқ ашуланып, Тоқмолда кетіп бара жатты.

11

Дене шынықтыру пәнін бұдан бұрын бұл мектепте ешкім де пән санатына қосып көрген емес. Одан кім көрінген сабақ беріп келді. Басқа пәнді оқытуға қабілеті жетпейтін дүмшелер осыны «оқытатын».

Дүмшенің сабақ беру тәсілі, мәселен, мына тәрізді. Оқушыларды есік алдындағы тақырға алып шығады да сапқа тұрғызады. Сонан соң малын түгендеген бақташыдай «бір», «екі» дегізіп санатады. Санап болған соң: «На место шагом арш!» «Сол аяқ!» «Сол аяқ!»...

Оң аяқтан бөліп ап, жеке атағанға сол аяқтар екі есе биік көтеріліп, жерді екілене тебеді. Тақырдың шаңы бұрқ-бұрқ көтеріліп, қолқаны қаба бастайды.

Бұдан кейін «направо» «налево» деп, әрлі-берлі сартылдатып және біраз жүргізеді, сабақтың жарым-жартысы осымен өтеді. Қалған жартысында балалардың өз қалауы бойынша «мысық-тышқан» немесе «ақ серек пен көк серек» тәрізді ойындардың бірін ойнатады да, таратады.

Осы сабақ бірінші класта да, жетінші класта да дәл осы қалпынан айнымай өткізіледі, дүмшенің бітіретіні осы ғана, осымен сабақ өткіздім ат қылып, жалақы алып жүре береді.

Басқамұғалімдердің сабағына директормен завуч әйтеуір бақылау жасағансып жүреді: күнделікті пән жоспарларын тексереді, сабақтарына қатысады.

Ал дүмше бұның бәрінен де азат, құдайдың нағыз еркесі. Оның не істеп, не қойып жүргенінде ешкімнің шаруасы болмайды. Өйткені жылдар бойына қалыптасқан тәртіп, дәстүр солай.

Өзге сабақтан кетіп қалуға батылдары жете қоймайтын қашқынқұмар балалар бұдан бұрын дене шынықтыру сабағы боларда зытып отыратын. Өйткені оны-мұны сылтау айта салса, бұл үшін ешқандай жаза тарта қоймайтынын олар жақсы білетін еді.

Ал енді биылғы жай олай емес. Мектепке Николай Трофимовичтің келуі дене шынықтыру саласындағы жылдар бойына қалыптасып қалған тымырсық жағдайдың астын үстіне келтіре бастады.

Бұл пән теңдік алған жалшыдай мықтап мінді күшіне.

Қосалқы сабақ тәрізді елеусіз қалған қалпынан киіп-жарып қатарға қосылды.

Бір күні Николай Трофимович жетінші кластағы сабағына кірсе, он төрт баланың бес-алтауы ғана отыр.

- Басқалары қайда?
- Кетіп қалды.
- Қайда кетіп қалды?
- Үйлеріне.
- Неге кетіп қалды?
- Өздері кетіп қалды.
- Бұның алдындағы сабақта олар болып па еді?
- Түгелдей болған.

Қынжыла ойланып сәл тұрды да:

– Мен сендерге жарты сағат уақыт берем, – деді Николай Трофимович, – жүгіргеннен жүгіріп барып, кетіп қалғандарды шақырып келіңдер. Кімде-кім

келмесе, соңынан маған өкпелеуші болмасын.

Оқушыларға бұл сөз ұғынықты болды.

Арада он-он бес минуттай уақыт еткен шамада «қашқындардың» алды қуғыншылардың желкелеуімен сүмірейіп бір-бірлеп келе бастады. Барлығы түгел жиналған соң:

– Ал, мырзалар, сабақтан неге кетіп қалдыңдар?
– деп сұрады Николай Трофимович.

Қашқындарда үн жоқ.

– Сәрсенов, сен айт, сабақтан неге кетіп қалдың?

– Үйде бір жұмыс боп...

– Жұмыс болса, алдыңғы ана тілі немесе география сабақтарының бірінен неге кетпедің?

Үн жоқ.

Николай Трофимович осылайша әр оқушыны жекелеп тексеріп, сұрап болғанша, сабақтың мерзімі де бітті. Әдемі сыңғырлап қоңырау соғылды.

– Сабақтан жаңа кетпеген балалар, қашқын еместер, сендердің тарай берулеріңе болады. Ал қашқындармен біраз жұмыс істеуге тура келеді,
– деп Николай Трофимович қашқындардың қолдарына күрек, кетпен беріп, физкультура алаңына қарай бастап алып жүрді.

12

Қоңырау соғылды. Алтыншы класта дене шынықтыру сабағы. Тоқмолда кіріп келді. Балалардың біразы класқа әлі кіріп үлгірген жоқ еді. «Шақырыңдар сырттағыларды! Бол тез!» – деп жатыр. Балалар Тоқмолданы жаңылыс келді деп ойлап:

– Ағай, қазір сіздің сабағыңыз емес.

– Бүгін бізде сіздің сабағыңыз жоқ.

– Қазір физкультура, – дей бастады.

– Білем. Білем физкультура екенін, кітаптарыңды қалдырыңдар да, бәрің далаға шығыңдар.

Жыларман болған баладай тыста күн райы ойпай-тойпа бұзылып келеді екен.

– Жүріңдер! Кесек жинайсыңдар, – деп Токмолда балаларды мектептің сыртына қарай бастап әкетті.

Алтыншы класқа кіріп келген бойда Николай Трофимович состиып тұрды да қалды. Ешкім жоқ. Парталардың үстінде балалардың кітап, қағаздары ғана жатыр.

Кіп-кішкентай бір сұр тышқан іргені бойлап жүгіргеннен жүгіріп барып, пештің артындағы сызат қуысқа зып берді.

«Япыр-ау, қайда бұлар?» Николай Трофимович осы оймен есік алдына шықты. Физкультура алаңы жаққа көз салды. Онда да бір жан көрінбейді. «Әлде менімен қалжыңдасқылары келіп, барлығы бірдей бір жерде тығылып тұр ма?»

Мектептің арт жағынан дабыр-шу естілгендей болды. Николай Трофимович солай қарай жүрді. Сөйтсе ол іздеп жүрген оқушылар түп-түгел осында. Қарбаласып кесек жинап жүр. Николай Трофимович жеделдей басып олардың қасына келді.

– Әу, бұларың не? Қазір сендерге менің сабағым емес пе?

– Иә, сіздің сабағыңыз.

– Директор ағай бізге кесек жинаңдар, деді.

– Қалайша?! – деп таңырқады Николай Трофимович. – Сабақтың соңынан жинаңдар деген шығар?

– Жоқ, қазір жинаңдар деп, бізді өзі ертіп әкелді. Балаларға жөн көрсетіп, басшылық етіп жүрген

Сәйбек еді. Николай Трофимовичтің қазақша жақсы білетініне қарамастан ол онымен қиқалаңдатып орысша сөйлесуге құмар.

– Сынок, нимешай, деректір, ысқазал – нәшандік ысқазал. Он шорный аблака дош буйдут. От еті же мокрым буйдут. Пропал буйдут, – деп Николай Трофимовичке түсіндірген болып жатыр. Онысы: «Бұл директордың айтуымен болып жатқан іс. Сен бөгет жасама. Директордың айтқаны біздің қай-қайсымыз үшін де заң ғой. Анау қара бұлтты көрдің бе, күн жауады. Күн жауса, мына кесектер су болады да, бүлініп құриды», – деген сөзі.

Оның айтқанын Николай Трофимович артығымен түсінсе де назар аудармады. Оқушыларға өкім ете бұйырып:

– Қане, тастаңдар! Барыңдар, класқа! – деді.

Бала деген лақ-қозы тәрізді ықтиярсыз халық. Кім қайырса, соның айдауына жүреді. Көтеріп келе жатқан кесектерін әр жерге қоя-қоя, тастай-тастай салып, алақандарының топырақтарын шарт-шарт қағып, мектепке қарай тырағайлай жүгірісті. Мал қайырғандай: «Ой, әй!» – деп Сәйбек таяғын көлденеңдей сілтеп, тосқауыл жасамақ болып еді. Онысынан түк те шықпады. Не анда, не мұнда жоқ көп кесек добалдай-добалдай болып, жол ортасында шашылып қала берді.

Тоқмолда бұл кезде кабинетінде жазу жазып отырған. Бір үйір жылқы шапқылап кеп кіргендей дәліздің бойы дүрлігіп, тасыр-тұсырға толып кеткенге, ол кабинетінен долдана ытып шықты:

– Тәйт! Не көрінді! Ана кластарда сабақ болып жатыр ғой! Лездің арасында кесектерді жинап болып-ақ қалғандарың ба?

– Жинап болғамыз жоқ.

– Николай Трофимович ағай класқа барыңдар, – деді!

Сәйбек пен Николай Трофимович балалардың соңын ала келе жатқан. Тоқмолда оларды терезеден көрді де қарсы жүрді.

– Некалай, бұ қалай? Мен мына балаларды кесек жинасын деп едім?

– Жолдас директор-ау, қазір бұл класта менің сабағым бар ғой?

– Сол сабағыңның орнына апарып кесек жинат. Күн жауып келе жатыр. Езіліп, бүлініп барады.

Тоқмолданың кесіп-пішіп бұйыра сөйлеуі Николай Трофимовичке ұнамады. Дене шынықтыру пәнін менсінбегенсін өстеді.

– Кесекті сабақтан бос уақытта жинату керек емес пе?

– Күн жауайын деп келе жатқанын көрмеймісің?

– Онда әлгінде алдыңғы сабақтардың бірінің орнына неге жинатпадыңыз? Жоқ әлде бұныңыз дене шынықтыру пәнін кемсіткендік пе?

Тоқмолданың кірпіктері жыпылықтап, өңі суып кетті.

– Ойпырм-ай, сен өстіп тақаса қалады екенсің. Сабақ, сабақ дей бересің. Осы сенде әуелі сабақ өткізудің жоспары бар ма? Көрсетші маған. Сабақ жоспарың болмаса, менің сені класқа кіргізбей қоюға правом бар.

Тоқмолда өзі директор болған талай жылдың ішінде дене шынықтыру пәні мұғалімінің сабақ жоспарын бір де рет тексеріп көрген адам емес еді. Мына істеп отырғаны қиястық болатын. «Николай Трофимовичте сабақ жоспары қайдан болсын.

Сол үшін бәлемді мықтап сілкіп алайын» деген ойда еді.

Бірақ Тоқмолданың көздегені болмай қалды. Николай Трофимович қолынан тастамай жүретін жұқалаң әскери сумкасын ашты да:

– Мә, көріңіз, – деп Тоқмолданың қолына қатырма тысты қара дәптерді ұстата берді.

«Әкем-ау, мында шынымен-ақ жоспар бар болғаны ма?»

Тоқмолда дәптердің беттерін ашып қарай бастады. Оқу жылының басынан бері өткізілген әр сабақ маржандай тізілген әдемі жазумен қысқаша конспекті түрінде айы, күні көрсетіліп, мұқият жазылып отырылған екен. Бір беттен соң бір бет бәрі сондай сайрап тұр. Тоқмолда кейбіріне бөгеліп, міңгірлеп оқымақ болады, бірақ орысша жазылғандықтан тісі батпайды. Жар сүзгендей болып, оқи алмай тіреліп-тіреліп қалады.

– Сен мұны қазақша неге жазбайсың. Қазақ тілін жақсы білесің ғой, – деді Тоқмолда. Бұл оның өзінше тапқан міні еді.

– Ауыз сөзі болмаса, мен қазақшаға онша жетік емеспін.

– Үйрен, жетік болмасаң. Жетік емеспін деп, сен орысша жазсаң. Неміс тілінің мұғалімі немісше жазса. Тағы біреу тағы бір тілде жазса. Мен сонда соның бәрін тексеріп қарау үшін дүние жүзінің барлық тілін білуім керек пе?

Тоқмолданың мына сөзіне Николай Трофимович іштей мырс етіп күлді. «Әй, қайдам, өзге тілді былай қойып, сен өзіңнің ана тіліңді жөндеп біле ме екенсің!»

Балаларды кесек жинауға жіберді де, Николай Трофимович Тоқмолданың кабинетіне кірді. Планшеткасынан және бір дәптерді суырып алды да, стол үстіне қойды.

– Мектепте бірнеше спорт секцияларын ұйымдастырмақшымын. Мынау солардың іс жоспары, – деді.

«Секция» деген сөзге Тоқмолда түсінбеді. Дәптердегі қым-қиғаш жазуларға тайғанақтай қарап отырды да:

– Бұл не? – деп сұрады.

Николай Трофимович башайлап айтып, түсіндіре бастады. Жеңіл атлетика, волейбол, футбол ойындарының секцияларын құрғысы келетінін байымдап ұғындыруға тырысты. Сонда да болса Тоқмолдаға сіңіп жатқаны шамалы.

– Балалар сонда оқуды мүлдем қойып, тек осылармен ғана шұғылданбақшы ма? – Тоқмолданың үнінде кекесін де бар еді.

– Неге қояды? Мынадай тәртіп орнатамыз: әр оқушы өзі қалаған бір ғана секцияға мүше бола алады. Ал әр секция жетісіне екі-ақ рет жиналатын болады.

– Сонда осы жұмыстардың бәрін сен өзін жүргіземісің?

– Өзім.

– Міндетті сабағыңнан тыс уақыттарда ғой?

– Иә, сабақтан тыс уақыттарда. Көбінесе, кешке қарай өткізіледі.

– Сонда бұл үшін мен саған ақшаны қайдан алып төлеймін?

– Бұл жұмыстарды жүргізгенім үшін мен ақша

сұрамаймын. Ол менің міндетім, – деді Николай Трофимович.

Әңгіменің мән-жайын таразылай алмай, Тоқмолда ыңырана түсіп, біраз ойланып отырды да, ымыраға келді.

– Жарайды. Әйтеуір балалардың сабақ оқуына кеселдік келмейтін болсын. Және де мынаны ескертемін: егер осыдан біреу-міреудің аяқ-қолы сынып, жазым болатын болса, басыңмен жауап бересің.

Николай Трофимович бұған келіскендік білдірді де, дәптерін планшеткасына жайлап салып алып, шығып кетіп бара жатты. Тоқмолда оның мығым күшті иықтарына қарап ойлап отыр: япыр-ау, бұл неткен шаршамайтын адам! Темір ме өзі, немене? Басқа мұғалімдерге ғой кішкентай бір қосалқы жұмыс тапсырсаң, без ете қалады. Тұяқтарының ұшы қимылдағанға ақы сұрап қадалады. Ал бұл болса, мынау. Жан тыныштығын ойламайтын неткен пенде!?

14

Спорт секцияларына жиырма шақты ғана ер балалар жазылды. Қыздардан ешкім жазыла қоймады. Олар дене шынықтыру сабағының өзіне амалсыздан қатынасып жүргендер ғой. Бұндай «пәлеге» аяқтарын баса ма?

Николай Трофимович бұған абыржымады. Секцияға жазыл деп ешкімді қыстап, қолқалаған жоқ. Барымен базар деді де, әлгі жиырма шақты баламен жұмыс жүргізуге кірісті.

Әуелгі сабақты ол спорт жайында әңгіме етіп өткізді. Балалар үшін бұл ертегідей қызық, соны

болып естілді де, бірден баурап алды. Спорт жетістіктерінен келтірілген мол фактілер әлі де ештеңе көріп-біле қоймаған көкқанат шәкірттерге кереметтей әсер етті.

– Спортпен шұғылданған адамдардың дендері таза, жандары сергек, төзімді болады. Шынығып, шыңдалудың нәтижесінде оны-мұны кеселдерге бой бермейтіндей дәрежеге жетеді. Міне, мына суретке қараңдаршы. Мынау адамдар қыстыгүні ақ қар, көк мұзда суға шомылып жүр.

Николай Трофимовичтің қолындағы бояулы фотосурет әлдеқандай журналдың тысы еді. Қыстыгүні. Өзен. Өзеннің екі шеті сіресе қатқан көк мұз. Он шақты тыржалаңаш адам өзеннің дәл орта тұсында, ойықта суға кеуделерінен батып, шомылып жүр. Ал жағада бастарына малақай, үстеріне тон, аяқтарына пима киген әйел-еркегі аралас бір топ кісі әлгілерге қызықтап қарап тұр.

Балалар ентелей қарасып, улап-шулап кетті.

– Ағай, бұлар қалайша тоңбайды?

– Тоңбайтын себебі бұлар әбден жаттығып, дағдыланған, – деді Николай Трофимович.

– Бізге де сөйтіп жаттығуға бола ма?

– Болғанда қандай! Әбден болады.

Бұдан әрмен Николай Трофимович сумен шыңдалудың сала-сала шарт-талаптарын айтып ұғындырды. «Жаттығуды жаздыгүні күн жылыда бастаған жөн. Содан су біртін-біртін салқындай түскен сайын үзбей шомылып отырған адам, қыстыгүні де шомыла алатындай дәрежеге жетеді».

«Ойпыр-ай, ә! Еш қиындығы жоқ екен ғой», – десті балалар.

Бірсыпыра әңгімені Николай Трофимович

спорттың еліміздегі табыстары жайынан айтты. Тәулік бойына судан шықпай алысқа жүзушілер: сонау қиыр шығыстағы Владивостоктан Москваға дейінгі әлейім қашықтықты велосипедпен жүріп өткен керемет төзімді комсомолецтер, сом темірді қамырша илеп, мойындарына галстук етіп тағатын балуандар турасында айтылғанда, балалар қас қақпай отырып тыңдады. Қажымұқан дейтін аталарыңды білесіңдер ме? – деп сұрады Николай Трофимович.

- Білеміз!
- Несін білесіңдер?
- Күшті екенін білеміз.
- Балуан екенін білеміз.

Николай Трофимович бұдан әрмен үңгіп сұрап көрсе, балалар ол жөнінде де мардымды ештеңе біле қоймайды екен. Әйтеуір сондай бір мықты адам бар деп естіген дақпырт қана.

– Қажымұқан деген кісі дүниежүзіндегі атақты балуандардың біреуі. Французша күрестің дүниежүзілік чемпионы болған адам. Талай ірі мемлекеттерді аралап, даңқы шыққан. Ол Францияда, Англияда, Түркияда, Қытайда, Жапонияда болып, күрестерге қатысқан.

– Қажымұқан қазір бар ма, тірі ме? – деп сұрады бір бала.

– Бар, тірі. Оңтүстік Қазақстан облысында тұрады деп естідім. Жасы қазір сексенге тақап қалса керек. Балуандық өнерлерін сонда да тастамапты. Жалаңаш кеудесіне тас қойып сындыртып, иығымен рельс иіп, жүк артқан арбаны тісімен сүйреп, жұртты тамашаға батырады дейді. Спортпен шұғылданудың пайдасы мінекей, осындай болады, кәрілікке де

бой бермейді. Мен Қажымұқанды көрдім, – деді Николай Трофимович.

– Қашан көрдіңіз?

– Қалай көрдіңіз? – деген сұрақтар қарша жауып кетті.

– Сіз онымен күрестіңіз бе? – деді бір бала.

Николай Трофимович күліп жіберді.

– Қажымұқанмен күресетіндей күш қайда менде. Мені ол кісі бір қолымен алып, басынан айналдырып, лақтырып жіберер.

– Ағай, қалай көрдіңіз, соны айтыңызшы?

– Былтыр күзде, – деп бастады Николай Трофимович әңгімесін, – дәл осы уақытта Алматыға командировкаға барып едім. Алматыда, қаланың орта тұсында көкбазар дейтін бар. Онда әр түрлі жеміс, азық-түлік сатылады. Міне, сол көкбазардың қасынан өтіп бара жатсам, қазақтар даң-дүң болып, зор денелі бір адамды қоршап алыпты. «Бұ кім?» деп сұрасам, Қажымұқан балуан дейді. Біле қойдым да, көрейін деп, мен де бардым қасына. Бойы менің бойымнан мұншалық ұзын, жуан мойын, сом денелі, қарынды кісі екен. Үстінде омырауын ашып қойған жұқалаң шапан. Басында қазақ тақия. Аяғында жұмсақ хром етік. Шапанының ішінен кең етіп дабы жейде киген. Түсі сұрлау, көздері кішілеу адам екен. Құлақ-мұрны, ерні жырым-жырым, беттерінің әр жері тыртық. Бұның бәрі күресте зақымдалған дейді. Саусақтарына қарасам, бір саусағының өзі менің мына үш саусағымдай бар екен. Қап-қалың еріндері сөйлегенде икемге келмей, сөзді добалдап бұзыңқырап сөйлейді екен. Балаларым дегенді «балалалым» деп сөйлейді. Қошемет тұтқан жұрт Қажекеңді анандай жерге апарып, астына көрпе

төсеп отырғызып, сырамен сыйлап, дуылдасып жатты.

Қажымұқан жаратылысынан күшті болып туған адам. Ал енді жаратылысынан күшті болып тумаса да, қажымай-талмай жаттығып еңбектенудің, спортпен табанды түрде шұғылданудың арқасында кереметтей күшке ие болған адамдар датолып жатыр. Мәселен, Сандов дейтін атлет жасында талдырмаш арық бала болыпты. Кейіннен ол жаттығудың, үйренудің нәтижесінде цирктің арыстанмен күресетін атақты балуаны болып шыққан. Салмағы екі жүз жетпіс килограмм арыстанды екі қолымен тік көтеріп алып, басынан асыра лақтырады екен. Ал Руссоль дейтін адам жаттыға келіп, иығымен бір тонна жүкті көтеріп кететін болған. Бір тоннаның қанша екенін білесіңдер ме? Мың килограмм. Яғни он бес қап шамасы астық деген сөз. Он бес қап астықты адам түгіл түйе көтере ала ма?

– Түү, сұмдық-ай!

– Мынау бір жойт қой! – деп таңырқасты балалар.

– Адамның мүмкіндігі мен төзімділігінде шек жоқ, – деді Николай Трофимович, – Тибурын аралындағы және Мексикадағы индеецтер, Оңтүстік Африкадағы бушмен дейтін халық елікті, қоянды жаяу қуып жетіп ұстайды.

Әкесі діншілдеу бір бала осы тұста:

– Ыстапыралла! – деп жіберді. Жұрт бұған ду күлісті.

– Мексикадағы индеецтерде жиырма километрлік айналма жолда жаяу жарыс өткізетін әдет бар. Оған жұрт жаппай қатысады. Кейбіреулер әлгі айналманы он, он екі ретке дейін айналып шығады. Сонда бұл неше километрге жүгіреді деген сөз?

Жиырманы он екімен көбейтіп көріңдерші?

– Екі жүз қырық километр, – деп арифметикадан жақсы оқитын Хадиша деген қыз сақ еткізді.

– Дұрыс. Яғни екі жүз қырық километрге дем алмастан жүгіреді деген сөз. Ойландаршы, қаншама жер? Ешбір ат бұндай жүріске төзе алмаған болар еді. Ал адам бұған төзеді.

Осы тәрізді тағы да көп-көп кереметтерді айтып-айтып келіп, Николай Трофимович сөзінің аяғын осында отырған балаларға тіреді.

– Сендер жассыңдар. Осы бастан спортпен мықтап шұғылданатын болсаңдар әлі талай-талай тамаша спортшылар сендердің араларыңнан да шығуы мүмкін. Болашақ чемпиондар дайын күйінде аспаннан салбырап түспейді. Сендер тәрізді қарапайым адамдардан шығады. Ал спортпен шұғылданғандардың бәрі бірдей әлгіндей ғажап даңққа ие болады екен, спорт сол үшін ғана қажет екен деп ойлау және қате. Адамның денсаулығын күшейтіп, шынықтыруда спорт таптырмайтын құрал. Олай болса, спортпен шұғылданбайтын оқушы болмауға тиіс. Біздің мектепте ұйымдасқалы отырған спорт секциялары, мінекей, осы мақсатты көздейді.

15

Терезенің тұсында бірдеңе тасырлағанға Ұлжан шешей бұл немене деп қараса, Мұрат екен. Қорамен екі арада айнала зыр жүгіріп жүр. Ұлжан шешейге ол әуелде бірдеңені қуып жүрген тәрізді көрініп еді. Байқаса, жоқ, олай емес. Дәнеңені де қуып жүрген жоқ, өзінен-өзі.

– Әкем-ау, бұнысы несі? – деген жұмбақ оймен

Ұлжан шешей ол тағы қайтер екен деп бақылады да тұрды.

Бір кезде Мұрат жүгіргенін қойды да, адымға көшті. Екі қолын тік жоғары созады да сылқ еткізіп қайтадан төмен тастайды. Өстіп бірнеше рет қайталады. Бұдан соң ол жүрісті де қойып, тоқтады да, қолдарын алдына, төбесіне, екі жанына созып, әрқилы қызық қимылдар жасай бастады.

«Е, мұғалімдерінің үйреткені екен ғой. Аяқ-қолды тырбаңдатып, осы да өнер болды ма екен».

Ұлжан шешей кебісін аяғына ілді де тысқа шықты.

– Мұратжан-ау, бұның не, шырағым?

– Дене шынықтыру жаттығуларын жасап жатырмын, апа.

– Бұл неменеге керек?

– Бұның, апа, денсаулық үшін пайдасы зор. Адам шынығады. Денедегі қан айналымы жақсарады.

Мұрат енді екі қолын соза шалқайып, онан соң ағаш жарған адамдай пәрменімен еңкейіп, және бір соны қимыл істей бастап еді.

– Ой қалқам, жұлының үзіледі ғой! Өйтпе! – деп Ұлжан шешейдің зәресі ұшып кетті.

– Үзілмейді, апа.

– Қой, қой өйтіп зорланба! Сен жассың, әлі бұғанаң да қатқан жоқ. Жә, доғар жұлынбай, ана ел қарап тұр! Ұятты!

Мұраттың тағы бірсыпыра жаттығулар жасамақ ниеті бар еді. Ұлжан шешей онысына мүмкіндік бермеді. «Осы істегендерің де жетеді. Жуынып, шайынды іш» деп еркіне қоймастан үйге алып кірді.

Ұлжан шешей дастарқан жасап жатқанда, Мұрат орамал, сабын, тіс щеткаларын алып, тысқа шығып кетті.

– Бол, тез жуын, тағы да жүріп алмай.

Дастарқанды жасап боп, Ұлжан шешей самауырды алып кірмекке есік алдына шықты. Мына сұмдықты қараңыз: Мұрат көйлек, майканы шешіп тастап, омыртқа-қабырғалары тыржың-тыржың етіп, тыр жалаңаш күйде арықтағы суық сумен малшынып, шомылып жатыр.

– Ой, бұның не? Ойбай-ау, жынданғаннан саумысың! Мұздай сумен де кісі шомыла ма екен! Киін тез, ойбай!

– Су адамды шынықтырады, апа.

– Киін тез! Өй бүйтіп шыныққаның түссін! Ойбай-ай, мына ақымақ өлейін деп жүр екен! Таң атпастан арықтағы суық суға шомылып?!

Мұраттың сүртінуге де мұршасын келтірместен Ұлжан шешей оны үйге қуып тықты.

16

Жұмыс деген Николай Трофимовичтің басынан аса бастады. Күніне төрт сағат сабақ береді. Одан кейін спорт секциясының екі сағаттық сабағы және бар. Кешкі уақытта оқиды, жазады, балалардың дәптерлерін тексереді. (Ол дене шынықтыру пәнімен қатар орыс тілінен де сабақ береді ғой). Қысқасы, жексенбіден басқа күндері Николай Трофимовичтің тіпті сіңбіруге мұршасы келмейтін болды.

Бірақ бұны ауырлап, қиналып жатқан ол жоқ. Салмақты қимылдап жүріп-ақ осының бәріне үлгіреді. Күйіп-пісіп, шыж-кебек болып жатқанын және көрмейсің.

Ер балалардың дене шынықтыру пәніне, спортқа деген ынтасы күрт артты. Олар Николай

Трофимовичтің маңынан шықпайтын болып алды. Әнеугі жиырма шақты бала емес, бесінші, алтыншы, жетінші класс оқушыларының көпшілігі-ақ спорт секцияларына жазылды.

Кейбіреулердің спортқа деген қызығушылығы соншалық – әр оқушы бір ғана секцияға мүше бола алады деген тәртіпке наразылық білдірушілер де табыла бастады. Олардың барлық секцияға мүше болғылары, бірден бәрін үйреніп біліп алғылары келеді. Сондай ашқарақтың біреуі Мұрат еді. Әуелі ол жеңіл атлетика секциясына жазылған. Енді оны місе тұтпай басқа секцияларды да жанамалап, қыңқыл-сыңқыл білдіріп жүр. Бірақ оған Николай Трофимович бағана айтатынын бір-ақ айтты.

– Спортпен шұғылдану – картоп түптеу емес: анасын бір, мынасын бір шұқылап, болдым деп өте шығатын. Әуелі бір секцияны мықтап меңгеріп ал. Өнер-қабілетіңді көрсет жақсылап. Содан соңғысын мен саған өзім айтамын, – деді.

Мұрат жым болды.

Ер балалар жағы спортқа қаншалық ынталы болса, қыздар жағы соншалық керенау. Бұл – қазақ қыздарының бойына туа біткен кесел тәрізді. Олар бұны әйел затына лайықсыз ұят нәрседей көреді де, табандап, беттерінен басып тұрады. Тіпті дене шынықтыру пәніне шалбар киіп келіндер дегеннің өзіне де азарда-безер болады.

Николай Трофимович бұл жайды бұрыннан білетін. «Бұларға әкіреңдеп, ұрсу керек емес, түсіндіру, үлгі көрсету керек», – деп ойлады ол. Осы тәсілмен ол қыздармен де ортақ тіл таба бастады. Осының нәтижесінде тап осы кезде үш қыз жеңіл атлетика секциясына, төрт қыз волейбол

секциясына қатысып жүр.

Ойға алған шараларының осылайша жедел дамып жүзеге аса бастауы Николай Трофимовичті, әрине, сүйсіндіреді. Өз ісіне деген сенімі мығымдалып, жігерін тасытады. Ол қазір ертеден қара кешке дейін мектеп маңынан, физкультура алаңының төңірегінен шықпайтын болып алды. Оны сол арадан, қол-сирағы күнге күйіп тотыққан қара домалақ балалардың арасынан көресіз.

Жеңіл атлетика секциясына қатысып жүрген Мұрат Батырбаев әуелгіде Николай Трофимович үшін елеусіз қораш қана біреу еді. Түр-тұрпатынан спортқа бейімділіктің ешқандай да нышаны байқалмайтын. Бірақ бара-бара осы бала аңдағыш ұстаздың көзіне дараланып түсе бастады. Оның қоп-қораш тарамыс арық денесінде ұшқын атқан өжеттілік, от бар тәрізді. Нені болса да табанда үйреніп, игеріп алғысы келеді, көрсеткеннің бәрін жан салып, мүлтіксіз орындауға тырысады. Бұл әрекеті және табыссыз да емес. Білмегенін ынталанып, қадалып, бүгешігесіне дейін қалдырмастан сұрап алады.

«Осы өзі тегін бала емес!» деген тәрізді бір ой Николай Трофимовичтің көкейінде көктеп өсіп, бой көрсетіп келе жатты.

Табиғаты тәртіпке бейім Николай Трофимовичті ұзақ жылғы әскери қатаң өмір болаттай шыңдап тастаған. Таңертең сағат жеті болмай оянады. Оянды болды, ұшып тұрып киіну және салты. Содан соң орамал, сабын, порошоктерін алады да, өзі пәтерде тұратын диірменші Имамза қарттың

ауласынан шығып, өзенге қарай кетіп бара жатады.

Имамза ұйғыр. Тікше зор денелі, жұрттан асқан шаруақор, еңбексүйгіш адам. Ол Николай Трофимовичтен де ерте тұрып, бұл кезде диірменінің маңында немесе өз үйінің іргесіндегі кең көлемді бақшасында кетпенмен жұмыс істеп жүреді.

Өзен бойының табиғаты тамаша, ауасы жұпар. Ел көзінен аулағырақ тал арасына кіреді де, Николай Трофимович күрт өзгеріп, бейне бір бала мінезіне түседі. Әрлі-берлі жүгіріп, асыр салып ойнайды. Әлденені нысана етіп, тас лақтырады, көкке аунап, мәре-сәре болады. Өзінің қыс болсын, жаз болсын күн сайын қаза жібермей істейтін дене шынықтыру жаттығуларын жасайды.

Бұдан соң да оның тоғай ішінен кете қойғысы келмейді, табиғаттың таңертеңгі жәрмеңке күйін тыңдап, қашан шай дайын болды-ау деген уақытқа дейін әлгі арада сейілдейді де жүреді. Қоп-қою жұпар ауаны кеуде кере сіміріп, мойны-басы қып-қызыл болып, кішірек көкшіл торы көздерінен тән мен жанның саулығы от боп жанып білініп, осы бір түп-тұнық әсем уақытта ол ерекше сергектенеді. Сондай бір шабытты шат көңілмен аяғын жайлап басып, қырға шығып келе жатады.

Ал егер Николай Трофимович шайға дөп келмей, бөгеліңкіреп қалса, онда Имамзаның әйелі есік алдына шығып, өзеннің тікше қабағына келіп, орамалы селтиіп тұрып, жіңішке қысқа даусымен айқай салады:

– Уай, Николай балам, жүрің, шай дайын болды, жүрің!

Сарқырап аққан өзеннің шуы әйелдің даусын

Николай Трофимовичке түгел естіртпейді. Оның үні шіңкілдеп, үзік-үзік болып жетеді.

Бір күні Николай Трофимович осылайша өзеннен қайтып келе жатыр еді. Жарқабақтың жоғарырақ тұсынан бір бала ылдиға қарай зымырап, бар екпінімен жүгіріп түсті. Сол бойда өзен жағасына келді де, жалма-жан шешіне бастады. Шешінді де, күмп беріп суға қойып кетті. Суға түсісі қаншалық тез болса, судан ытқып шығысы да соншалық тез болды. Ап-арық денесі бүрісіп, қалтырай түсіп, дереу қайтадан киініп жатыр. «Опыр-ау, бұл кім? Таң атпастан суға түсіп жүрген кім болды екен?» – деген оймен Николай Трофимович әлгі балаға қарай жүрді.

– Әй, тоқта! Бері кел!

Николай Трофимовичті көріп, бала сасып қалғандай болды. Қасына келді. Бесінші класс оқушысы Мұрат Батырбаев екен. Тоңғандықтан екі бетінің түгі үрпиіп кеткен. Шашының арасынан аққан су маңдайы мен самайын құлдайлап айғыз-айғыз болып, тамшылап тұр.

– Бұның не?

– Жай... Шомылдым, – дейді Мұрат қолға түскен ұрыдай жыпықтай қарап.

– Шомылғаның осы ма, тоңып кетіпсің?

– Ештеңе емес, қазір жүгіріп жылынып алам.

17

Қасы-көзі қыраулап, суық күз келіп қалды.

Тоқмолда үйден шықса, күн райы бұлыңғыр, шытқыл екен. Батыс жақтан ызғар жел леп беріп тұр. Өріске кетіп бара жатқан сиырлар бауыр жүндері қыраулап, бүрсеңдей басып барады. Бақташы

Батырбай қарт басына түлкі тымағын, үстіне сырма шекпенін киіп алған. Қайыру бермеген сиырларды қатал зекіп дауыстап, қамшымен сауырға шарт еткізіп салып қап, арық-арнадан мерткітіре жаздап, өңмеңдете айдап барады.

Тоқмолда әдетінше ертелеп, мектепке басқа мұғалімдерден бұрынырақ келе жатыр. Басында көнетоз қара малақай, үстінде қалың сырып тіккен қара фуфайка. Бұтындағы әскери сары галифе шалбар оның келте бойына ұзын келгендіктен екі жақ делдимесі етік қонышына салбырай түсіп кеткен.

«Қыс та тақап қалды» деген оймен келе жатыр еді Тоқмолда. Ұп-ұсақ бірнеше қар қиыршығы жеңінің үстіне бірінен соң бірі келіп қонды. Тоқмолданың ойы селт ете қалды. «Қар жауайын деп тұр ма?»

Мектептің алдында Сәйбек қарсы ұшырасты. Ол екеуі бірге жатып шыққан адамдай ешуақытта да амандаспайды. Сол әдетпен Тоқмолда бірден:

– Сәке, қыс түсіп келе ме, қалай. Күн райы бұзылыңқы ғой, – деді.

Қыс аспан жақтан бейне бір ұзын сатының бойымен түсіп келе жатқандай Тоқмолда қараған биікке Сәйбек те көзін тігіп:

– Мезгілі болып қалды ғой. Енді кешікпес, – деді.

Оқу ісін басқаратын Роза Асанова келе жатыр. Педучилищені бітірген, институтта сырттан оқитын, дене бітісі дөңмеңдей, кекселеу қыз. Ол бойына шақ емес, нәп-нәзік үнмен:

– Саламатсыз ба, Тоқа, – деп Тоқмолдамен ғана амандасты. Сәйбекті адам құрлы көрмейтін тәрізді.

– Тоқа, кластарға қашан от жаққызасыз? Суып кетті ғой. Мұғалімдер шетінен тымауратып, сабақ оқыта

алмай жүр.

– От жағуға әлі ерте емес пе? Қыс түспей жатып отынды тауысып алсақ, қыстыгүні не жағамыз?

– Енді кластардың бәрі суып кетті ғой. Тоңып отыру мүмкін емес.

– Суып кетсе, шешінбесін. Балаларды да шешіндірмесін. Аз күнде от жағамыз. Шыдасын соған дейін, – деді Тоқмолда.

Тоқмолда кабинетке кірді. Азынап тұр, суық. «От жақса да болар еді», – деп ойлады. Өткен жылы да ноябрьді туғызып барып жаққызып еді. Бірталай отын артылып жазға ауысқан. Отын жетеді. Сонда да болса, қоруыштық мінезі Тоқмолданың кежегесін кейін тарта береді. «Артылса, артылсын. Келер қыстағы отынның жайы қалай боларын кім біледі», – дейді. Биылғы суықта тоңып отырып, келесі суықтың қамын ойлайды.

Николай Трофимович кірді. Үстінде атты әскерлер киетін қынама бел ұзын сұр шинель. Екі иықтағы погонның орны қоңырлау тартып, таңбаланып тұр. Не айтасың дегендей, Тоқмолда оның жүзінен көз аудармай қарап қалған.

– Директор жолдас, күн болса суытып кетті. Қыс түсіп келеді. Сабақ өткізіп, секция жұмыстарын жүргізетін зал керек. Онсыз болмайды, – деді Николай Трофимович.

«Сен келсең бір тықырды тақай келесің» дегендей, Тоқмолда жарата қоймаған ажармен:

– Зал керек болса, бос тұрған зал көрсең, бар да иемдене бер, – деді.

– Отын тұрған үйді босатып берсеңіз, сол бізге жарап жатыр.

– Отынды көшеге шығарып тастаймын ба?

– Жоқ, неге көшеге шығарасыз. Отынды мектептің алдына жинау керек. Шетінен кесіп жарғанға да сол ара қолайлы.

– Айдалада жатқан отынды әркім бір жаңқадан ұстап кетсін, – деді Тоқмолда.

– Отын ұрлады деген сұмдықты мен бұл ауылдан естіген жоқпын. Жұрттың барлығының отыны далада, есіктерінің алдында жатыр. Сіз өйтіп орынсыз қоруыштық істемеңіз. Сол секілді әп-әдемі үйді пайдаға асырмай отын жинап қою деген мүлде дұрыс емес.

Николай Трофимович айтып отырған үй мектептің дәл артында ғана. Бір кезде, соғыстан бұрын колхоз бұны клубқа арнап салған екен. Содан соғыс басталып кеткен де, бітпей қалған. Еден төселмеген, пеш салынбаған. Іші-сыртының қара сылағы ғана сыланып, есік-терезе орнатылған қалпында иесіз қалған үй екен. Соны Тоқмолда иемденеді. Мектептің анау-мынау қоятын қоймасына айналдырып алады.

Николай Трофимовичтің соңғы айтқан сөздері Тоқмолданың тәніне шоқ түскендей әсер етті. Көздері әдеттегіден де шапшаң-шапшаң жыпылықтап, күйгелектене қалды.

– Қымбаттым, осы сенің ақыл айтқаннан басқа да білетінің бар ма, а? А? Қашан да мені үйрете, жөн сілтей келесің. Сол білімділігіңді осыдан осылай қалтаңа қатып ұстасаң қайтеді. Мен өзіме тиесі жұмысты өзім білем. Ешкімнен сұрамаймын. Ертең қыс аяғы созақтап кетіп, отынның берекесі ұшып, кластар суыта бастасыншы. Қайтер екенсіңдер сонда. Сол күні мына сен бірінші болып, менің үстімнен тоқымдай етіп акт жазасың да, балаларды

таратып жібересің. Оған ешқайсыңның ештемелерің кетпейді, ал мен болсам басыммен жауап беруім керек.

– Менің айтып отырғаным да бәрімізге ортақ жұмыс. Бұл үшін де алдымен сіз жауап бересіз.

– Мен жауап берсем... Құдайдың анау кең даласы жетпей ме? Апар да ерсілі-қарсылы шапқылата бер. Осындағы он бір мұғалімнің ішінде сенің бабыңды таба алмай-ақ қор болдым ғой.

Николай Трофимович езу тартып күлді:

– Далада өткізуге болатын да, болмайтын да сабақ бар. Түсінсеңізші.

– Түсінсем де, түсінбесем де, мен саған жоқ залды жерден қазып таппаймын!

Тоқмолда столының тартпасынан бір тал папирос алды да, темекі тығыздалған жерін қысып-қысып босата бастады. Одан соң соратын жақтағы түтігін ішіндегі қиқымынан арылтпақ болып, үрлеп қалып еді, – ашу үстінде қатты үрлеп жіберіпті – бүкіл темекісі бүрқ етіп ұшып кетті де, шытырлақ жұқа қағазы ғана қалды. Николай Трофимович бұған күле жаздап, әрең тежелді.

Осы кезде сабаққа кіруге қоңырау соғылды. Тоқмолда кітап, қағаздарын қолтықтап алды да, Николай Трофимовичті тастап, жөнеле берді.

18

Сабақ соңынан Николай Трофимович Тоқмолдаға және барды. Ол кірісімен Тоқмолда алдымен өзі сөйлеп кетті:

– Ол үйде пеш жоқ. От жағылмайды. Даладай суық үйде ойнаттың не балаларды, далада ойнаттың не, бәрібір емес пе? – деді.

Әңгіме отын тұрған үй жайында еді.

– Пешті де, бәрін де өзім істеп алам. Тек сіз босатып беріңізші, – деді Николай Трофимович күлімсіреген жүзбен. – Балалар секциялардың сабағына ынталанып, өте жақсы қатынасып жүргенін өзіңіз білесіз. Бірсыпыра нәрселерді үйренейін деп те қалды. Енді соның бәрін бастап үлгірмей жатып, үй жоқ деп аяқсыз тастап кеткеніміз бола ма? Естіген жұрттан, аудан басшыларынан ұят қой.

Соңғы сөзді Николай Трофимович әдейі қосып қойды. Өйткені басшылардың аты аталған жерде Тоқмолданың құлағы елеңдей қалатыны оған жақсы мәлім.

– Мм... м... – деп жуан қызыл қарындаштың тұқыл жағымен шекесін қасып, Тоқмолда сәл отырды да:

– Жарайды, ойланайық ертеңге дейін, – деді.

Оның «ойланайығының» ар жағында «Сәйбекпен ақылдасып көрейін» деген сөз жатыр еді. Бұл тәрізді шаруашылық мәселелерін Тоқмолда Сәйбексіз шешпейді.

Асылы, осы мектепте Тоқмолданың сенетін де, сүйенетін де бір-ақ адамы бар деп айтуға болады. Ол өзінің оң көзіндей көретін Сәйбегі. Тіпті ұсақ-түйек мәселелердің өзін Сәйбекпен ақылдасып шешу Тоқмолда үшін ғанибет.

Сәйбекті Тоқмолда кабинетіне шақыртып алады да:

– Сәке, Зағипа ертең бір күнге рұқсат сұрайды. Диірменге барып келейін дейді. Және көлік сұрайды. Қалай етеміз? – дейді.

Зағипа – үй сыпырушы әйел.

– Өзің білесің де, – дейді Сәйбек босағадағы дағдылы орнына жайғасып отырып жатып. Ол

ешуақытта да Тоқмолдаға жақын қанаттас барып отырмайды. Бастықты осы арадан тыңдауды лайық көреді.

– Оның кластарын Күлсін мен Айшаға тапсыра тұрсақ? – дейді Тоқмолда.

– Болады, – деп келіседі Сәйбек.

– Ал көлік жағын қайтеміз?

– Көлік жағын кім біледі? – деп Сәйбек салмақ бір өзіне түскендей ойланып қалады. Осы кезде оның да, Тоқмолданың да ойында мектептің сары аты тұрады. Бірақ та олар оны өздерінен басқа жан адамға беріп көрген емес. Басқа біреу бұт артса, белі үзілетіндей көреді.

Сол себептен сары атты атауға да ешқайсысының ауыздары бармайды. Ақыры бір кезде Сәйбек:

– Байтасқа қағаз жазып берсең, жағдайластырар, – дейді.

Байтас колхоздың бригадирі.

Тоқмолда Сәйбектің айтқанын істейді.

Директор мен совхоздың шаруашылық мәселелерін талқылау тәсілдері, мінекей, осы тәрізді.

Тоқмолда Сәйбекті шақыртып, бала жұмсап жіберіп еді. Неге екені белгісіз, ол кешігіп жатыр. Тоқмолда оның келуін шыдамсыздана тосып, тамаққа да бармай бөгеліп, терезеден сыртқа қарап тұр.

Әне, Сәйбек те көрінді. Омырауын жүре түймелеп, қалбалақтап ұшып келеді. Тоқмолданың бір тұйыққа тірелгенін сезіп, қол ұшын бергенше жаны қалмайтын тәрізді.

Мұндайда қашан Тоқмолда өзі сөз бастағанша, Сәйбек одан неге шақырдың деп сұрамайды.

– Сәке, бір қиын іс болып тұр. Көресіні мынау физкультура пәнінің мұғалімінен көрдім. Отын тұрған үйді босатып бер, қыстай сонда бала ойнатып шығам дейді.

– Е, отынды қайда қоймақпыз?

– Отынды мектептің алдына әкеп жиып қойсақ, ұрлап берекесін ұшырып жүрмес пе екен!

– Е, кім ұрласын. Ұрлай қоймас.

– Онда ана үйді босатып береміз бе?

– Қажет десе, берейік босатып.

Тоқмолда Сәйбекті ертіп тысқа шықты.

– Отынды, мінеки, мына араға жиғызсақ. Неғұрлым мектепке жақынырақ жатқаны дұрыс қой. Әрі терезеден көрініп тұрады.

– Сәл былайырақ жиналса да ештеңе етпес. Терезенің дәл түбінде дырылдатпай-ақ кесіп-жарғанға оңашарақ болғаны қолайлы ғой.

– Ешкім ұрлай қоймас, ә, Сәке? – деп Тоқмолда және де пысықтады.

– Ұрлай қоймас.

19

Бір күні «Қызылшекараға» арбасын салдыратып көшпелі кино келе қалды. Ауыл совет председателі мен Тоқмолда енді бұны қайда қоямыз деп, дал болып тұрғанда:

– Физкультура залына қоюға болады, – деді Николай Трофимович.

– Айтпақшы, сол бар екен ғой. Қалай, онда жылы ма? – деп, осыдан екі жеті шамасы бұрын босатып берген үйді Тоқмолда енді есіне алды.

– Жүріңіздер, көрейік, – деді Николай Трофимович.

Тұрғандар мектептің арт жағындағы үйге келді. Николай Трофимович есікті ашып:

– Кіріңіздер, – деді.

Табалдырықты бірінші болып аттаған Тоқмолда қалшиып тұрды да қалды. Өңім бе, түсім бе деп, сенбей тұрған кейпі бар. Бір кезде бұл залдың іші адам қарағысыз еді, іші отынға толып ыбылысып, өрмекшінің ұясы мен шаңға малынып тұратын.

Енді содан ешқандай із қалмай өзгеріпті. Жарқыраған кеп-кең әсем зал. Қабырғалар әппақ болып ақталған, еден су себіліп, мұнтаздай етіліп сыпырылған. Босағада темір бөшкеден ойып істелген пеш дүрілдеп әуендетіп жанып тұр. Залдың қақ ортасына кәдімгі тыстағыдай етіліп темір турник орнатылған. Тоқмолда аты-жөнін біле қоймайтын тағы да бірсыпыра снарядтар (мүліктер) пайда болыпты. Қабырғаларда спорт плакаттары ілінген.

Терезе жақтауларының сызаттары ұқыпталып қағазбен желімделіп, үйдің іші тап-таза, жып-жылы болып тұр. Бір шетте жазу столы. Оның үсті толған кітап-қағаз. Николай Трофимович бұны өзінің жұмыс орнына айналдырып алған тәрізі бар.

Тоқмолда сүйінгенін жасыра алмады:

– Әкем-ау, мына үй тамаша боп кетіпті ғой, – деді.

– Әзірше, осы болды қолымыздан келгені.

– Бұның ішін кім сылап, ақтады?

– Балалардың өздері.

– Қазір кім сыпырып, тазалап тұрады?

– Секцияға қатысатын балалардан күнделікті кезекшілер тағайындаймыз. Солар сыпырып тазалайды.

– Мына темір пешті қайдан алдың?

– Таптық.

«Сен таппайтын зат болмас» – деп ойлады Тоқмолда.

Мектептен скамейкалар әкеп қойылып, кино осында көрсетілді. Джек Лондонның «Мексикалық» дейтін әңгімесі бойынша жасалған өз халқын жан-тәнімен сүйетін патриот боксшының спорттық ерлігі, табандылығы жайында фильм екен.

Спортшы болсаң, шіркін, осындай бол!

Кино бітіп, жұрт тарағанмен балалар тарай қоймады. Олар Николай Трофимовичті қоршап алып, боксты сөз ете бастады. «Қандай спорт бұл өзі?», «Қалай үйренуге болады?», «Мұрын ауырмай ма ұрғанда?» деген секілді ынтызар сұрақтар қаптап кетті.

Олай болатын себебі бокс жалпы бұл ауданға әлі күнге дейін жете қоймаған спорт еді. Жұрт оны кинодан ғана көреді, газет-журналдардан оқып біледі.

Николай Трофимовичтің өзі де фильмнен балалардан кем әсерленбеп еді. Соғыстың алдындағы жылдар Харьков физкультура техникумында оқып жүргенде оның бірден-бір сүйіп шұғылданған спорты осы болатын. Бірінші разрядты боксшы дәрежесіне дейін көтерілді. Онан соң соғыс басталды да, армияға алынды. Осындағы заставада қызмет атқара жүріп те, ол ұмытпады боксты. Бокс үйірмесін ұйымдастырып, бірсыпыра солдаттарды тәп-тәуір боксшы етіп шығарды.

Осының бәрін еске түсіріп, әңгімелеп беруі мұң екен спортқұмар балалар:

– Николай Трофимович, бізге де бокс үйретіңізші.

– Бокс секциясын ашыңызшы! – деген өтінішті қардай боратты.

– Құп болады. Ашалық, – деді Николай Трофимович.

20

Сөйтіп, мектепте және бір спорт секциясы жұмыс істей бастады.

Бұған жазылғысы келгендерді Николай Трофимович дәрігерлік тексеруден өткізіп, қатаң сұрыптап алды. Денсаулығы мықты, жақсы өсіп жетілген балаларды ғана қабылдады.

Бокс өнерін үйренуге құштарлық білдіргендердің біреуі Мұрат еді. Бірақ ол қабылданбады!

– Сен жақсы жеңіл атлетсің! Тамаша жүгіресің. Саған лайығы осы жеңіл атлетика, – деді Николай Трофимович.

Мұрат жабырқап, жасып қалды.

Өйткені онымен бірге оқитындардан бокс секциясына Садық пен Шәкір қабылданып еді. Сонда Мұраттың олардан кем, ал аналардың артық болғаны ма?

– Сен секілді шибұттарды бокс босағасынан да қаратпайды. Осы тойғаныңмен бар енді, – деп тосыраңдап Мұратты Садық қорлай түсті.

Бұл сөз Мұраттың зығырданын одан бетер қайнатып жіберді. «Ух, осының-ақ ызасы өтіп болды-ау»!

Класқа екі танауы делдиіп Садық кіріп келді. Ол әкесі Тоқмолда тәрізді төртбақтау, етжеңді тығыз бала. Жуан қарын сумкасын

партаның үстіне атып ұрып, біреулерді кимелеп алға шықты ентігіп:

– Ей, ей балалар! Кеше Николай Трофимович бізге бокс үйретті! Міне, қараңдаршы, былай!

Садық жын ұрған адамдай төңірегіне жалтақ-жалтақ қарап алды да, Сәрсен деген баланы бір түйіп қалды. Оны ыңқ еткізіп және бір балаға ұмтылды. Одан соң Әшен деген дөңмеңдей бір қызды желкеден соғып, етпетінен түсіре жаздады. Өстіп кластағы балаларға аяқ астынан бүйідей тиіп, улатып-шулатып жіберді.

– Енді дөдеңнің кім екенін біліп жүретін болдыңдар! Бір қойсам кімді болса да ұшырып жіберем!

Садық тағы кімге соқтығарын білмей жұдырығын салмақтап, аласұрып жүргенде класқа Мұрат кіріп келді. Бір қолына сумкасын, бір қолына малақайын ұстап, қаперсіз кіріп еді. Садық бұрыла беріп, оны дәл көкіректен бар пәрменімен періп кеп қалғанда, Мұрат қалпақтай түсті. Сумкасы мен малақайы ұшып-ұшып кетті.

Мұрат тынысы бітіп, есеңгіреп барып, әрең дегенде есін жинады. Кластағы у-шу асқына түсті.

Мұғалім кіріп келгенде, Садық пен Мұрат жағаласып төбелесіп жатыр еді.

– Ей, ей, не болды! Не көрінді сен екеуіңе!

21

Бұл декабрь айының бас шені. Аязды күндердің бірі еді.

Сабақтан Мұрат пен Шәкір бірге қайтып келе жатыр. Бұлардың үйлері де бір көшенің бойында, аралары жақын. Ал өз аралары одан да жақын,

көңілдес достар. Ешкіммен жауласуды білмейтін салдырлақ ақ көңіл Шәкірді Мұрат жолдастарының бәрінен артық көреді.

Көкірегінің бағана Садық ұрған жері әлі де ауырып, Мұратқа намысқой ойлар туғызып келе жатқан.

– Шәкір, – деді Мұрат бір кезде, – сен Николай Трофимовичтің, бокс секциясында үйреткендерін үйге келген соң маған үйретіп тұршы. Жарай ма?

– Жарайды. Бірақ қолғапсыз қалай болады?

– Қолғап табылады. Өзіміз жасап аламыз.

Батыкеңнің қой терісінен істелген ескі қолғаптары болушы еді. Мұраттың ойға алғаны солар. «Сонымен бокстасып үйренуге болмас па екен?»– деген ой басына мана сабақта отырғанда келіп, нық орнап алған.

Ол қолғаптар ауыз үйдегі көкүр-шүкір салған ескі әбдіраның ішінен оңай-ақ табыла кетті. Мұрат киіп көрді, іші қалың жүн, жұп-жұмсақ. «Шіркін-ай, осындай тағы бір пар қолғап болса!»

Шәкір бұл кезде өз үйіне кетіп қалған еді. Қолғапты алып, Мұрат тысқа шықты. «Бұның бокстасуға болатын, болмайтынын қалай сынап көрсем екен?»

Қарны шермиген сынық мүйіз қара сиыр алдыңғы екі аяғын қораның қабырғасына артып, адамша бүкіл денесімен созылып, шөпті жалмап жеп жатыр екен. Тыным бермей ызасы өтіп жүрген сұғанақ сиыр еді. Мұрат соны көрді де, қолғапты дереу киіп алды. Сонан соң, лездің арасында зырлап келіп, қара сиырды бүйіріне түйгіштеп жіберді. Торсылдатып кәдімгі боксшыларша ұрды. Ашқарақ сиыр бір асам шөпті суырған күйі өңк-өңк етіп қаша

жөнелді. Мұрат оны бірталай жерге дейін қуалап ұрып, құмардан бір шыққандай болды.

«Бокстасу деген осы емес пе? Бұның не қиындығы бар? Өстіп өзім-ақ үйреніп алмаймын ба? Содан соң бәлем, Садық, танытармын әкеңді!»

Мұрат бұл ойлап тапқан ақылы үшін өзіне-өзі риза болып қалды.

Николай Трофимовичтің «еңбек пен жаттығу жеңбейтін ешнәрсе жоқ» деген сөзі оның көкейіне мықтап орнаған сөз болатын. «Жаттығып, үйрене берсем, солардан кем қала қоймаспын», – деп ойлады Мұрат.

«Солар» деп отырғаны – бокс секциясына жазылған балалар.

Ашық қораның ішінде қамауда қара қошқар күн шуақтап тұр. Кішкене қоңыр көздерін Мұратқа қадай қарап, жұп-жуан мүйіздерін сес етіп тосқандай, «кел, мықты болсаң, менімен бокстасып көр» дегендей кейпі бар. «Бокстасса, қорқады деп ойлайсың ба?»

Мұрат қашадан секіріп түсті де, боксшыларша сығалай басып, қара қошқарға қарсы жүрді. Қара қошқар сүзеген болатын. Бірақ Мұратты иесі болғандықтан сүзбейтін. Ауылдың басқа балалары жайшылықта оның шеніне жоламай қашатын.

«Кел, келе бер!» дегендей, қара қошқар тапжылар да, жасқанар да емес.

Мұрат оны қақ маңдайдан, қос мүйіздің ара тұсынан жылдамдата қойып-қойып жіберіп еді. Қолдары тасқа соғылғандай тарс-тарс етіп, оңбай ауырып қалды. «Ойыны ма, шыны ма, мынау қайтеді» дегендей, тұмсығын жиыра түсіп, қара қошқар бұрышқа қарай шегіншектеп барады.

– Мұратжан-ау, не істеп тұрсың?!

Дәл желкесінен оқыс естілген үнге Мұрат селк етіп, жалт қарады. Анасы екен. Осы кезде бір пәрменді нәрсе оны жамбастан періп кеп жіберді. Мұрат ұшып түсті.

Оны «нокаутқа» жіберген кектесін болған қара қошқар еді.

22

Секцияға қабылдамаса қойсын, Мұрат бокспен шындап шұғылдана бастады. Шәкір оған үйретуші ұстаз болып алды. Секция сабағында Николай Трофимович не үйретсе, соңынан кеп ол оны Мұратқа үйретеді.

Бұлардың жаттығатын орындары – қораның іші. Қолғаптары кәдімгі қой терісінен істелген, жабайы қолғаптар.

Бірақ бұның ыңғайсыздығы да бар еді. Тұмсықтарына қатаңдау тиіп, мұрындарын қаната берді. Беттері мен маңдайларының әр жеріне көгеріп, таңба түсіп қалатын болды. Кейде олар жұмсақтау болу үшін қолғаптарының сыртынан шүберек орап та алады. Бірақ бұл тез ұрысып қимылдағанда, шешіліп кетіп, әурелей берді.

Оқушылардың үй жұмысы дәптерлерін тексеріп, Тоқмолда кабинетінде жалғыз отыр. Бір аяғының шұлғауы табанына таңертеңнен бері батып, мазалап бітіп еді. Кәзір де аяғын қозғаған сайын соны сезініп, көңілі бөліне берді.

«Осындай ешкім жоқта, шұлғауымды түзеп орап, жөндеп киіп алайыншы», – деген ой келді

Тоқмолдаға. Столынан артқа таман шегіне түсті де, ол пимасын шешіп алды. Шұлғауын қайтадан орап үлгіргенше, дәлізде тысырлаған сыбыс естілді де, есікті жұлқып ашып, Мұратты дедектетіп жетелеген Батырбай қарт кіріп келді. Сасып қалған Тоқмолда шұлғауы шала оралған күйде аяғын пимасына сұға қойды.

– Директор жолдас, қарашы мынаның мұрнына!

Мұраттың бір танауы қанға боялып қалған екен. Ар жағынан жылтылдап көрінген қанды ол жиі тартып қойып, ағызбай тұр. Бірнеше тамшы ерні мен иегіне жұғыпты.

– Шәкір деген бала екеуі қолдарына добалдай етіп, шүберек орап алып, біздің қорада бірін-бірі қойғылап жатыр екен. Бас-көз демейді, былш-былш соғады. Өй, не көрінді, бұларың не десем, ойын дейді. Аты немене еді әлгі... бірдеңе деген сабағымыз. Мектепте үйретеді дейді. Осындай да ойын, осындай да сабақ бола ма екен? Әлгі бір Николай Трофимович деген орыс мұғалімдерің үйретеді дейді. Жеті атам көрмеген бұл нендей ойын? Осындай да тәрбие бола ма екен? – деді Батыкең сәмпылдай сөйлеп.

Тоқмолда құлағымен емес, аузымен тыңдағандай аңқиып қарапты да қалыпты. Бокс секциясының ұйымдасқаны жайында ол хабардар еді, Николай Трофимович келіп айтқан болатын. Бірақ бұның нендей спорт екенін Тоқмолда жөндеп ұқпаған. «Жарайды, әйтеуір қажетті нәрсе болса, үйрете бер», – деген де қойған.

Тоқмолда соны енді түсінгендей болды. Бокс жайындағы азын-аулақ білетіндері есіне келді. Ол бұны спорт емес, жан түршігерлік сұмдық деп

қарайтын. «Япыр-ай, балаларға бұл соны үйретіп жүр ме?!» – деген оймен шошып та кетті.

– Ей, оларың немене ойын? – деп сұрады Тоқмолда Мұраттан.

– Бокс кой, ағай.

– Физкультураның мұғалімі сендерге соны үйретіп жүр ме?

– Мен өзім Шәкірден үйреніп жүрмін. Ал Шәкір секцияға қатысады. Оларға Николай Трофимович үйретеді.

Тоқмолда ерні жыбырлай түсіп, сәл отырып қалды да:

– Кәрия, мен физкультураның мұғалімімен өзім сөйлесем. Оның бұл ойынына тыйым салам. Ал сіз мына балаңызға тыйым салыңыз. Одан да сабағын оқысын үйде отырып. Мен бұның ылғи да желігіп жүргенін көрем, – деді.

– Рас айтасың, ойынқұмар болып барады. Бізді тыңдауды қойып алды. Сабақтан келгеннен кейін бұрын үйде отырушы еді. Енді анауым бар, мынауым бар мектепте деп, ұшты-күйді жоқ болып, зырлай жөнеледі. Бәлем, ендігәрі сенің бүйтіп покус-сокус ойнағаныңды көрейін мен!

Батырбай кәрия Мұратты жетектеген күйі шығып кетті.

23

Бұлар кетісімен Тоқмолда әлгі шұлғауы шала оралған пимасын шешіп, қайта жөндеп киді. Сонан соң өз-өзінен «безобразия» деп, орнынан түрегелді. Столының тартпасын суырып қалып, не іздегенін өзі де білмей, сарт еткізіп қайта жаба салды.

Ұсқынсыздау қара пимасын сүйрете тырп-тырп

басып, мектептен шығып, ол, әне, физкультура залына қарай кетіп барады.

Бұл кезде мұнда Николай Трофимович пен аға пионер вожатый Жолдыбек екеуі отыр еді. Жолдыбек – жасы он сегіздер шамасындағы балаң жігіт. Осы мектепте география, тарих пәндерінен сабақ беретін Иманқұлов дейтін мұғалімнің інісі. Осыдан бірер жыл бұрын жетінші класты бітіргенде, әрмен қарай оқи алмай қалған. Білім шарқы шамалы момындау бала болса да, мұғалім ағасының сүйемелдеуімен биыл осы қызметке орналасып, нан тауып жеп жүр.

Жолдыбекті Николай Трофимович секция жұмыстарын басқаруға баулып, қанатына алғалы бірталай болды.

Екеуі қазір алдағы қысқы каникул кезінде оқушылардан шаңғы жорығын ұйымдастыруды жоспарлап, соның жай-жапсарын сөз етісіп отыр еді.

Тап осы кезде есікті жұлқып ашып, сыздап Тоқмолда кіріп келді. Оның жақсылықпен келмегенін кейпінен бірден аңғаруға болушы еді.

Анадағыдай емес, залдың ішінде тағы да біраз соны мүліктер пайда болғанын байқады ол. Қабырғада шегеде ілулі тұрған бірнеше пар бокс қолғаптары көзіне шалынғанда, Тоқмолданың зығырданы қайнап-ақ кетті.

– Сен мына бір пәлелерді қайдан тауып жүрсің?!
– деп шүйілді Тоқмолда.

– Несі пәле болыпты? – деп Николай Трофимович таң тамаша қалды.

– Балалар бірінің-бірі мұрнын бұзып, көзін шығарып жатса, пәле емегенде немене? Бүгіннен

бастап мен бұған тыйым саламын! – деді Тоқмолда алақанының қырымен алдындағы ауаны көлденең тіліп тастап.

– Ашуланбаңыз, директор жолдас. Айтсаңызшы не боп қалғанын?

– Әлгінде маған осындағы бірнеше ата-ана арыз айтып келді. Балаларымызды төбелеске үйретеді екенсіңдер. Үйге барған соң да төбелесіп, бірін-бірі мұрнын бұзып, көзін шығарып, қойғыласады да жатады. Бұл не сұмдық? Бүйтетін болсаңдар, балаларымызды мектепке жібермейміз деп кетті.

– Кімдер олар?

– Кімдер екенін ертең тиісті жердің алдында жауап бергенде білесің. Ал қазіргі айтарым – жоғалт көзін мыналарыңның! – деп Тоқмолда қабырғадағы бокс қолғаптарын нұсқады. – Егер сен бүгіннен бастап балаларға бұны үйретуінді қоймасаң, онда мен сенімен басқаша сөйлесем.

Тоқмолданың едіреңдей келген қалпы Николай Трофимовичке ұнамады. Оның бұрқ етіп қозғалған ашуы алқымына келіп тірелді. Төзе алмай кетті:

– Директор жолдас, сіз менің жыныма әбден тиіп болдыңыз. Өзіңіз ештеңе білмейсіз де, шолақ қамшыдай шартылдап маза таптырмайсыз. Егер бұл мінезіңізді доғармасаңыз мен де сізбен басқаша сөйлесуге мәжбүр боламын, – деді.

Шолақ қамшыға теңелуі Тоқмолданың жанына батып кетті де, су тамған қайнақ майша шырт ете қалды.

– Не? Не дейсің? Шолақ қамшы дейсің бе, сен мені? Мен саған көрсетемін кімнің шолақ, кімнің ұзын қамшы екенін! Жолың әне, бар қайда барсаң!

– Байқаңыз! Менен бұрын сол жолмен өзіңіз

кетіп қалып жүрмеңіз.

Түкірігі шашырап, Тоқмолда қалшылдап кетті:

– Босат мектепті. Арызданатын жеріңе барып, арыздан!

Николай Трофимович орнынан түрегелді де, қызға қырындағандай қоразданып тұрып сөйледі:

– Мектеп – бұл сіздің әкеңіздің жекеменшігі емес, мемлекет мекемесі. Ал мені мұнда мұғалім етіп сіз тағайындаған жоқсыз. Олай болса, сіз босата да алмайсыз.

– Мен босата алмасам, босататын адам табылады! Не сен қаларсың осы мектепте, не мен қалармын! Көріп тұр.

Қынама бел қара тонының етегі желбең етіп кілт бұрылды да, жөнеле берді Тоқмолда. Кетіп бара жатып босағадағы темір пештің кернейіне қол тигізіп көріп еді, ып-ыстық екен. Саусағының басы күйіп қала жаздады. «Отынды әкесінің отынындай аямай жағуын!» Ауыр есікті Тоқмолда бар пәрменімен серпіп жапқанда терезенің әйнектері сыңғыр ете қалды.

24

Тоқмолда директор болғалы қол астындағы ешбір мұғалім оның бетіне бұлайша тіке келіп көрмеген еді. «Тоқа» деп, шетінен жорғалап тұратын. Директордың айтқаны олар үшін бұлжымайтын заң болушы еді. Бойы соған әбден үйреніп алған Тоқмолда өзімен басқа мықты жоқ деп жүргенде, Николай Трофимовичтің жаңағы қылығы шектен шыққан бейбастақтық тәрізденді. Ашуы сақардай қайнап, «бәлем, сенің көзіңді жоймасам ба!» деп, ол үйіне жарылып кете жаздап келді.

Бұл ойын жүзеге асыруға оның сенімі де бар еді. Аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі Көккөзовті Тоқмолда өз адамым деп есептейді. Соған барып айтса, өтінсе, ол Тоқмолданың сөзін жерге тастай қоймайды. Бір қисынын келтіріп, Николай Трофимовичті бұл мектептен тайдыруға Көккөзовтің амал-айласы қалай да жетеді.

Тоқмолда келген бетте қатынына дігір салып, айқайлай келді:

– Әй, үйдемісің! Бол тез, менің ерімді алып шықшы!

Тоқмолданың биік көркем тұлғалы жекеменшік торы аты бар. Құндыздай болып, құлпырып қорада шөпте тұрады. Қатыны алып шыққан ерді ерттеп, жарбия мініп алды да, тасырлата желіп мектепке келді. Отын кескен екі әйелдің қасында таяғына сүйеніп күзетшідей қақайып Сәйбек тұр.

– Сәке, мен ауданға кетіп барам, бір тығыз шаруамен. Сізге айтайын дегенім: анау Николай деген мұғалімге енді бір жаңқа отын беруші болмаңыз! Түсінікті ме? Бермеңіз, түк бермеңіз, – деді.

Сәйбек неге деп сұраған жоқ, мақұл деп басын изеді де, қала берді.

Тоқмолда қыстақтан бері ұзап шыққаннан кейін ғана атының басын тежеді. Күн бұлыңғыр тартып тұр. Кешкірген мезгіл. Қыстыгүнгі елсіз жол алдында көңілсіз болып сұлық жатыр. Аудан қарасы шалғайда, бұл арадан жиырма километр шамасы. «Өрт тигендей дүрлігіп, түнделетіп барғаным лайық бола ма? Аз күнде тоқсан аяқталады. Балалардың қысқы демалысы басталады. Мұғалімдердің январь конференциясына барамыз онсыз да. Бұл мәселені жата-жастана сонда сөз етсем болмай ма? Қазір

жетіп барғаныммен Көккөзов оны іс-міс жоқ, табанда жұлып тастар деймісің. Тоқсан аяқталып қалды, соған дейін шыдаңыз дер.

Тоқмолданың басына енді осындай ойлар орала бастады. Атын ілбітіп және біраз жүріп отырды да, артына бұрылып қарады. Ешкім жоқ. Қарға тұншығып бозалаң тартқан суық дала. Бұлыңғыр тұман арасынан шоқтай болып қызарып, зорая дөңгеленіп, күн батайын деп барады. Жайшылықтағы қалпынан бертіндеп келіп, көз көрім тұстан ғана батып бара жатқан тәрізді.

Тоқмолда атының басын кілт бұрды да, қайтадан қыстаққа қарай желе жөнелді.

25

Таңертең Николай Трофимович физкультура залына келсе, бір жаңқа да отын көрінбейді. Әдетте үй сыпырушы әйелдер класс-класқа отын тасығанда, мұнда да әкеліп тастайтын. Содан соң Николай Трофимович пешті қашан қажет еткенде өзі жағатын.

Бұл Тоқмолданың қылығы екенін Николай Трофимовичтің іші сезе қойды.

Ол Сәйбекті іздеп тауып:

– Сәке, физкультура залына отын кіргізілмепті, бұл қалай? – деп сұрады.

– Бұл солай. Директор ысказал – нашандік ысказал.

– Бүгін менің онда сабағым бар. Қалай болады? – деді Николай Трофимович.

– Тоқмолда приказ давай. Мен быполнай, сынок. Басқа нишауа низнаю.

«Иә, бұның қолында не билік бар? Айтқанды

істейді де».

Малақайының бір құлағы түрулі, бір құлағы салпаңдап, мектептен Тоқмолда шығып келеді. Ол Николай Трофимовичті көріп, бейне бір жыртқыш аңмен кездескендей қипақтап қалды. Жалт бұрылып, мектепке қайта кіріп кетуге ебін таппады.

– Директор жолдас, – деді Николай Трофимович оған қарсы жүріп, – физкультура залына отын бергізбей қойған сізбісіз?

– Көшедей кең зал түгіл, кластарды жылытуға да отын жетіспейді.

Тоқмолда осыны айтты да, жалт бұрылып кетті.

Николай Трофимович ойланып тұрып қалды. Екі көзі кетіп бара жатқан Тоқмолдада. Тоқмолда мектептің бұрышына дейін жүріп барды да, бірдеңе іздеген адамдай арғы көше жаққа қарады. Одан соң кібіртіктей бұрылып, бермен қарай жүрді. Николай Трофимовичтің көзқарасынан оның тынысы тарыла түскендей болды. Қашан мектепке кіріп тасаланғанша, бейне бір прожектордың жарығына тап болғандай пысынап, жайсызданып бітті.

«Не істеу керек? – деп ойлап тұр Николай Трофимович, – Бар жағдайды айтып, аудандық оқу бөліміне жазсам? Адам келер, тексерер. Бірақ директормен пәленше сиыспай жүр деген сөз қандай жаман».

Біреумен айтысу, тартысу, пәлекұмарлық жолға түсу деген Николай Трофимовичтің иттей жек көретін нәрсесі. Осындай болуы мүмкін-ау деп ойлағанның өзіне жүрегі айнып сала берді.

«Тфу, неткен дәрменсізбін, – деп ойлады Николай Трофимович, – бір пешке отын тауып жағу да бас қатырарлық іс болғаны ма?!»

«Қызылшекараның» халқы отынды осыдан он бес шақырым шамасы таудан тасып жағады. Ойқарағай деп аталатын ну орманды сайдан бөрене күйінде атқа тіркеп, сүйретіп әкеледі. Бұрын бұл атпал жігіттердің сыбағасындағы жұмыс болса, басқа түссе баспақшыл деп соғыс жылдары бұған әйел, бала-шағаларға дейін машықтанып алды. Жарамды көліктері болса болғаны, белдеріне қара балталарын қыстырып алып, шауып барады да, кешқұрым бір-бір кебу нән қарағайларыңызды дыңылдатып сүйретіп әкеледі.

Ертең демалыс. Николай Трофимович қасына аға пионер вожатый Жолдыбекті және жетінші кластың ересек екі оқушысын алып, төртеуі төрт мықты атпен таңертең тауға аттанды. Бұл аттарды Николай Трофимович кеше кешке жақын барып, шекаралық заставаның бастығынан сұрап алған еді.

Отынға баратын жол Сүмбенің сайын өрлеп, өзенді бойлап жүріп отырады. Өзен суы – мемлекеттік шекара. Арғы жағы Қытай жері. Жолдан жалт беріп, судың шығыс жақ бетіне шауып етіп шыққан адам біздің елде емес, шекара бұзушы қашқын.

Өзеннің ар жағынан келіп, қытайлықтар су ішеді, мал суарады. Бер жағынан біздің колхозшылар.

Бұл араның тау-тасы, орман-тоғайы Николай Трофимовичтің талай шарлаған жерлері. Оған әр жыра-жылға, әр соқпақ жол таныс деп айтуға болады. Оның бастан өткермеген бір ғана ісі – таудан қарағай жығып әкеліп көрмеп еді. Бұндай мұқтаждық оның басына бұдан бұрын түспеген.

Бұл бірақ баланың да, шағаның да қолынан келіп жатқан іс болғандықтан, Николай Трофимович «не

қиындығы бар дейсің» деп ойлайтын.

Сөйтсе, оның бұл ойы астамшылық екен. Оған тауға барғанда көзі жетті. Машықтанып, үйренбеген адамға таудан отын әкелу деген – нағыз азап екен.

Біріншіден, отындық кебу қарағай етекте кездесе қоймайды екен, оны іздеп таудың қия басына шығу керек. Атпен шықпайды екен, жаяу шығады екен. Аттарды бекер қинамас үшін тұсап, етекке қалдырып кетеді екен. Содан соң омбы қарды белуардан кешіп, жаяу өрлейді екен. Бір кісідей-ақ мықтымын деп жүретін Николай Трофимович осы арада бірден сыр білдіріп алды. Алқынып, өкпесі аузына тығылып, қасындағы балаларға ілесе алмай қалды. Ал аналар болса, олай емес, әккіленіп алған қулар. Тау ешкідей өрмелеп, қиядан-қияға жүйткіді. Сонадай көз шалым жерден байқаған кебу қарағайға аршындап бір демде жетіп барады.

Бұрын үйренбеген адам үшін таудан отын алудың екінші бір қиындығы – қарағайды балтамен жығуда екен. Біріншіден, мұнда қарағайдың қалай жығылатындығын біліп алу керек екен де, дәл сол жағынан шабу керек екен. Айналдыра шабуға болмайды екен. Айналдыра шапса, қарағай былғаңдап, жығылар жағынан айнап кетуі мүмкін екен. Бұл оның түбінде тұрғандар үшін қатер нәрсе. Қарағай олай жығылады, былай жығылады деп сасқалақтаған адам оның астында қалып, жазым болуы да мүмкін екен. Ондай оқиғалар отыншылар арасында кездесіп тұрады екен.

Түйе беліндей жуан тік қарағайды балтамен кесіп жығу және де оңай емес қой. Сондықтан да оны ығын тауып, әдістеп шаба білу керек екен. Құр күшке салып тоқпақтай бергенмен өнімі аз болады

екен де, титықтап босқа шаршатады екен.

Үшінші бір қиыншылық: кесіп, бұтағын аршып, даяр еткен қарағайды етекке айдап түсуде екен. Егер қарағай сәтімен дұрыс бағыттталып жіберілсе, еңіске қарай садақтың оғындай боп зулаған қалпында етекке бір-ақ барып жетеді екен. Ал сәтімен жіберілмесе немесе жер беткейі ойлы-шұқырлы келіп, жолында көлденең жығылған тосқауыл ағаштар көп болса, онда әр жерде тұрып қап азапқа салады екен. Тоқтап қалған қарағайды сүймендеп қозғап, алдын көлденеңнен аршып жетелеу қажет болады екен.

Осының бәрі үйренбеген адамға машақат, азап болса, үйреніп, төселіп алғандарға түк емес тәрізді. Оны Николай Трофимович қасындағы балаларға қарап білді. Сақылдап күлісіп, бірін-бірі қармен атқылап, ойнап жүріп, бәрін солар тындырды. Ал Николай Трофимович болса, өзінің ұстаздық ересектік қалпын сақтап, сыр бермеуге тырысады. Жұмыстың ауырын өзі арқаламақ болады. Сөйтіп жүріп ол қашан төрт аттық қарағайды түгел дайындап, етекке айдап түскенге дейін мылжамылжа болып шаршады. Екі алақанының да әр жерлері қолдырап ойылып қалғанын ол енді ғана байқады.

Әбден кеш бата бұлар бір-бір жайын қарағайды арттарына тіркеп алып, ауылға қарай бет түзеді. Жол қатқақ, еңіске қарай атқа да жеңіл. Николай Трофимович ең алда бірінші болып келе жатыр. Аттың тағалы тұяғы шыны қарға кірш-кірш қадалады. Сүйретіліп келе жатқан қарағай арт жақтан әдемі сыңғырлап, әуендеткендей болады. Еңбектің ауыр азап, қиналысы кейін қалып, енді соның

жемiстi қуанышы көңiлдi шалқытады. Әлгiнде, жұмыс үстiнде қасқырдай ұлып мазаны алған қарын шiркiн де ендi сол қуанышты сезiмге бөленiп, алданыш тапқан тәрiздi. Сондағыдай жалақтап жанды қинамайды.

Ат аяңымен тербелiп, сондай бiр рахат халге түскен Николай Трофимович өзiнiң сүйiктi ұлты украин халқының әсем сазды созылмалы бiр әнiн ыңырсып айтып келе жатты.

26

Алтыншы класта сабақ өткiзiп тұрып, Тоқмолда көше жақ терезеге қарап едi, физкультура залының мұржасынан будақтап шығып жатқан көк бұйра түтiндi көрдi. «Бұ не? Отынды бұл қайдан алды?» – деп ойлады Тоқмолда. Сабақты аяқтауға оның тағаты жетпедi де:

– Мен қазiр келем, – деп сыртқа шығып кеттi. Издегенi Сәйбек едi.

– Сәке, ана физкультураның мұғалiмiне бiр жаңқа да отын бермеңiз демеп пе едiм мен?

– Мен оған ештеңе де берген жоқпын. Ол кеше қасына балаларды ертiп тауға барыпты да, төрт қарағай сүйретiп әкептi. Есiгiнiң алдында жатыр, көршi, – дедi Сәйбек.

Мына хабар Тоқмолда үшiн төбесiнен тас құлағанмен тең болды. «Ой пәле-ай, бұл пәленi жеңiп болмассың!»– деп ойлады ол. Ертегiлерде айтылатын суға салса батпайтын, отқа салса күймейтiн кереметтiң нақ өзi ғой бұл пәле!»

Николай Трофимович әкелген қарағайларын көрмекке ынтығып, Тоқмолда мектептi айналып физкультура залына келдi. Төрт нән қарағай

қолдың саласындай болып, тап іргеде тізіліп жатыр. Біреуінен арамен бір шөлкедей ғана кесіліпті. «Япыр-ай, осылары шын қарағайлар ма» дегендей Тоқмолда шетінен теуіп көріп, кеудесінде қызғаныш оты тұтанып тұр еді. Залдың ішінен осы кезде көп баланың ду етіп күлген мәз-мейрам күлкісі естілді. Тоқмолданың тұла бойы дір ете қалды. Іштегілер оны мазақтап күлген тәрізді.

– Сәке, бұл ит көлікті қайдан алып жүр?

– Көлікті өзінің заставынан алыпты. Ондағы нашандік те, бәрі де бұның достары емес пе?

Класына қайтып келе жатып: «Осы пәлені қайдан таптым», – деп өкінді Тоқмолда. Николай Трофимовичтің мұнда мұғалім болып қалуына мұрындық болған өзі еді.

Сол үшін бармағын тістеп, тағы да аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі Көккөзовті есіне алды. «Құсеке, бұл пәледен мені енді сен ғана құтқара аласың. Өтінемін! Осының көзін бұл мектептен жоғалтшы. Жәрдем етші, Құсеке. Амал-айлаң көп еді ғой мұндайда! Тым құрса, басқа мектепке ауыстырып, қарасын батыршы, қараң батқырдың».

Ертең ауданға барғанда айтар сөздерін Тоқмолда көкейінде осылайша жаттап, Көккөзовке қиялымен жалбарынып келе жатыр.

27

«Уақыт бәрін көрсетеді» деген қарапайым сөз бар. Қарапайым болғанмен данышпандық сөз.

Біреулер «уақыттың өтпеуі-ай», – деп налиды. Таңды атыра алмай, күнді батыра алмай қор болады. Ал енді біреулер «Уақыт қалай тез өтеді», – деп назаланады. Бір күнім бір жылдай, бір жылым бір

ғасырдай болса екен деп тілейді.

Тоқсан аяқталып, қысқы демалыстың келуіне Тоқмолда әр күнді бір, екі деп санай жүріп, өзер жетті. Ал Николай Трофимович болса, бастан асқан мол жұмыстың дүрмегімен жаңа жылдың қалай зыр етіп келіп қалғанын байқамай да қалды.

... Кең қанатты үлкен шанаға жегілген қос торы ат сар желіп, қыстақтан шығып келеді. Шанада үйме-жүйме болып «Қызылшекара» жеті жылдық мектебінің мұғалімдері отыр. Араларында директор Тоқмолда ғана жоқ. Мұғалімдердің бұл ауданға, январь конференциясына кетіп бара жатқан беттері.

Ат айдаушы Николай Трофимович.

... Тоқмолда: «Мен арттарыңнан қуып жетем», – деп қалып қойған еді. Бір кезде оның да қарасы көрінді. Тор атқа колхоз председателінің көк ала қашаба шанасын жегіпті. Малақайының екі құлағы делдие желбіреп бір тұтам қысқа бұтын шірене созып, соқтырып келеді. Кілем төсеп, оның жартысын қашабаның арқалығынан асырып, жайып жіберген. Өзінің басқа мұғалімдерге қарағанда мәртебелі екенін ауданға өстіп көрсете барайын деген тәрізді.

Торы ат жануар желісті мал. Делбені сілкіңкіреп қойған сайын бауыры жазыла түсіп, жел қайықтай есіп-есіп жөнеледі. Артқы аяқтарының тұяқтары алдыңғы аяқтарының тұяқтарынан асып түсіп, адымы есік пен төрдей жерді бір-ақ қамтиды. Тұяқтардан ұшқан шыны қар қашабаның тосқауыл тұсына тас лақтырғандай тарсылдап соғылады. Қамыс құлақтарын қайшылап қойып, кекіл-жалы алдан тұрған боранмен жалаудай желбіреп ауыздықты қарш-қарш шайнап аршындай жүйткігенде, атының

осыншалық өнері барлығына Тоқмолда іштей масаттанады. Жеңіл қашаба қатқақ жолдың бетіне бірде тиіп, бірде тимей, қалқып келе жатқандай әсер алады.

Алда кетіп бара жатқан шананы Тоқмолда бел асырмастан қуып жетті.

Директордың өзгеше салтанатты кейпін көргенде, шанадағы әйел мұғалімдер бір-бірін түртісіп, пыш-пыш сөз етісіп жатты.

– Тоқаңның шіренуін көрдің бе?
– Председательдің қашабасын сұрап жегіпті.
– Конференцияға емес, қыз алуға бара жатқан секілді.

Әйелдердің жыбыр-сыбыры өзі жөнінде екенін сезсе де, Тоқмолда олардың не деп жатқанын ести алған жоқ.

Мұғалімдердің соңынан салпақтағанды намыс көргендей Тоқмолда бір кезде орағытып, оза бастады. Делбені сілкіп-сілкіп жіберіп, омбы қарды есіп, қос аттық шанамен деңгейлесіп келді де, оқу ісін басқарушы Асановаға дауыстап:

– Роза, кел, менің шанама ауыс. Біз бұрынырақ барып, жұмыстар бітіре берейік, – деді.

Өзінен үлкенмен де, кішімен де қалжыңдаса беретін кексе қыз Роза:

– Соңынан сіздің шанаңызға отырғанымды естісе, жеңгей төбеке құй қазып жүрмей ме? – деп күлді.

– Бастықтардың бәрі бірдей бұқарадан қол үзбекші ме. Роза бізбен барады, – деді сөзшең әйелдің біреуі.

Ал еркектер жағы:

– Бар, бар, Роза, – деп, шананың бір адамға болса да жеңілденуін тілеп, одан құтылуды қалады.

Үстіне ауыр ішік киген дөңмендей Роза түйенің жарты етіндей болып, Тоқмолданың қасына келіп отырғанда, қашабаның бір жағын омбы қарға батырып жіберді.

28

Аудан орталығына ене беріп, Тоқмолда Розадан:

– Сен қайда түсесің? – деп сұрады.

Роза түсетін үйін айтты.

– Өзіңіз қайда түсесіз? Сәкібай құдаңыздікіне барасыз ба?

– Сәкібай құда ма, басқа ма, бір жөні болар, – деп Тоқмолда күмілжіп жауап қайтарды. Өйткені оның бүгінгі нысанаға алып келе жатқаны жайшылықта үйіне жиі келіп түсе беретін Сәкібай құдасы емес, басқа еді. Аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі Көккөзовтің нақ өзі болатын. Оны Розаға айтып күнілгері мәлімдеп жатқысы келмеді.

Розаны апарып тастағаннан кейін ол ат басын тұпадантура Көккөзовтің үйіне бұрды.

Көккөзов қыстақтың орта тұсында, оқу бөлімі кеңсесімен жапсарлас үйде тұрады. «Менен де басқа келіп түскен қонақ бар ма екен?» – деп, Тоқмолда ауланың ішінен бөгде ат, шана іздеп, анадайдан барлап қарап келеді. Ештеңе байқалмайды. Тоқмолда бұған іштей қуана түсіп, дәл бүгін Көккөзовтің үйінде өзінен басқа қонақтың болмауын құдайдан жалбарынып тіледі.

Тоқмолда сырылдатқан бойда ат басын қақпаға тірей тақап тоқтады. Бұрын да әр кезде келіп-кетіп жүретін үйі болғандықтан қақпаны өзі ашып, тор атты жетелеп кіргізіп, жайғап жүр.

Қораның артқы тұсындағы күресін жақтан етегін

сілкіп түсіріп, Көккөзовтің әйелі шыға келді. Ұзын бойлылау қатпа қара қатын. Тоқмолда онымен шұрқырап амандасты:

– Келін, аман ба? Бала-шаға тегіс аман ба? Қалай, денсаулығың жақсы ма? Құсыкең қалай? Әлгі кішкентайларыңның дені-қарны сау ма?

Көккөзов пен оның әйеліне Тоқмолда бұрын да жалбақтап тұрушы еді. Бұл жолы тіпті майысып қапты. Сезінгіш әйел соған қарап: «Мына бейшараға бір тықыр тақалғаннан сау ма екен, елжіреп, іші-бауырға кіріп бара жатқанына қарағанда», – деп ойлады.

Қолына добалдай етіп нан ұстап, үйден Көккөзовтің алты жасар шамасындағы баласы шығып еді, Тоқмолда онымен де мәре-сәре боп қалды:

– Ой, мынау Жақатай ма? Амансың ба, Жақатай. Ер жетіп, жігіт болдың ба? Ой маладес! Жігіт бопты, қарашы!

Тоқмолда қалың киінген кеспелтек қорбаң денесімен Жақатайды құшағына алып бетінен сүйіп жатыр.

Пысық әке-шешеден пінә болған Жақатай жүз таныс Тоқмолданың бұл үйге тап қазір жайылып жастық, иіліп төсек болып тұрғанын тез аңғарды. Қармақты қай кезде салуды білетін залым бала екен.

– Ағатай, үш сом берші! – деп енді Тоқмолданың мойнына ол өзі асыла кетті.

– Тәйт, әй ұятсыз! – деп шешесі оны бетінен қаққан болып жатыр. – Оны неғыласың үш сомды? – деп зекуінің аяғын табанда жұмсартып та жіберді.

– Кәмпит алып жеймін, – деді Жақатай тайсалмастан.

– Үш сом дейсің бе? Үш сом түгіл мен саған не әкелгенімді көрші, міне.

Тоқмолда қашабадан ат көрпеге оралған үп-үлкен бір зат алып, орауын жаза бастады. Онысы Жақатайдың мінсе, бұты азар жетерлік ойыншық арғымақ ат екен. Жабысқақ Жақатай атты ала салып:

– Ағатай, енді үш сом берші, – деуін тағы қояр емес.

– Үш сом ба? Берейін, – деп Тоқмолда ақшалығын ақтарып, үш сомдығы бола тұрса да тілемсек балаға жап-жаңа бес сомдықты ұстатты.

– Ағатай, ақшаң көп қой! Тағы біреуін берші?

– Тәйт ұятсыз! Сол жетеді! – деп шешесі бұл жолы балаға қатаңдау зекіп тастады.

Қашаба орындығының астынан Тоқмолда салмақтылау қап-дорба алып, әйелге ұсынды:

– Мә, келін. Мынау жеңгеңнің сендерге, Құсекең екеуіңе деген сыбағасы еді. Ауылға келмейсіңдер.

Мейіздей боп қатқан сүрдің иісі бұрқ етіп қара келіншектің мұрнына келді. «Бұл неғып шала шабылып жатыр. Әй, дәу де болса бір тықыр тақалған-ау» деген оймен ол қап-дорбаны қақшып алды да, біреу-міреудің көзіне шалынбас үшін тез басып, үйге кіріп кетті.

29

Күлше ұстап келген Тоқмолда бұл күні Көккөзовтің үйінде ерекше шыраймен күтілді. Оның тілегені болып, мұнда басқа ешкім қонаққа да келмеді.

Көккөзов өзі кешірек қайтты қызметінен. Әйелі оны есік алдында тоқтатып алып:

– Тоқмолда директорың тыныштық па еді? Бір қап сүр, Жақатайға үлкен ойыншық ат алып кепті,

– деді.

– Е, бопты әкелсе.

Көккөзов Тоқмолдаға ешқандай тықыр тақалмағандығын жақсы білгендіктен, оның бұл мол қолдылығын жай ғана жағынуы, әлдеқалай заман болады деп, алдын алып жатқаны ғой деп ойлады.

Бұл үйде аса бір сыйлы, дәрежелі деген қонаққа ғана дастарқан төргі бөлмеде жасалады. Әйтпесе ас ауыз үйдегі столда ішіліп, желінеді де, төр үйге содан соң демалып, мәжілістесу үшін кіретін.

Көккөзов пен Тоқмолда шайды төргі бөлмеде ішіп отыр. Астарына қалың етіп көрпе төселген. Қос-қостан жастық тасталған. Аласа дөңгелек столдың үстіне осы үйде бар пісілі-күйікті тамақтан қойылмай қалған бірі жоқ. Солардың бәрінен озып, мойны сорайып, бір бөтелке «ақмағанбет» те тұр. Көккөзов одан аз-аздап құяды да:

– Тоқа, келіңіз, – деп шайдың ара-арасында алдырып қояды.

Көккөзов қызғылт өңді, күлуінен жымиюы көп жылпос адам. Бір көзінің әлсін-әлсін сулана беретін кінәраты бар. Соны бірде қолының сыртымен, бірде қол орамалымен дәйім сүртіп тастап отырады. Қимыл-құбылысы тез, жылдам. Ішкі құлығы да осылайша жалт-жұлт етіп, лыпып тұратын, сөзінен де, ісінен де оңайлықпен ұстатпайтын зымиянның нақ өзі.

Мінезіне орай, Көккөзовтің жұмысқа деген іскерлік, пысықтығы да жетіп жатыр. Сонысымен ол ауданбасшыларына талмас жігерлі қызметкерретінде танылып алған. Бүйрегінің түкпірінде бұғып жатқан өзімшілдігі мен арамдығы да зіл қара тас. Бес тиын пайда түсетін жерде бес батпан әділдікті сатып жүре

береді және ол үшін әу деп арланбайды да, күйзелмейді де.

«Қалай етсең солай ет, жақсылап өмір сүру керек. Амал-айлаңды осыған жұмса. Жылпос бол, қу бол – жұрттан артық тұрсаң – ол күнә емес», – деп қарайды

Көккөзовтің мұғалімдерден пара алатын сұғанақтығы және бар. Бірақ кімнен алуды, қалай алуды біледі.

Көккөзов осындай адам.

Шай үстінде Тоқмолда көңіліндегісін оған айта алмады. Жәй оны-мұны, ертеңгі конференция жайын сөз етіп отырысты. Николай Трофимовичтің атын аузына алмауға тырысты.

Шайдан кейін ол төр үйде Көккөзовпен екеуі оңаша калып еді. Қара келіншек ыдыс-аяқты алып, ас үйге кеткен. Тоқмолда өңешінде тікендей қадалып тұрған әңгімені баяндауға ең қолайлы мезгіл осы болар деп ойлады. Бірақ қалай деп бастарын білмей қиналып, жөтеле берді де, қасында сылдырмақпен ойнап, бәу-бәу деп, өзінше қызық сөйлеп отырған сәбиге көңіл аударды.

– Мынау не деп отыр? Келе қойшы, – деп Тоқмолда сәбиді алдына алды. – Бақытжан, бәу-бәу деп, не сөйлеп отырсың, а? Өзі адамды жатырқамайды екен?

– Жатырқамайды, – деп қостап қойды Көккөзов.

– Күлші, Бақытжан! Күлші. Жымиюын қарай гөр. Бақытжан, қашан ер жетіп, ел аралауға жарайсың? Біздікіне қашан қонаққа келесің?

«Бұл сөзді оған емес, маған айтқаның ғой, – деп ойлап қойды Көккөзов. – Бір барып қайтатын кезім келген екен аулыңа».

– Кел, Бақытжан. Папаң мен мамаңды ерте кел. Сені мен біз Барақ-тарақтың тұқымы боламыз, туысқанбыз біле білсең, – деді Тоқмолда.

«Парақ-тарағыңды сайтаным білсін бе, әйтеуір қайткенде де мені өзіне жақындатып алудың айласы ғой», – деп ойлады Көккөзов.

Тоқмолда енді Көккөзовке қарап сөйледі:

– Мен, Құсеке, бала деген затты жанымдай жақсы көрем. Бұлар, айналайындар, періштелер емес пе? Біреуге жаманшылық істеу дегенді, қулық-сұмдықты біле ме? Не пәле шықса да, үлкен қулардан шығады ғой.

Көккөзов Тоқмолданың бұл пікірін тапқырлық деп қарамаса да, көңіл үшін қостап, біраз толықтырулар айтқан болды.

– Құсеке, – деді Тоқмолда бір кезде сәбиді алдына жайғастырып отырғызып, жүзін күрт жүдетіп, – мен өзім аңқылдақ адал адам екенімді, тектен-тек ешкімге де жаманшылық тілемейтінімді сіз жақсы білесіз. Кейде алды-артымды ойламай, өз басыма өзім әуре тауып алатын аңқаулығым және бар. Күзде әлгі Денисенко деген солдатты маған мұғалім етіп беріңіз деп, өзім сұрап алған едім. Сөйтсем, солдаттың аты солдат екен. Мұғалім болып ол мені жарытпады.

Тоқмолда Николай Трофимовичті тілінің жеткенінше жамандай бастады. «Балаларды ол солдатқа айналдырғысы келеді. Сабақ оқуларына мүмкіндік бермейді, ойынқұмар етіп жіберді. Мектептің басты мақсаты оқушыларға білім беру екенін түсінбейді. Елге де, мұғалімдер коллективіне де сыйымсыз. Директорға бағынбайды, айтқанды орындамайды. Өз алдына құдай, өз алдына төре.

Бірдеңе айтсаң, арс етіп беттен ала түседі» деген секілді көп-көп кінә тағып, Николай Трофимовичті сүйкімсіз дөрекі біреу етіп көрсетті.

Көккөзов Денисенконы «Қызылшекараға» мұғалім етіп жіберерде ғана бір рет көріп еді. Ол жөнінде басқадай ешнәрсе білмейтін.

– Соның өзінде мұғалімдік аттестат яки диплом ештеңе бар ме еді осы? – деп сұрады Тоқмолдадан.

– Пизкультураның техникумын бітіріпті ғой, – деді Тоқмолда.

«Онда қиындау екен, байқамаса болмайды», – деп ойлады Көккөзов.

– Сонда не істе дейсіз, Тоқа? Оны басқа мектепке ауыстыр дейсіз бе?

– Ол тегі мұғалім болып барқадар таптыратын адам емес. Құйрыққа бір теуіп қуып жіберсең, тіпті де сауап болар еді. Әйтпеген күнде...

Тоқмолда сөзінің аяғын айтып тауыспай селт ете қалды. Алдындағы сәбиді көтеріп алып қараса, кіш етіп қойған екен...

Ертесінде таңертең сағат онда басталады деген конференция ырғалып-жырғалып сағат он екіде басталды. Конференцияны алып бару үшін он бес адамнан жұмыс президиумы сайланбақшы болды. «Кімде ұсыныс бар?» дегенде, күн ілгері әзірлеп қойған біреу «менде ұсыныс бар!» деп, ұшып түрегелді. Бір парақ қағазға тізіп жазып алған екен. Он бес адамның аты-жөнін, қызметін атап, оқып шықты. «Басқа ұсыныс бар ма?» «Жоқ». «Қарсы бар ма?» «Жоқ». Тізім дауысқа салынды да, сайланды. Сайланғандар сахнадан орын ала бастады. Іштерінде Тоқмолда.

Тоқмолда жарбия келіп Көккөзовтің қасына

отырды.

Күн тәртібіндегі бірінші мәселе: – 1945–1946 оқу жылының бірінші жартыжылдық қорытындысы және алдағы міндеттер. Баяндамашы аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі Көккөзов жолдас.

Көккөзов столдың шетіне таяу отырған. Кінәраты бар көзін жүре сүртініп, мінбеге қарай беттеді. Үстінде костюм, аяғында калошты ақ пима. Аса зор жауапкершілік сезінген адамдай қабағын маңыздана түйіп алған. Аудан мұғалімдерінің төрт көзі түгел жиналып отырған жерде бұнысы өзін-өзі осылай қыр көрсете, таныта ұстағаны еді.

Баяндама кәдімгі жұрт құлағын сарсытып мезі қылатын көп баяндамалардың біреуіндей еді: оны-мұны газет-журналдардан көшіріп алған арынды кіріспесі бар; одан соң жетістіктер деп аталатын тізбек-тізбек цифрлар мен проценттер; мақтаулы біраз дежурный фамилиялар; соңына таман тұздық ретінде алынған азын-аулақ кемшіліктер, бірер мұғалімдердің аты-жөні.

«Мектептердегі дене тәрбиесінің жайы-күйі турасында не айтар екен?» деп, Николай Трофимович қадағалай тыңдап еді. Ол турасында бір ауыз да сөз айтылмады. Баяндама біткеннен кейін «сөйлеу керек» деген ойға келді Николай Трофимович.

Ол бір жырым қағазға: «Сөз берулеріңізді сұраймын. «Қызылшекара» жеті жылдық мектебінің мұғалімі Денисенко», – деп жазды да президиумға жөнелтті.

Қолдан-қолға секіріп, бұл қағаз Көккөзовтің алдына келіп түсті. Ол оны оқып шықты да, Тоқмолдаға бұрылып қарады. Тоқмолда қаперсіз

отыр. Көккөзов әлгі қағазды үнсіз сырғытып, Тоқмолданың алдына қойды. Тоқмолда оқи бастады. Қағазды қолына алып үңілді. Орысша жазылған сөздерді ежелеп оқып әрең түсінді. Түсінді де, абыржып Көккөзовтің жүзіне қарап, ақыл-кеңес тілегендей болды. Қолындағы бір жыртым қағазды – қағаз емес бір түйір қызыл шоқ ұстап отырғандай – не істерін білмей берекесі қашты. Өз-өзінен пысынап, терлеп те кетті.

Тоқмолданың бұл күйін әккі Көккөзов жақсы түйсінді де, ішінен мырс етіп, мысқылдай күлді. «Денисенкоға сөз берейін. Тоқмолда жамандағандай-ақ әумесер біреу ме екен, қандай адам екен. Байқайын», – деп ойлады.

Тоқмолданың қолындағы қағазды Көккөзов алды да, сөйлеушілердің санатына қосып қойды.

Тоқмолда одан бетер састы.

Үзіліс болды. Жұрт тамақ ішуге тарады. Тоқмолда Көккөзовтің қасында келе жатып:

– Әлгі біздің солдат сөйлеп не мәз таптырады дейсің. Шатып-бұтып, аузына не келсе, соны сандырақтар, – деді.

Көккөзов Тоқмолданың көмейін түсінді:

– Не айтса да, ол сөз сұраған соң бермеске болмайды.

Үзілістен кейін үш-төрт адам сөйледі. Кілең мектеп директорлары – сақалар.

– Келесі сөз «Қызылшекара» жеті жылдық мектебінің мұғалімі Денисенкоға беріледі.

Тоқмолданың жүрегі шымырлап кетті.

Николай Трофимович залдың артқы тұсынан көтерілді де, отырған жұрттың арасымен сахнаға қарай беттеді. Клубтың ескіріп, талай жамау-

жасқауды бастан кешіп, әр тұсы шөге бастаған едені оның салмақты аяқ басысынан солқ-солқ етеді. Мұғалімдердің көпшілігі Николай Трофимовичті білмейді. «Бұл қандай шешен тағы да! Кім бұл!» – деген көзқараспен олар жапырлай қарап, назар тігісіп жатыр.

Николай Трофимовичтен Көккөзов те көз алар емес. Сабырмен қасқайып келе жатқан түріне қарап, ол оның біртоға, өжет мінезін танығандай болды. «Арқалы, жігерлі адам тәрізді», – деп ойлап қойды.

Ұш жағы қайқыштау келген шағын мұрнын бір ұстай, әдемі таралып жатқан күрең шашын алақанымен сипап-сипап қойды да, Николай Трафимович:

– Жолдастар! – деп сөзін бастады.

Оның үні осы отырған зал толы жұртқа берілген командаға ұқсап мығым шықты. Мұғалімдер түгел елең етіп тыңдасты. Залдың арт жағындағы бұрышқа таман үш-төрт әйел бастарын еңкейте тоқайластырып, әлгіден бері пыш-пыш әңгіме соғып, әредік жырқ етісе қалып, маңайындағыларға маза бермей отыр еді. Николай Трофимовичтің саңқ еткен даусынан шошынғандай, олар да еңселерін көтеріп-көтеріп алысты.

Николай Трофимович алдындағы мінбені тыпыр еткізбейін деген адамша екі ернеуінен шеңгелдей ұстап тұрып, ешқандай қағазсыз сөйледі:

– Мен сөзімді бір ғана мәселеге – оқушыларға дене тәрбиесін беру мәселесіне арнаймын.

Ол қысқашалап дене тәрбиесінің мән-мағынасына тоқталды. Маркс, Лениннің айтқан сөздерін келтірді. Одан сырғып аудан жағдайына көшті, мектептерде оқушыларға дене тәрбиесін

беру ісі төзгісіз жағдайда екенін сипаттады.

Николай Трофимовичтің сөз сарынына қарап Тоқмолда оның ақырғы шүйлігері өзі боларын сезді. Атым қашан аталар екен деп, қипақтап отыр. Николай Трофимович «Қызылшекара» жеті жылдық мектебіндегі халге көшті. Өзінің басынан кешкен жайлардың ыстық-суығын тәптіштеп сарапқа сала бастады.

Тоқмолданың аты енді аталды.

– Біздің мектептің директоры мынау отырған Тоқмолда Егімбаев жолдас, – деп ол президиумда отырған Тоқмолданы саусағымен нұсқай көрсетіп алып, оның дене тәрбиесі саласынан дым сезбейтін адам екенін әжуә тілмен бетіне басып тұрып айтқанда, залдағы жұрт күлкіден қырылып қала жаздады. Тоқмолда шаңқылдап бір-екі рет оған қарсылық айтпақ болып еді.

– Бөгет жасамаңыз, Егімбаев жолдас!

– Сөйлесін!

– Президиум, Егімбаев жолдасты тәртіпке шақырыңыз! – деп жұрт улап-шулап, оны басып тастады.

Көккөзов Николай Трофимович жайында: «Пәле екен, шешен екен», – деп ойлап отыр. Сонымен қатар одан іш жиып сескенеді. Бұндай азуы бар адам күндердің бір күнінде аудандық оқу бөліміне тіс жұмсауы да мүмкін ғой.

Тоқмолда жайлы пікірін Николай Трофимович:

– Осы тәрізді ой-өрісі шорқақ, таяз адамның талай жылдан бері мектепте қайтып директор болып істеп келе жатқанына, оған аудандық оқу бөлімі бұл жауапты жұмысты қалай сеніп тапсырып отырғанына мен таңқаламын, – деп тұжырымдады.

– Бұндай директорлар көп! – деп залдан біреу дауыстап жіберді.

Ең соңында Николай Трофимович дене шынықтыру пәнін оқытуды жақсарту шараларына тоқталды.

Ол сөзін бітіріп, түсе бергенде-ақ Тоқмолда:

– Маған сөз беріңіз! – деп орнынан ұшып түрегелді. Күйгелектеп, үні қалтырап, төбелеске шығатын адамдай ашынып алған. Оның бұнысы жұрт көзіне тіпті ыңғайсыз болды. Залдағылар:

– Сөз берілмесін!

– Сөйлесе, кезек алып сөйлесін! – деп тағы да шуласып кетті.

Бірақ оны тыңдайтын Тоқмолда емес. Ол мінбеге өздігінен алқынып барып та қалған еді. «Тоқа, тоқтаңыз, бері келіңіз», – деп Көккөзов те тежеп жатыр. Соның бәріне қарамастан Тоқмолда:

– Жолдастар! – деп сөзін бастауға да кірісіп еді. Залдағы айғай-шу көбейіп, тақтай тарсылдап, жұрт оған ызаланғандық білдірді.

Жағдайдың насырға шауып бара жатқанын көрген Көккөзов қатты дауыстап үзіліс жариялады.

Тоқмолда сөйлей алмай қалды да, біресе президиумға, біресе залға қарап, бірдемелерді күйгелектеп айтып жатты.

30

Конференцияда Тоқмолда да сөйледі. Николай Трофимовичті жамандады. Ол жөнінде Көккөзовке айтқан ғайбат сөздерін түгелдей қайталады.

Бірақ жұрт оның сөзіне мән де бермеді, ықыластанып тыңдамады да. Өзін сынаушының бетінен алып бажалақтау бейшаралық деп қарады.

Залдан бірнеше рет реплика тастап, берекесін қашырып бітті.

Сөзінің аяғында Тоқмолда:

– Мен Денисенко жолдаспен бір мектепте қызмет істесе алмаймын. «Қызылшекара» жеті жылдық мектебінде не ол тұруы, не мен тұруым керек, – деді.

Кешінде де ол Көккөзовтің үйінде отырып:

– Құсеке, мені сол пәледен қалай да құтқарыңыз, – деумен болды.

Көккөзов оған оп-оңай қолшоқпар бола кететін аңғал адам емес. Бірдеңені істемес бұрын үңіліп ар жағына қарайды. Терең зерттеп, барлап алып, содан соң қимылдайды. Итеріп қалса құлай кететіндей Денисенконы ол оңай жау көріп отырған жоқ. Қол астында ондай азулы мұғалімнің болуы Көккөзовтің өзіне де ұнай қоймайды. Тәйт десе жайылып, шәйт десе жусайтын қой мінезді жуас мұғалімдерді ұнатады ол. Оларға не істесең де болады, қыңқ етпейді. Көлшік суды еркін жайлаған жайындай Көккөзов бірнеше жылдан бері осы аудандағы халық ағарту саласында өзінен азулы ешкімді кездестірмей, ондай адам бар-ау деп ойламай келіп еді. Енді ол бағана Николай Трофимовичті тыңдай отырып, кәдімгідей іш жиып, сақтана түскендей болды.

Тоқмолдаға Көккөзов шын ойындағысын айтты:

– Тоқа, былай болсын. Мен Денисенконы ертең шақырып алып сөйлесейін. Осындағы орта мектепке ауыс дейін. Немесе басқа мектептердің біріне ауыстыру жағын қарастырайын. Көнсе, солай болсын. Ал көнбесе, онда әзірше басқа істер шара жоқ. Оқу жылының аяғына дейін сіздің мектепте

істеп шығады. Ал содан соң жазғы демалыс кезінде, мен оны жөнін табам да, сіздің мектеп түгіл осы ауданнан мүлдем тайдырам. Барып өзінің Украинасына мұғалім болсын, мұнда біздің жергілікті өз кадрларымыз да жетеді.

Көккөзов Николай Трофимовичпен оңаша отырып, іші-бауырына еніп әңгімелесті. Оның конференцияда кешегі сөйлеген сөзін әуелі мақтап алды.

– Бізде турасын айту керек, осындай большевиктік өткір сын жетіспейді. Сол сынды дамытуымыз керек, – деді.

Тоқмолданы да жамандаңқырап қойды. «Таяз, білімсіз адам екені рас, бірақ талай жылдан бері істеп келе жатқаны бар. Біздің ауданның жағдайында ондай адамды орнынан қозғай қою оңайға түспейді, – деп Николай Трофимовичті ұйыта сөйледі.

– Сіздің Егімбаев жолдаспен енді істесе алмайтыныңызға біздің көзіміз жетіп отыр. Басқа мектептердің біріне ауыстырсақ қалай болады? – деді Көккөзов.

– Қыс ортасы қырауда мен басқа мектепке ауысып жүрмеймін. Мен онда бірсыпыра жұмыстарды жаңа-жаңа қолға алып істей бастадым. Енді оларды аяқсыз тастап кете алмаймын. Не қиыншылықтар көрсем де биылша істеп шығам, – деген сөзді Николай Трофимович айтты.

Оның мызғымасын көрген Көккөзов әңгімені әрмен қарай қозғамады.

Конференциядан Тоқмолда тауы шағылып қайтты. Николай Трофимовичтен құтылудың реті келмеді. Астыртын ор қазып, омақата салмақшы еді, оның сәті түспеді.

Осыдан осылай ол Николай Трофимовичпен кісі өлтіріскендей қатынасқа көшті. Онымен амандаспақ түгіл жүзіне қарамайтын болып алды. Не істеп, не қойып жүргенімен шаруасы және жоқ.

Бұған Николай Трофимович қиналмақ түгіл қайта қуанышты еді. Директордың мазасыз ызыңынан құлағы тынып, жетісіп қалды. Бар білетіні сабағы мен секция жұмыстары. Тек қана бұрынғыдай емес, кешқұрым дәрігерлік пункттегі Дусяға баруы жиілеп кетті.

Дуся бұл кезде бұрынғыдай жалғыз өзі тұрмайды. Ауданнан қартаң шешесі қолына келген. Сол екеуі тұрады.

Күнде кешке жақын бұлардың үйіріне Николай Трофимович келіп қосылады да, үшеу болып отырады.

Бір күні Дуся осындай көңілді кештің соңынан Николай Трофимовичті ұзатыңқырып салмақшы болды да, шешесінен ұлықсат сұрады. (Оның бұл күндегі әдеті.) Шешесі бара ғой деді. Дуся содан әдеттегісінен кешеуілдеңкіреп оралды. Екі беті қызарып, тоңып та қалыпты. Аяғындағы кара пиманың қонышы мен пальто етегінің екі аралығынан жұп-жұмыр әппақ балтыры тоңазып қызарып көрінеді.

– Қызым-ау, көп жүріп тоңып қалдың ғой?

Тоңып тұрса да, Дусяның түрі ерекше шат еді, пальтосын жас балаша апыл-ғұпыл сыпыра шешіп,

іле салды да, жүгіріп келіп апасының мойнына асылды.

– Мам, шыныңды айтшы, Николай Трофимович саған өте ұнай ма?

– Ұнайды, сәулешім.

– Олай болса, мен оған күйеуге шығамын.

32

Қыраулы қыс сырғанап артта қалды.

Май мерекесінің қарсаңында «Қызылшекара» жеті жылдық мектебінде бұрын-соңды бұл өңірде болып көрмеген керемет бір оқиға болды. Оқушылардың бүкілмектептік спартакиадасы өткізілді. Бұл ешкімнің де қамшылап қарар қабылдауымен емес, Николай Трофимовичтің өзі істеген нәрсе еді.

Оқу жылы басталғалы бері өгіздей өрге сүйреп, жанын салып жүргізіп келген көп қарекеті қандай нәтиже бергенін ол өстіп бір екшеп, байқап өтуді өзіне міндет санады.

Бұл спартакиада сонымен қатар дене тәрбиесі мен спортты оқушыларға тамаша насихаттау болып табылатынын және оларға естен кетпестей әсер қалдыратынын Николай Трофимович айдай айқын түсінеді.

Николай Трофимовичтің тағы бір ойы мынадай еді: егер ол дәм айдап бұл арадан басқа бір жаққа қаңбақтай ауып кетіп жүрмесе, осы мектепте бұдан былай да қызмет істейтін болса, онда оқушылар спартакиадасын жыл сайын өткізіліп отырылатын дәстүрге айналдырмақшы. Сол үшін қатырма тысты бір әдемі дәптерді арнап, дайындап қойды. Әр спартакиаданың болған мерзімін, спорттың қандай түрлерінен жарыстар

өткізілгенін, класс-класс бойынша кімдердің чемпион болғанын, олардың көрсеткіштерін тәптіштеп жазып отырмақ. Сөйтіп, жылдардан жылдар ауысқан заманда мектеп тарихында сондай бір ізгі дәстүр, із қалса деген қастерлі арман еді.

Ниетің қабыл болсын, Николай Трофимович, дегендей, сол күні ауа-райы ерекше ашық болды. (Бұл демалыс күні еді.) Көктемнің ерке күні балбыратып нұрын төгіп тұрды. Көк қаулап, арықтарда мөп-мөлдір су сылдырап, тамылжыған жас дүние. Мектептің физкультура алаңы су сеуіп сыпырылып, тазартылып, бабына келтірілді.

Спартакиада болардан бірнеше күн бұрын қыстақтағы көше-көшенің бұрыштарына, колхоз, ауыл совет кеңселерінің, дүкеннің, почтаның алдына әшекейлі жарнамалар ілініп, үлкен бір мерекелі күн тәрізді жұртшылыққа кеңінен хабарландырылды. «Ата-аналар да келіп балаларының нендей өнер үйреніп жүргенін көрсін», – деп ойлады Николай Трофимович. Және сол кезде жиылған жұртқа арнап, өзі әсерлі етіп сөз сөйлеуге әзірленді.

«Бұл өзі не дабыра?» – деп қызықтап келген адам ол күні мектеп маңына қаптап кетті. Ал оқушылардың тіпті бірі де қалмады десе болады. Мұғалімдердің де көпшілігі осында еді. Тоқмолданың ғана қарасы көрінбейді. «Әлгі неме жер дүниеге жар салып, не істегелі жүр? Барып басы-қасында болыңыз да, көрген-түйгеніңізді айтып келіңіз», – деп ол Сәйбекті жұмсап жіберіп, өзі атына мініп, сейілдеп кетіп еді.

Күні бұрын жоспарланып жаттыққан тәртіп бойынша спартакиада салтанатты түрде ашылды.

Жарысқа қатысушылар мектеп алдындағы көгал жазықта отряд-отряд болып сапқа тұрды. Әр отрядтың отряд советінің председателінің қолында желбіреген жалауша. Аға пионер вожатыйы Жолдыбектің команда беруімен олар горндатып, барабандатып, физкультура алаңын бір айналып шықты. Бұдан соң Жолдыбек жарыстың бас төрешісі Николай Трофимовичке дружина атынан рапорт берді. Спартакиадаға қанша отряд, қанша пионер қатысып отырғанын айтты.

Жиылғандарға арнап Николай Трофимович сөз сөйледі. Бүкіл мектептік бірінші спартакиаданы ашық деп жариялады. Физкультура алаңының төбесіне желбіреп жарыс туы көтерілді.

Жарыс басталды.

Бірінші кезекте жеңіл атлетика жарысы еді. Ер балалардың жүз метрге жүгіруі болды. Алтыншы класс бойынша Мұрат озып шықты.

Ал мектеп бойынша оның көрсеткіші екінші еді. Жүз метрге жүгіруден мектеп чемпионы деген атаққа жетінші класс оқушысы Жақан Текесбаев деген бала ие болды.

Класс чемпионы деген атақ та Мұраттың тақиясына тар келіп жатқан жоқ еді.

Бұдан соң биіктікке, ұзындыққа секіруден жарыстар өткізілді. Ер балалардан кейін қыздар жарысты.

Волейболдан алтыншы класс пен жетінші кластың командалары кездесіп, ересек балалар емес пе, жетіншілер ұтты.

Қазақша күрестен жетінші класс оқушысы Батырбек деген балуан балаға ешкім тең келмеді. Ол мектеп чемпионы деген атақ алды.

Гимнастикадан да жарыс болды.

Ең соңынан бокс жарысы өткізілді.

Бірінші кезекте жетінші кластың екі оқушысы боксасты. Екеуі де бокс секциясына қатысып жүргендер. Салмақтары да шамалас. Бұл айқаста Әмір деген бала ұтып кетті.

Алтыншы кластан Садық пен Сүлеймен деген бала кездеспекші екен. Сүлеймен келмей қалыпты. Садықпен кездесуге басқа ешкімнің ыңғайы болмай тұрғанда:

– Николай Трофимович, – мен ұрысып көрейін, – деп Мұрат өтініш жасады.

Николай Трофимович оның жүзіне таңырқаған кейіппен қарады.

– Сен қайтып... Боксты білмейсің ғой. Қайтып ұрыспақсың?

– Білем! – деп құлшынды Мұрат.

– Қайдан білесің?

– Мен үйде Шәкірден үйреніп алғам. Сіздің үйреткеніңіздің бәрін де білем.

– Иә, ол біледі. Бәрін біледі, – деп Шәкір қостап жатыр.

Мұраттың отты көздеріне тесіле қарап тұрып: «Осы өзі тегін емес», – деп ойлады Николай Трофимович. Оның арық денесі болат сымдай шымырланып, түйіліп алған екен.

– Жіберіңіз!

– Ұрысып көрсін!

– Көп болса, таяқ жер!

– Баланың меселін қайтармаңыз! – деп рингті қоршап төніп тұрған әуесқой жұрт шулап кетті. Оларға кіммен кім ұрысқаны бәрібір. Тек қызық көрсе болғаны.

– Жарайды, ұрысып көр, – деп Николай Трофимович рұқсат етті.

Қуаныштан Мұраттың жүрегі дөңбекшіп түскендей болды. Жеңу, жеңілуді ойлап жатқан ол жоқ еді. Боксер болып айқасқа түскеніне, шынайы бокс қолғабын қолына кигеніне мәз. Гонг сыңғыр ете қалды. Айқас басталды.

– Кәне, тайсалма!

– Соқ! Мұрнынан соқ!

– Тағы! Тағы бірді! – деп шулағандар құлақ тұндырады.

– Жолдастар, тыныш! Рингке ентелемеңіздер! – деп Николай Трофимович оларға басу айтқан болады.

Оның екі көзі тап қазір Мұратта еді. «Соншама құлшынғандай бұнда не өнер бар екен!»

Шабуылды Мұрат бастады. Көз ілеспейтіндей жылдамдықпен Садықты шекеден қойып-қойып жіберді. Денесін боксшілерше ұстау қалпы Николай Трофимовичке бірден ұнаған еді. Қимыл құбылысы пісіп қатқан. Николай Трофимович әрі ғажаптанып, әрі сүйініп қалды.

Садық Мұраттан таяқ жермін деп тіпті де ойламаған еді. Кектесін болып, тістеніп ұмтылды. Екі жақтан бірдей сатыр-сұтыр қойғыласу басталды.

Бетіне, маңдайына соққы тиген сайын: «Уһ, жаным-ай, талайдан арман еткен шынайы боксқа қолым жаңа жетті-ау!» дегендей, Мұрат сүйіне түсті.

Бірінші раунд аяқталды. Ұпай саны тең шамалас болды. Көруші үлкендердің раундпен де шаруасы жоқ.

– Тоқтатпа!

– Төбелесе берсін!

– Біреуі жеңіліп тынсын!

– Өттегене-ай! Қап! – деп күйіп-пісіп тұр.

Екінші раундта да Мұрат жаман ұрыспады. Бірақ шаршаңқырап қалды. «Жігері бар, әлі жоқ, қайтсын-ай!» – деп ойлады Николай Трофимович.

Үшінші раундта екі жақ та бокстың тәсілдері дегенді былай тастап, жабайы төбелеске көшіп кетті. Тигені тиген жерге ұрады.

– Тоқтаңдар! – деп команда берді Николай Трофимович.

Мұрат дауысты естіп жалт бұрылып қарай бергенде, соққы иегінен қаға тиді де, жалп етіп, құлап қалды.

Азан-қазан, у-шу!

Мұрат тез тұрып ұмтылса да, Николай Трофимович тоқтатып тастады. Айқас осымен тынды.

Жеңуші Садық болды.

– Жарайсың! Сен де жігіт екенсің! – деп Николай Трофимович Мұратты арқадан қақты.

Спартакиада зор мереке, дүрмекке айналып өтті.

33

Ертесінде Мұрат класқа кіріп келгенде:

– Өне, өзі де келді!

– Мұрат, тақтаға қарашы! – деп балалар шулап кетті.

Мұрат тақтаға қарап, бормен салынған суретті көрді. Оның мазмұны мынадай еді: бір боксшы ілгері адымдай ұмтылып соғып қалғанда, екінші боксшы тыраң етіп құлап жатыр. Біріншісінің астына «Садық», екіншісінің астына «Мұрат» деп жазылған. Тырайып құлап жатқан Мұраттың бет-бейнесі де

соншалық ұсқынсыз: аузы-мұрны бір жағына қарай қисайып, қасқа тістері опырылып сынып кеткен.

– Кім салды мұны? – деп сұрады Мұрат.

Балалар суретті салған Садық екенін айтты. Садық мұғалімнің орнында рақаттанып күліп отыр еді. Мұрат сумкасын партасының қуысына қоя салды да, көздерінен ашу ұшқыны шатынап, түйіліп жетіп барды:

– Сен салдың ба, мына суретті?

– Нокаут болғаның өтірік пе?

– Нокаут болмай-ақ менің аяғым тайып кетті!

– Аяғың таймай-ақ соққыдан ұшып түстің.

– Сөйлепсің! Аяғым тайып кетті! Егер Николай Трофимович болмағанда, мен саған танытар едім!

– Танытпай қал!

– Танытам! – деп Мұрат жұдырығын Садықтың танауына иіскетті.

– Тарт ары! – деп Садық оның қолын қағып жіберді де орнынан түрегелді. Бір төбелестің бұрқылдап қайнап келе жатқанын көріп, балалар да ентелеп жетісіп тұр еді. Осы кезде біреудің:

– Ағай келе жатыр! – деген үні саңқ ете қалды да, енді болайын деп толғағы жетіп тұрған төбелес амал қанша, болмай басылып қалды.

Үзіліс болысымен Мұрат тағы да Садықтың қасына келіп:

– Сен мықты болсаң, менімен жекпе-жек оңашада бокстасасың ба? – деді.

– Бокстасам.

– Әкел қолыңды?

Екеуі қол алысты.

Ұлжан шешей әлденені іздеп, төсектердің астына үңіліп жүріп, газетке оралған қомақты бір затты тауып алды. Бұл не екен деп бері алып ашып қараса, добалдай-добалдай торсиған бірдеңелер. Бұл үйде жоқ зат. «Япыр-ай, Мұраттың әкеліп жүргені-ау. Таппайтын пәлесі болмай кетті-ау бұл сығырдың!»

– Мұратжан!

– Әу, о не, апа?

– Бері келші. Мына бір сұмдықтарың немене?

Мұрат төр үйге жүгіріп кірді.

– Апатай... тыс... ешкімге айта көрмеңіз.

– Не боп қалды?

– Бұл бокстың қолғаптары ғой.

– Не дейді, осындай да қолғап бола ма екен?

– Бұл суықта киетін қолғап емес, жұдырықтасып ойнайтын қолғап.

– Әлгі Батырбайдың айтып жүргені осы қолғап па? Әкем-ау, бұнымен ұрыссандар бірінді-бірің өлтірмейсіңдер ме?

– Бұл, апа, онша қатты тимейді. Ішінде аттың қылы бар. Мінекей, ұстап көріңізші.

Ұлжан шешей қолғаптарды қызықтап айналдыра қарап тұр.

– Апа, сенбесеңіз киіп мені ұрып көрші.

– Тарт ары! О не дегені!

– Апатай, жаным апатай, қатты тимейді. Киіп, сонан соң менің басыма бүйтіп ұрып көрші.

Мұрат жалынып жатып, шешесінің екі қолына бокс қолғабын кигізді де, бауларын тартып байлап берді.

– Ал енді ұрыңыз мені?

- Қалай ұрам?
- Міне, бүйтіп.

Ұлжан шешей қызық көріп, Мұратты шекеден бір нұқып қалды.

– Тағы да, тағы ұрыңызшы, апатай. Қаттырақ ұрыңыз.

– Жә болды. Ал, мә. Мына немеңді немеңе ғып тастағансың, шешілмейді ғой.

– Мені қатты-қатты ұрмасаң шешіп алмаймын, – «Кемпірлерді де бокстастырса қандай қызық болар еді», – деген әжуалы ой басына үйіріле қап, Мұрат сылқ-сылқ күледі.

– Шешіп ал деймін!

Осы кезде сыртқы есік ашылып, үйге біреу кірді. Мұрат кім екен деп қараса, әкесі.

– Жәке, қараңызшы, апам да бокс үйренем дейді.

Ұлжан шешейдің қолындағы бокс қолғаптарын көргенде, Батырбайдың көзі шарасынан шығып кете жаздады.

– Ой, саған не көрінді? Жын ұрды ма?

– Мына оңбағырдың істеп жүргені емес пе, болмастан кигізіп. Шешіп ал деймін-ей!

35

Қыстақтан жоғары өрлеп, Беларықтың бойымен үш бала келе жатыр. Бұлар Мұрат, Садық, Шәкір еді. Мұрат пен Садықтың қолтығында газетке орап алған бокс қолғаптары. Ал Шәкірдің қолында түбі түскен ескі шелек. Ол оны әлгінде бір үйдің арт жағында жатқан жерінен тауып алған еді, тамаша гонг болады деп, әдейі әкеле жатыр.

Бұлар өзен бойына түсті. Сүмбенің суы бұл тұста тарам-тарам болып ағады. Соның бірнешеуінен

өтіп, үкілі бастары майысқақтап желкілдеген ну тоғайдың қалың арасына келіп кірді. Табиғаттың сылаң ұрып толықсыған дер кезі. Әлдеқайдан тамылжытып бұлбұл ән шырқайды. Ағаштан-ағашқа қонақтап сауысқан шықылықтап ұшады. Сонау қырат жақтан, биіктен шыр-шыр еткен бозторғай үні келеді. Жұпар атып, балбырап, тамылжып тұрған жас дүние. Балалар шалғынына із түспеген шағындау бір алаңқайға келіп тоқтады.

– Осы арадан артық жер таппаймыз, – деді Мұрат.

– Төңірек түгел қоршау. Мынау деген нағыз ринг! – деді Шәкір.

– Болады, – деп құптады Садық.

Ескі шелекті Шәкір бір талдың бұтағына салбырата байлап, әлгінде жолдан тауып алған жіліктің қу сүйегімен ұрып көріп еді, даңғұр-дұңғыр етіп, даусы бүкіл тоғайға жайылып кетті.

– Не деген тамаша гонг!

– Ал сағатсыз қалай болады? – деді Садық.

– Бәсе, сағат жоқ, енді қайтеміз?

Балалар әлгінде Мұраттың үйіндегі оятқыш сағатты ала келмегендеріне өкінді.

Былай етейік, қашан біреулеріміз жеңілгенше ұрыса берейік, – деді Мұрат.

Бүкіл кластың алдында келемеждеп, суретін тақтаға салып, Мұрат менен нокаут болып жеңілді деп мақтанып жар салған қылығы үшін Садықты ол жеп жіберуге әзір еді.

Басқадай амал болмағаннан кейін Садық та осыған келісті.

Трусси, майкадан өзге киімдерін екеулері де шешіп тастады. Қолғаптарды киді. Айқастың төрешісі де,

екі боксшының секунданты да Шәкірдің бір өзі.

– Ал, дайынсыңдар ма?

– Дайынбыз.

Гонг сыңғыр ете қалды. Айқас басталды.

Өзіне қарағанда нәзік бола тұрса да, Мұраттың осал дұшпан емес екенін Садық өткен жолы байқаған. Сондықтан көзсіз кимелемей, сағырақ соғысуға тырысатын тәрізді. Ал Мұрат болса, «бәлем, танытпасам ба саған!» дегендей, тістеніп алып, шүйліге шабуылдап жүр.

Екеулерінде де аянатын пиғыл жоқ.

Алғашқы бір-екі минут үстін-үстін қойғыласумен өтті. Әуелгіде Мұрат Садыққа қарағанда самдағай, пысық еді. Енді ол тағы да тез алқынып, біраздан соң шаршағандығы біліне бастады. Ал Садық болса, әлі тың. Тығыршықтай шомбал денесі түйіліп алған күйінен айныр емес. Мұрат шабуылға шыққан сайын зілдей қолдарымен оны қарсы төпеп, ұрып-ұрып жібереді де, түк сезбегендей болып мойнын алқымына тыға түсіп, тағы да аңдыса қалады.

Біраздан соң Мұратты тер басып, бүкіл денесі еріп кеткендей бұлғалаңдай бастады, шаршады. Қолдары өзіне бағынудан қалды. Енді Садық шабуылдай бастады. Кең рингтің пайдасын Мұрат осындайда көрді. Айнала қашып жолатпайды. Садық тықсыра берді. Мұрат досының жеңілейін дегені Шәкірге де батып барады. Бірақ амалы жоқ, не істейді. Нендей жәрдем көрсете алады?

– Стоп! – деп команда берді ол. Садыққа бірдеңе деп мін таққан болды. Бұнысы Мұрат аздап та болса, дем алып алсын дегені.

– Бокс!

Жеңіліп бара жатқанына Мұраттың да көзі айқын

жетті. Ызадан күйінген ол ең соңғы бар күшін жиып, тым құрыса нығарлап тағы бір ұрмақшы болды. Қарсы ұмтылып, тістеніп, жұдырығын сілтеп кеп қалғанда, Садық жалт берді де соққы оған тимей кетті. Мұрат тәлтіректеп барып, өз екпінімен өзі омақаса құлады...

36

Николай Трофимович түк ойламастан физкультура залының есігіндегі құлыпты ашып жатыр еді. Ап-айқын болып іштен тысырлаған дыбыс естілді: «Бұл не?» – деп секем алып қалды да, ол есікті ашып жіберіп кіріп келді. Сөйтсе біреу терезенің төменгі көзінен кептеліп шығып кете алмай жатыр, екі аяғы тырбаң-тырбаң етеді. Басы мен қолы ар жақта.

– Әй, кім бұл? – деп Николай Трофимович дауыстап жіберіп еді, терезеге кептелуші қимылсыз сұлқ жатып қалды.

Николай Трофимович келіп, әлгіні бері, ішке қарай суырып алды. Қараса, Мұрат Батырбаев.

– Бұның не? Не істеп жүрсің.

Сөйлеуге шамасы келмей Мұрат қалш-қалш етеді.

– Айт, не істеп жүрсің деймін? Терезеден мұнда неғып түстің?

– Кешіріңіз, Николай Трофимович, біз бокс қолғаптарын алып едік...

Мұрат ақтарылып, бар шынын айтып берді. «Садық мені нокаут болып жеңілдің деп, қорлап ыза қылды. Содан соң екеуіміз оңашаға барып, жекпе-жек бокстасып көрмеші болдық».

– Иә, кім жеңді?

– Тағы да Садық жеңді, – деп Мұрат аянышты

жүзбен мәлііп, жерге қарады.

Николай Трофимович біраз үнсіз тұрды да:

– Иә, терезеден түсіп, қолғап ұрлау деген – бұларың үлкен әдепсіздік. Бұл үшін мен сендермен әлі сөйлесемін. Ал сен ертеңнен бастап, бокс секциясының сабағына келетін бол. Бар, – деді.

Мына сөзді естігенде, Мұраттың еңсесі бірден көтерілді. Көзінде қуаныш ұшқыны жарқылдап кетті.

– Николай Трофимович, сізге үлкен рахмет!

Мұрат физкультура залынан жүгіре шықты. Әлгінде терезенің сырт жағында тұрған Садық пен Шәкір есікте құлып сылдырлап ашыла бастағанын көргенде, өз бастарын сауғалап зытып жөнелсе де, не болар екен деп, ұзамай осы маңда жүрген. Қылмыс үстінде қолға түскен Мұраттың сүмірейіп шықпай, жайнап шыққанын көргенде, олар таңтамаша қалды. Екеулеп ортаға алып:

– Не болды, ұстап алды ма?

– Ұрысты ма? – дейді өңдері қашып.

– Николай Трофимович маған ертеңнен бастап бокс секциясының сабағына қатыс! – деді.

– Ол біздің бокс қолғаптарын алғанымызды білген жоқ па?

– Білді. Мен бәрін де айтып бердім.

– Не деді?

– Бұларың әдепсіздік, мен бұл үшін сендермен әлі сөйлесемін, – деді.

– Соған мәз болып, жетісіп тұрмысың?

– Мәз болмағанда! Бокс секциясына қатысқан соң, бәлем Садық, сонан соң көріп тұр.

Оқу жылы аяқталды. Балалар тарап кетті. Мектеп маңындағы абыр-дабыр су сепкендей басылды.

Бір күні Тоқмолда Николай Трофимовичті шақырып алып:

– Қарағайлы сайдан колхозаралық пионер лагері ашылғалы жатыр. Бастық болып сонда барасың. Демалысты күзде аласың, – деді.

– Жарайды.

Мектептің алдында қос-қос аттан жегілген екі арба тұр. Лагерге баратын оқушылар киім-кешектерін көтеріп келіп, соларға жайғасып жатыр.

– Түгел келіп болды ма? – деп сұрады Николай Трофимович Жолдыбектен.

– Батырбаев келмей жатыр.

Бір кезде оның да қарасы көрінді. Әкесі мен шешесі қабатынан ілесіп, үшеу болып келе жатыр. Екі басы тырсиған үп-үлкен қоржынды Батыкең иығынан асып, теңкитіп көтеріп алған. Мұраттың қолында кішірек қол чемоданы.

– Кәрия, бұларыңыз не? Лагерге үй-іштеріңізбен көшіп бара жатқаннан саусыздар ма? – деп күлді Николай Трофимович. – Мына қоржындағыңыз немене зат?

– Мұратжанның киім-кешек, азық-түлігі ғой, – дейді Батыкең.

Николай Трофимович қарап көрсе, қоржынның бір басы толы пісі күйік тамақ: құрт, май, ет, бауырсақ.

– Ақсақал, қажеті не бұлардың? Онда балаларға төрт мезгіл тамақ беріледі ғой?

– Бұрын түзге шығып көрмеген бала. Қазына тамағына көндіге ала ма? – дейді Ұлжан шешей.

– Айттым ғой, керек емес деп. Алмаймын! Түк те алмаймын! – деп Мұрат без-без етеді.

Николай Трофимович енді қоржынның екінші басын шешіп қарады. Етік, пальто, малақай секілді толған жылы киім.

– Мыналардың қажеті не?

– Тауда бұл жердегідей емес, ертеңді-кеш күн суық болады. Киімсіз тоңып қалады ғой, – дейді Батыкең.

– Апыр-ай, жарықтық-ай, балалардың барлығы жеңіл киімдерімен-ақ кетіп барады ғой. Онда бір қыс түтеп, боран соғып тұр деп ойлайсыз ба?

– Етіктің де, пальтоның да керегі жоқ. Плащым мен фуфайкамнан өзге түк те алмаймын, – дейді Мұрат.

Лагерьге баратын балалар өздерімен бірге не алулары қажет екенін Николай Трофимович күн ілгері түгел ұғындырып айтқан. Батыкең мен Ұлжан шешей соған қарамастан осыны істеп отыр. Тіпті олар Мұратты лагерьге жібергілері келмей қаншалық кер тартып бақты. Бірақ бұл жолы Мұрат та қайыспады. Жібермейтін болсаңдар, балалардың соңынан жаяу қашып кетем дегенді айтты. Оның бірбеткей мінезі ата-анаға жақсы мәлім еді.

Батыкең мен Ұлжан шешей бұл сөзден жаман сескенді де, амалсыздан рұқсат берді. Соның өзінде:

– Таудың мұздай суық суына шомылма. Дерев ауырасың! Жалаң аяқ, күн ыстықта жалаң бас жүрме, – деген секілді будақ-будақ көп ақылдарын Мұраттың құлағына сан қайтара құйып, ол тап бір көз көрмес, құлақ естімеске кетіп бара жатқандай-ақ түнделетіп азық әзірлеп, жік-жапар болып,

шаршап-шалдығып, әрең үлгеріп жеткен беттері осы еді.

Николай Трофимович Мұратқа ең қажет деген жеңіл киімдерінен өзге ештеңе де алғызбады.

Ұлжан шешей тіпті болмаған соң қоржыннан кесек-кесек піскен ет, бауырсақ алып: – Жолда же, қарның ашады. Бара салысымен сендерге тамақ әзір тұр дейсің бе. Мынаны барғаннан кейін же, – деп Мұраттың қойын-қоншына тықпалап жатыр.

Арба ауылдан ұзап шыққаннан кейін ғана Мұрат үй деп, еркіндік алғандай болды.

Арада екі-үш күн өткен шамада лагерьге қаракер атын митың-митың аяңдатып, Батырбай кәрия келіп тұр.

– Неге келдің, жәке? – деген Мұратқа:

– Саған келдім, – дейді.

– Маған неменеге келдің?

– Әлгі шешең, бар, барып, көріп-біліп кел деп жан таптырар болмады.

Осыны айта тұрып, Батыкең қойын-қоншынан Ұлжан шешейдің беріп жіберген сәлем-сауқаттарын суырғыштап жатыр. Онысы: кәмпит, құрт, піскен ет.

– Мыналарды алмаймын. Мені аш жүр деп ойлай ма? – деп Мұрат кәмпиттен басқасын Батыкеңе кері қайырып берді.

Және бір төрт-бес күн өткен соң артынып-тартынып Ұлжан шешейдің өзі келіп тұр. Мұрат оны ыза болып қарсы алды:

– Апа, неге келесің?

– Балам-ау, сондай да сұрақ бола ма екен. Саған келдім ғой.

– Жуырда ғана жәкем келді. Енді сен келіп отырсың. Бұдан былай ешқайсың да келмеңдер.

– Е, сағынсақ, келмей қайтіп шыдаймыз? – дейді Ұлжан шешей.

Бұдан кейін лагерьдегі балалар осылай қарай келе жатқан, әйтеуір, салт атты біреудің қарасы көрінетін болса, Мұратты:

– Мұрат, әкең келе жатыр!

– Мұрат, шешең келе жатыр!

– Саған құрт-май әкеле жатыр! – деп ызаландыратын болды...

Дегенмен лагерьде болған бір ай Мұрат үшін ерекше көңілді өткен уақыт болды. Үйге қайтатын күнді ол кейбіреулер құсап, поезды тосқан жолаушыдай сарғая күткен жоқ. Көрікті табиғаттың құшағында еркін сауық-сайран салып, іштей де, сырттай да бір түледі. Және бір ғажабы бұрын тамаққа кінәз Мұрат енді нағыз тамақсаудың өзі болып алды. Өзіне тиесілі асқа жалақтап онша тойыңқырамай да қалады. Кейде ұялмастан қосымша сұрап ішетін болды.

Осының нәтижесінде Мұрат лагерьден бес кило салмақ қосып, кәдімгідей жұмырланып өсіп, қоңайып қайтты.

Оның былтырдан бергі көкейтесті бір арманы – суық сумен шынығу еді. Николай Трофимович көрсеткен әлгі бір бояулы сурет – қыстыгүні ақ қар, көк мұзда өзенде шомылып жатқандар – осы күнге дейін Мұраттың көз алдынан кетпейді. «Шынығып, дағдыланған жағдайда әркім-ақ осылардай бола алады», – демеп пе еді Николай Трофимович. Бұл сөз оның құлағынан кетпейді.

Былыр Мұрат ата-анасынан жасырып, қашан

суық күз түскенге дейін өзенге шомылып жүрді. Бірақ бір күні қатты тымауратып жығылды да, амалсыздан онысын қойып кетті. Жаз шыққалы бері шынығуды және бастап еді. Лагерьге келген соң тіпті рахат болды. Тап іргеде сарқырап тау өзені ағып жатыр. Ақылшысы Николай Трофимович өзімен және бірге. Суық сумен қалай шынығу қажет екенін Мұрат енді ғана жөндеп түсінді.

Қазір ол ертеңді-кеш өзенге бір шомылып шығуды өзіне парыз тұтып, әдеттеніп алған.

38

Николай Трофимович лагерьде екі маусым істеп, ауылға август айының жиырмасы күні оралды. Содан соң Тоқмолда оған октябрьдің жиырмасына дейін тиесілі екі айлық демалысын берді. Дуся мен Николай Трофимович сейілдеп, сергіп қайтпақшы болып, Алматыға кетті. Омбыда Дусяның күйеуге тиген әкпесі тұратын еді. Алматыдан әрмен жолаушылар соған барды. Содан бас-аяғы бір жарым ай дегенде олар жақсы демалып, сергіп, жаңа күш, тың жігерге молығып, «Қызылшекараға» қайтып келді.

Николай Трофимович мектепті сағынып қалған еді. Келісімен жуынып-шайынды да, солай қарай барды. Физкультура алаңына анадайдан көзі түсіп, жүрегі дір ете қалды. Кендір арқанға байланған дөңгелектер салбырап тұрушы еді. Жым-жылас болыпты. Оның қасындағы өрмелейтін сырғауыл шолтиып сынып қапты.

Қасына келді. Гимнастика қалашығының үстінен жау таптап өткен тәрізді, әлдеқандай бұзақылар қирата алғанын қиратып, бүлдіріп,

қирата алмағандарын тырналап, тістелеп, сойқанды салып-ақ баққан. Арқанға байланған дөңгелектің біреуі түп-орнымен, арқан-барқанымен жоқ. Ал екіншісінің арқаны ғана қалыпты. Оның өзін қол жетпестей етіп, бел ағашқа шандып орап тастапты. Турник орнатылған бағандар түбі босап, солқылдап құлайын деп тұр. Ұзындықтан секіру үшін қазылып, ағаш үгіндісі төгілген орда сиырдың жапасы мен топырақ кесектері бықып жатыр.

– Ах, оңбағандар! Айуандар! – деді Николай Трофимович зығырданы қайнап.

Ол жүрген бойда физкультура залына келді. Есікте басқа құлып. Жүрегі және бір сұмдықты сезінгендей суып сала берді. Терезеден қарады. Іште үйіліп жатқан отын, анау-мынауы көрді...

Тоқмолда кабинетінде Сәйбекпен сөйлесіп отыр екен. Түсі өрт сөндіргендей болып, Николай Трофимович кіріп келді. Амандасып жатудың реті жоқ еді.

– Директор жолдас, бұл неткен бейбастақтық! Мені сол бойда келмей қалады деп ойладыңыздар ма?! Бұл неткен масқаралық...

– Сен не айтып тұрсың? – деп Тоқмолда Николай Трофимовичтің сөзін бөліп жіберді. – Мен сені тыңдамаймын да, сөйлеспеймін де! Аулақ бар! Сен енді бұл мектептен кеткен адамсың!

Бұл сөз Николай Трофимовичке жүрегіне қанжар сұғып алғандай әсер етті:

– Қалайша?

– Солайша. Мұнда сенің орныңа басқа мұғалім келген.

– Қалай... Неге келеді?

– Оны барып аудандық оқу бөлімінен сұра. Мен

ештеңе білмеймін.

Дуся әлгінде Николай Трофимовичке «тез қайтып кел» деп ас әзірлеп жатыр еді. Енді ол естен шықты. Николай Трофимович почтаға келді. Аудандық оқу бөліміне телефон соқты. Көккөзов жоқ екен. Дүйсенбаев дейтін мектеп инспекторымен сөйлесті.

– Иә, сенің орныңа басқа мұғалім жіберілген, – деген сөзді ол да айтты.

– Енді мен не істемекшімін?

– Ертең Көккөзов келеді. Сонымен сөйлесіп көр. Мүмкін, басқа мектептен орын тауып берер.

Николай Трофимовичтің үш ұйықтаса түсіне кірмейтін әуре-сарсаң осылай басталды.

39

Мәселенің телефон арқылы шешіле қалмайтынына Николай Трофимовичтің көзі айқын жетті. Мініп баруға көлік жоқ, ертеңіне ол күндегі әдетімен таңертең ерте тұрды да, аудан қайдасың деп жаяу тартып жөнелді.

Жиырма шақырым жердегі аудан орталығына жаяу барып жеткенше күн түс болды.

Көккөзов өзінде екен. Ол Николай Трофимовичті жүрдім-бардым жымыып қарсы алды:

– Мен сізді бұл ауданнан мүлде кетіп қалды. Үйішімен көшіп кетті деп естіген едім, – деді Көккөзов.

– Мүлдем кетсем, қызметтен біржола босанып кетпес пе едім?

– Кейбіреулер бар, оны ескеріп жатпайды, қажет те етпейді. Кеткісі келгенде кете салады да, тиісті документтерін соңынан хат арқылы сұратып алады, – дегенді айтты Көккөзов. Бұнысы күні бұрын әзірлеп қойған түлкі бұлаңы еді.

– Ал енді қалай ету керек? Мен жұмыс істеуге тиістімін ғой?

– Ертең келіңіз. Басқа мектептердің бірінен орын іздеп көрейін, – деді Көккөзов.

«Өз орнымды алып беріңіз», – деп Николай Трофимович табандамады. Кешегі көргендерінен кейін Тоқмолдамен істес болудан оның көңілі біржолата қалған еді.

Екі иығынан сукетіп, Николай Трофимович сыртқа шықты. Шаршаған, әрі қарны да ашқан. Аяңдап асханаға келді. Адам көп екен. Кезекке тұрып, тамақ алды. Біріншісіне борщ, екіншісіне манты. Етті борщ дегенінде қарайған бір түйір ғана бірдеңе жүр. Оның өзі де шандыр екен. Мантысының қамыры бір елі қалың, тіске жабысады. Жұтқан жұтамайды дегендей Николай Трофимович аш болғандықтан көзжұмбайға салып, сыпырып-сиырып соғып алды.

Аудан орталығында қонақ үй жоқ. Николай Трофимович шинелін иығына артқан қалпы қайда барып дем аларын білмей, сенделіп біраз жүрді де, өзенді өрлеп селодан шығып кетті. Күн жылылау, шуақтылау еді. Ел арасынан ұзап барды да, бір тасаға шинеліне оранып жата кетті...

Ертеңіне Николай Трофимович аудандық оқу бөліміне тағы да келді. Көккөзовтің кабинетінде қара шляпа киген басқа біреу отыр.

– Көккөзов жолдас қайда екен?

– Командировкаға кетті, – дейді.

– Қашан кетті?

– Райком бір тығыз жұмыс тапсырды деп кеңсеге келместен үйінен аттанып кетті.

– Енді қашан келеді?

– Төрт-бес күнсіз келмейді.

– Сіз кім боласыз?

– Мен Дүйсенбаев деген мектеп инспекторы боламын.

«Е, бұрнағы күні телефонмен сөйлескен адамым сен екенсің ғой...»

Николай Трофимович Дүйсенбаевқа кеше Көккөзовпен болған әңгімесінің жайын айтты.

– Мен ештеңе білмеймін. Маған Көккөзов ештеңе айтқан жоқ. Менің білуімше мектептердің ешқайсысында да сізге лайық бос орын болмауға тиіс, – деді қара шляпа. «Қоянның өзін көр де, қалжасынан түңіл» дегендей, «мен осында қалқиып, шыр ете қалған телефонның құлағын көтеріп қана отырған пешкамын бір. Менен түк шықпайды» дегендей Дүйсенбаевтың алқам-салқам сиқынының өзі-ақ айтып тұр еді.

Ыза буған Николай Трофимович шағынбақ болып аупарткомге келді. Бірінші секретарь Алматыға, екіншісі колхоз аралауға кетіпті. Жұмыссыздықтан іштері пысып, есінеп қойып, кабинеттердің ауыз бөлмелерін күзетіп хатшы қыздар ғана отыр.

Ұзын үйдің екінші жақ түкпірінде ауатком кеңселері. Николай Трофимович солай қарай келді. Председатель өзінде екен. Кірді. Бар жағдайды түгел баяндады.

– Осының бәрін арыз етіп, жазып әкел, – деді ауатком председатель

Түстен кейін Николай Трофимович тағы да келді, жазып әкелді. Председатель жоқ.

– Қайда? – деп сұрап еді.

– Колхозға шығып кетті, – деді секретарь.

– Бүгін келе ме?

– Білмеймін.

Аң аулап немесе балық аулап кетіп құр қол қайтқан адамның түрі қандай болса, Николай Трофимович кейпі дәл сондай еді.

Шаршап-шалдыққаны, сарғыш күрең сақалының сояудай болып үрпиіп, өсіп кеткені өз алдына, еңсесін зіл батпан көңілсіздік басып келді. Жағдайдың мәз емес екенін Дусяның іші сезгендей еді. «Не болды?» деп сұрауға оның аузы бармады.

– Жылы су берші. Сақалымды алайын.

Шай үстінде Николай Трофимович:

– Бұл арадан кету керек, – деді.

– Қайда кету керек? Ауданға ма?

– Қалаға.

«Денисенко мен әйелі көшкелі жатыр екен» деген хабар «Қызылшекараға» тез тарады.

Қалаға баратын болғанға Дуся қуанып жүр. «Өлмеспіз. Екеуміз де жұмыс істеп жан бағармыз», – деп ойлайды.

Стол, орындық, керует тәрізді азын-аулақ ауыр заттар көршілерге сатылды.

Николай Трофимович су жаңа әскери етігі мен бір костюмін және сатып, біраз ақша қамдап алды.

Таңертең осы үйге Ұлжан шешей кіріп келді. Николай Трофимович, Дуся және оның шешесі үшеуі бір-бір теңді астарына қойып, чемоданның сыртына дастарқан жайып, шай ішіп отыр еді. Қазақ дағдысына жетік Дуся орнынан ұшып түрегеліп, Ұлжан шешейді шайға шақырды:

– Рахмет қарағым, отыра бер. Нан ауыз тисем болды.

Ұлжан шешей дәм татқан ырым істеді де

босағадағы күрең сандықтың үстіне отырып, Николай Трофимовичке арнап сөз бастады:

– Қарағым, сен дегенде менің Мұратжаным ішкен асын жерге қояды. Неге екенін білмеймін, жанындай жақсы көреді өзіңді. Кешелі бері сені көшеде екен деген сөзді естіп, күйзеліп бітті. Ағайымыз алтын адам еді, енді бізден кететін болды-ау деп, жарғақ құлағы жастыққа тимей қайғырып жүр. Мені бұл үйге баламның саған деген сол сүйіспендігі алып келді. Ел-жұртың болса, қарағым, алыста екен. Дәм айдап, қызмет айдап келген боларсың бұл жаққа. Осы елдің мыжырайған жаман кемпірінің бірі болсам да, қолымнан дәм татқызып, батамды беріп жөнелтейін деп келдім. Қайда жүрсең аман жүр, абыройлы жүр. Тең құрбыңның алды бол. Бет алған жағыңнан бақ берсін! Сенің берген тәрбиенді Мұратжаным да еш уақытта ұмытпайды. Мына бір азын-аулақ дәмді сендер жолазық етсін деп, пісіріп әкелдім.

Ұлжан шешей осыны айтты да, қолындағы түйіншектің аузын шеше бастады. Онысы жиырма шақты піскен жұмыртқа мен қойдың піскен семіз жамбасы екен.

Кемпірдің бауырмал сөзі мен дәм сыйы үйдегілерді түгел қобалжытқандай болды. Олар оған бейілі үшін жамырасып рахмет айтысып жатыр.

– Шеше, сіздің балаңыз жайында ойымдағымды мен де айтайын. Балаңыз адам болатын бала. Жақсы бала. Әттең, бұдан гөрі басқадай ортада тәрбие көрсе, алысқа ұзап баратын жастың тап өзі. Жас та болса әр нәрсеге парасаты жететін ақылды бала балаңыз. Менің сіздерден, Батырбай кәрия екеуіңізден өтінетінім – Мұратқа қақпай бола беру-

ді қойыңыздар. Қарайғанға ұрынып, қаңғыбастанып кететін бала – ол емес. Қалаған ісімен шұғылданып, еркін өссін. Сабағын да оқысын, ойын-күлкіден де кенде болмасын. Оның табиғатына осының бәрі бірдей қажет, – деді Николай Трофимович. Ұлжан шешей оны зейін қоя тыңдап алды:

– Қарағым, қыста әлгі Батырбай барып, Тоқмолдаға сенің үстіңнен шағым жасайтында, сол күні өзің біздің үйге келіп, қаншама ақылды сөз айттың. Балаларыңыздың нашар болып, аурушаң болып өсуіне кінәлі өздеріңізсіздер демеп пе едің. Сол сөзің біздің құлағымызға кірді, қарағым. Мінекей, содан бері баламызды Батырбай да, мен де көп қақпайламайтын болдық. Жазда өзінмен бірге лагерьге де барды. Жаман болып қайтқан жоқ Мұратжаным. Апа, шынығамын, шыңдаламын деп, өзің үйреткен бірденелерді күнде істеп жатады. Таңертең тұрған қалпында сабын, орамалын алады да, көшенің сонау басына қарай жүгіріп жөнеледі. Содан әлден уақыттан кейін жуынып-шайынып келеді. Анау шеткі Нұрмолда дегеннің қатыны айтады: «Балаңыз күнде таңертең өзен суына бір сүңгіп шығады», – дейді. Ал өзінен сұрасам, шомылмаймын, құр тек жуынамын дейді. Байқа, балам, әйтеуір ауырып қалып жүрме деймін. Үйге келген соң да ұзақ күнге бір тыным алғанын көрмеймін. Сабағын оқып отырады да бір кезде далаға жүгіріп шығып, өзінің көлеңкесін жұдырықтап, қойғылап жатады. Немесе қыздар құсап жіптен секіріп ойнап жатқаны. «Мұратжан-ау, әкем, бұның не қыздардың ойынын ойнап? Қыз болып кеттің бе? – десем, «Өстісем аяқтарым күшті болады, тынысым жақсарады», – дейді. «Байқа

балам, өзіңді өзің тым зорлай берме», – дегеннен басқа менің қазір оған істер еш бөгетім қалмады. Үйде істетпеймін дегенмен қашып барып, бәрібір түзде істейтін көрінеді. Сонан соң еркіне қойсаң да қойып береді екенсің, қоймасаң да қойып береді екенсің. «Апа, әлі көріп тұр. Николай ағай секілді мен де күшті болам, сондай командир болам өскенде», – дейді. Енді міне, сен көшеді екен дегенде бір-ақ күнде ері мойнына кетіп қалды баламның.

– Жерді, суды жаратпай көшіп бара жатқан жоқпын, апа. Жағдай солай болды, – деді Николай Трофимович.

– Естідім, қарағым, балалар деген қу халық емес пе. Бәрін біледі. Осының бәрі Тоқмолда ағайдың істеп жүргені, дейді олар.

Ұлжан шешей кетерде Николай Трофимович:

– Шеше, Мұрат қазір үйде ме, жоқ сабағында ма? – деп сұрады.

– Мұрат осында, сыртта тұр. Ұялып кірмей тұр.

Николай Трофимович ұшып түрегеліп есік алдына шықты. Мұрат күн шуақтап, шешесін тосып, босағада тұр екен.

– Здравствуй, Мурат.

Мұрат әуелі ыңғайсызданып қалғандай болды да, сонан соң бойын тез жинап алып амандасты.

– Саламатсыз ба, Николай Трофимович.

– Сен неғып кірмей тұрсың?

Николай Трофимович Мұратты үйге алып кірді. Отырғызды. Хал-жай сұрады.

– Бокс секциясына қатынасып жүрсің бе?

– Қазір мектепте ешқандай да спорт секциясы жұмыс істемейді, – деді Мұрат.

Николай Трофимович бұны сезген еді.

- Бірақ біз өзіміз жаттығып жүрміз, – деді Мұрат.
- «Бізің» кім?
- Мен, Шәкір және басқа боксшы балалар.
- Қалай жаттығып жүрсіңдер?
- Өзіміз күн сайын кешке жақын Шәкірдің қорасына жиналамыз да жаттығамыз.
- Үйретушілерің кім?
- Өзіміз.
- Оқып, үйреніп, жолбасшылыққа алатын кітап, құрал ештемелерің бар ма?
- Жоқ.
- Бокс қолғаптарың бар ма?
- Жоқ. Өзіміз жасап алған қолғаптарымыз бар. Николай Трофимович әрі сүйініп, әрі күйінді.
- Сендердің мыналарың нағыз партизандық екен! – деді.

Күрең сандықты ашып, Николай Трофимович екі пар бокс қолғабын және бірнеше кітап-кітапшалар алды.

– Мә, мынау менің сендерге қалдырған ескерткішім. Пайдаланыңдар. Ақымақтық істемей жөнімен пайдаланыңдар. Ал мынау «Бокс» деген кітапты мұқият оқып шығыңдар. Қалай жаттығу керек, әр сабақты қалай етіп ұйымдастыру керек, – бәрі мұнда жазылған. Мынау кітапшаларды да жақсылап оқыңдар. Мынау, міне, «Спортшының өз денсаулығына өзінің бақылау жасай білуі» деген өте пайдалы кітапша. Спортпен шұғылданған әр адам бұндағының бәрін білуі қажет.

Шіркін-ай, Мұрат өмірінде дәл осындай қуанып көрді ме екен? Дәл қазіргідей шаттық минуттарын басынан кешті ме екен? Николай Трофимовичтің берген нәрселерін алып тұрып, оның төбесі көкке

екі-ақ елі жетпеді. Сезімтал, ерке жүрек қуаныштан кеудеге сияр болмады. Күре тамырларында да бүлкілдеп, ып-ыстық бақыт қаны жүгірді.

Осының бәрі өңі емес, бейне бір түсі тәрізді.

– Рахмет, үлкен рахмет, Николай Трофимович.

Бұл алғыс сөздерді Мұрат елжіреген ең тәтті адал сезіммен айтты.

Түстен кейін сабақтан үзіліске шыққан балалар Николай Трофимович үйінің алдына пайда болған сөредей жүк машинасын көрді. Біраз әйел, балашағалар жиналысып қалыпты. Николай Трофимович пен бір еркек машинға салмақты жүктерді алып шығып, тиеп жатыр. Әлдекім:

– Николай Трофимович көшіп жатыр! – деп айқайлап жіберді.

Балалар лап қойып, солай қарай тұра жүгірісті.

Роза, Жолдыбек және бір-екі мұғалім Николай Трофимовичпен қоштасуға келді.

Тоқмолда осы жайдың барлығын да кабинеттің терезесінен көріп, бақылап тұрды. Кеудесін жеңушіде болатын мақтаныш сезімі кернеген. Апыр-ай, дегеніме рас жеттім бе, өтірік жеттім бе деп, қуана толқудан жұқалаң ұйпа-тұйпа қабағы дір-дір етіп тартылады. Тарғылдау келген жымысқы көзінде мысқылды күлкі ойнайды.

Мектептің есігі алдында, бір кезде отын жиналған тақыр алаңда таяқ ұстаған Сәйбек тұр. Үстінде желбегей киген сұр шапан, басында бөрік. Николай Трофимовичтің көшіп жатқанын суланған қызғылт көздерімен айқын көріп тұр. Бүйрегiнiң бiр шетi бұрып аяғандай да болады көш иесiн. «Директормен ұстасып несi бар едi, айтқанды iстеп, жүре берсе болмас па едi?» – деп, аямақ түгiл табалағандай да

болады.

Сәйбек барып, Николай Трофимовичке қош айтысуға да ниетсіз емес. Бірақ желкесінен іліп гартып тұрған, жібермейтін көзге көрінбес ілгешек бар. Ол мектептегі Тоқмолданың пысы. Оны үзерлік жігер Сәйбек бойынан табылмайды.

Егер Тоқмолда бұйрық берсе:

– Сәке, анау Денисенко деген мұғалімнің көшін ұстаңыз! Жібермеңіз! – десе, онда Сәйбек аянбас еді, жанын салар еді. Барып машина дөңгелегінің алдына көлденең түсіп жатып алудан тайынбас еді.

Сәйбектің жігер-еркі Тоқмолданың қолында.

Машина от алып, жүруге әзір болғанда әлгіден бері іркіліп, үндей алмай тұрған балалар Николай Трофимовичті лап беріп, улап-шулап қоршап алды. Іштен сыздап, буылып тұрған көп ауыз бірден шешілді.

– Қош болыңыз, Николай Трофимович!

– Ой, қайран ағай-ай!

– Бізді ұмытпаңыз!

– Сау-сәлемет болыңыз, Николай Трофимович.

– Хат жазыңыз! Сонан соң біз де жазамыз!

– Ағай, қош!

– Ағай, қош!

– Қайран ағай-ай!

Жамыраған көп дауыс Николай Трофимовичтің көңілін босатып жіберді. Бір түйір ыстық жас тамағына келіп тығылып, одан шып-шып етіп көзіне шыға жаздап қалды. Бірақ ондай осалдық көрсетпеуге Николай Трофимовичтің ұстамдылығы жетеді. Көңілін қатайта түсті де, сыр берген жоқ. Әдеттегі ақ жарқын сабырлы кейпінен айнымай қоштасты балалармен.

Шу-шу етіп желбіреген көп балғын қолдар сүйікті ұстазын беймәлім ұзақ сапар жолына шығарып салып қала берді.

41

Николай Трофимовичтің орнына жаңа келген мұғалімнің фамилиясы Айманбеков. Өз аты бір түрлі қызық – Байқұлақ. Армиядан жуырда қайтқан майдангер, салт бас жігіт. Ол мұнда Тоқмолданың үйінде жүр.

Әскерден киіп қайтқан киімдерін үстінен әлі де тастамаған, омырауына сөлкебайдай салдыратып үш-төрт медаль қадап алған адуын мінез Байқұлақты жетінші кластағы алғашқы сабағына Тоқмолда өзі бастап кірген еді. Ұстаздық еңбекке тұңғыш рет қадам басып отырған жас жігітті оқушыларға таныстыруы болатын. Балалар дүр түрегеліп қарсы алды.

– Отырыңдар!

Класты бір шолып қарап өтті де, Тоқмолда сөйлей бастады:

– Мынау, кім, Айманбеков жолдас, сендерге физкультураны үйрететін жаңа келген мұғалім. Өзінің аты Байқұлақ...

«Байқұлақ» деген сөзге әр жерден мырс-мырс етіп, бірнеше бала күліп жіберді.

– Неменеге күлесіңдер! Не күлкісі бар? Сен, Батырбаев, неге күлесің, а? Айманбеков жолдас соғыста болған. Соғыста болып, ерлік істер істеген. Партия мен үкіметтен бірталай медаль-наград алған. Олай болса, сендердің оған нетуге... күлуге ешқандай қақыларың жоқ. Сондықтан да сендер Айманбеков жолдасты жақсылап тыңдап, тәртіпсіздік істемей жақсы оқуларың керек.

Тоқмолданың кіріспе сөзінің сиқы осы болды. Бұдан соң ол класты Айманбековтің билігіне гастады да, шығып кетті.

Байқұлақ жұмырлау келген, орта денелі, шегірлеу көзді, түс шырайы әйелдерге ұқсайтын қызғылт өңді жігіт. Тоқмолда сөйлеп тұрғанда ол ләм деп үн берген жоқ еді. Қымсынып абыржығандай бір түрлі болып тұрған. Бет жүзі енді одан бетер алауланып, екі қолын сиғызарға жер таппай, сөзді де неден бастарын білмей сөйлеген түрі:

– Иә, балалар, мен фронттан келдім. Екі рет ранен болып, госпитальда болдым. Фронтта талай рет ерлік істедім. Енді сендерге үкімет пен партия мені сабақ оқыт деп жіберді. Олай болса, маған қоятын қандай сұрақтарың бар?

Мұрат қолын көтерді.

– Ағай, спорт секцияларын ұйымдастырасыз ба?

Байқұлақ тікелей қалды:

– О, не сексия деген?

– Жеңіл атлетика, футбол, бокс секілді спорт түрлерін үйретесіз бе? Былтырғы мұғаліміміз Николай Трофимович керемет спортшы адам еді. Бәрін үйрететін.

– Үйретем. Нені үйрет десеңдер, соны үйретем, – деді Байқұлақ.

42

Байқұлақтың білімі небәрі алты кластық. Армиялық шенінің дәрежесі – ефрейторлық. Осы білім, осы дәрежемен педагогтік қызметке араласқан ол алғашқы қадамын бірсыпыра «реформалар» жасаудан бастады.

Реформа № 1. Дене шынықтыру пәні бұдан

былай «қатаң сабақ» деп аталатын болды. Сабақ кестесіне де солай деп жазылды.

Реформа №2. Оқушылар Байқұлақты «ағай» деудің орнына «жолдас Айманбеков» деп атаулары керек. Және де кездескен жердің бәрінде жай амандаспай, әскери честь беріп амандасулары қажет.

Реформа № 3. Байқұлақтың айтқаны оқушылар үшін заң. Ол сарапқа салынбайды, сөзсіз орындалады. Тәртіп бұзушылар өте қатаң жазамен жазаланып отырылады.

Класқа алғаш кіргенде не айтуды білмей қызарып, бозарған Байқұлақ бірер күннен кейін-ақ шақылдап кетті. Оқушыларға айтатын екі сөзінің бірі «мен бұйырамын» болып келеді. Армияда көргендерінен ойына не түссе, балаларға соны істетпекші болады.

Міндетім көкқанат шәкірттерге тәрбие беру екен деп ол, сірә да, ойлай қоймайды. Қарауында батальон жасағы бар қолбасшыдай сезінеді өзін.

Соғыстан бұрын, бала кезінде де, Байқұлақтың даңғой, едірең мінездері көп болушы еді. Соғысқа барғаннан кейін онысы тіпті асқынып кетіпті. Осы кезде бұдан өткен бөспе, мақтаншақ адам, сірә да, табыла қояр ма екен! Немісті жалғыз жайпап келгендей ісіп-кеуіп жүреді. Екі сөзінің бірінде өзінің майдандағы кереметтей ерліктерін қосып сөйлейді.

Байқұлақтың осы мінездері ел арасында тез мәлім болды да, жайылып кетті. Содан беделі де күрт түсіп кетті. Жұрт оған сыртынан «жынды Байқұлақ», «бөспе Байқұлақ», «Генералдың қолынан медаль алған Байқұлақ» деген тәрізді келеке аттар таға бастады.

Біреу шындыққа үйлеспейтін бірдеңе айта бастаса, «Байқұлақ, бөс!» дейтін сөздер пайда болды.

Байқұлақ сабақ өткізуге келгенде балалар:

– Айманбеков жолдас, әңгіме айтыңызшы?

– Соғыстағы ерліктеріңізді айтыңызшы? – деп жамырап кетеді.

Байқұлақ бәлсінбейді, айта бастайды. Қыза түсіп, екпіндеп алғаннан кейін не айтып, не қойғанын өзі де байқамайды. Орысша, қазақшаны бытыстырып сөйлейді.

– Бір рет біз атакаға шықтық, – дейді Байқұлақ, – «пирод», «пирод» деп бытырлатып атып, жүгіріп келеміз. Немістер де оқты жаңбырдай жаудырып кеп берді. О жақ, бұ жағымыздан ызыңдап өтіп жатыр. Содан бір кезде жаумен қоян-қолтық араластық та кеттік. Қан-жоса қырғын соғыстың нағыз ішіне кіргенде, адамның көзі тұнып, ештеңені көрмей кетеді екен. Қарсы кездескен немістердің бірін найзаға іліп, бірін атып жығып, жайпап келем. Бір кезде, алдыңғы жағым тып-типыл болып қалғанда, есімді жиып қарасам, дұшпанның ар жақ шетіне шығып кетіппін. Қызыл-ала соғыс артымда қалыпты. Содан енді қайтадан кері қайтайын десем, жолымның бәрі немістер, кім екенімді таниды да, бас салады. Енді не істеймін? Бас қатырып ойланып тұруға уақыт жоқ, дереу өз киімімді сыпырып тастап өліп жатқан бір немістің киімін киіп алып едім, құдды фашист болдым да қалдым. Енді мені советтің әскері деп ешкім де ойламайды. Немістердің арт жағынан келіп, жата қалдым да, қызыл әскерлерді көздеп атқан болып, бытырлатып ата бастадым. Бірақ мен өзіміздің солдаттарды атып жатқан жоқпын, әрине.

Алдыңғы жағымдағы немістердің басынан асыра атқан болып, бірінен соң бірін желкеден көздеймін де, басып салам. Әлгі сорлы қылжаң ете қалады, қасындағы жолдасы оған алдыңғы жақтан атылған жаудың оғы тиді екен деп ойлады. Пәленің бәрі арт жақтан екенін сезіп те қоймайды. Осылайша жатып, беталдымдағы жаудың солдаттарын томпылдатып түсіре бердім. Ар жағынан біздің әскерлер де жапырып келіп қалды. Қатары сиреп, күші азайған немістер ақыры дүрлігіп, бет-бетімен артқа қарай тұра қашты дейсің. Бұрылып ала салып көкжелкеден баудай отап, тағы да атқылай бастадым. Сол екі арада уралап біздің әскерлер де келіп қалды. Өзіміздің взводтың командирі Нығматуллин дейтін татар жігіт еді. Әлгі мені танымай неміс деп ойлап, найзаға түйрегелі келе жатыр. «Тауарыш командир, бұл мен емеспін бе?» деп, қолындағы винтовкасын қағып жібергенімде, анадай жерге ұшып кетті. Командирімнің көзі бақшиып, аң-таң болып тұрыпты да қалыпты. «Боец Айманбеков! Бұның қалай? Кім болып кеткенсің?» дейді. Бұным осылай, тауарыш командир» деп, болған жағдайдың бәрін бастан-аяқ айтып бердім. Сол кезде біреу артымнан келіп: «Молодец Айманбеков!» деп, арқамнан қақты. Жалт бұрылып қарасам, генералдың өзі екен. «Мен сенің амал-айла ерлік істеріңнің бәрін дүрбімен көріп тұрдым. Жарайсың Айманбеков! «Молодец Айманбеков!» Нағыз ер жігіт екенсің! Батыр жігіт екенсің! Бұл үшін мен саған Ленин орденін берер едім. Қалтамдағы орден бітіп қалыпты. Сондықтан мен екі медальді қабатынан беремін», – деп мына екі медальді алып, менің омырауыма өз қолымен қадады. Және «Боец Айманбеков бүгіннен бастап

жай солдат болмасын, ефрейтор болсын», – деп табанда бұйрық шығарды.

– Ефрейтор дегеннің қызметін сендер білесіңдер ме? – деп Байқұлақ екілене соғады. Оның қызметі командирден де жауапты. Өйткені ефрейтор солдат атаулының бәріне пример көрсетіп, соғыста ылғи алда жүруі қажет.

– Соғысқа бармастан бұрын мен әуелі Дальний Востокта служит еттім, – дейді Байқұлақ. – Дальний Восток дегенді білсеңдер, сонау шығыста жердің түбі. Поезбен табандатқан бір ай жүріп барады.

– Неге бір ай? Одан аз жүрмей ме? – деп балалардың біреуі байқаусызда қарсы сөйлеп қалса:

– Сен білесің бе? Жоқ әлде сол жолмен ары-бері сан рет қатынаған мен білемін бе! – деп Байқұлақтың шегірлеу көздері одан бетер алапестеніп, шақырайып кетеді.

– Ағай... жолдас Айманбеков, сіздікі дұрыс.

– Айта беріңіз! – деп басқа балалар шулайды.

– Вот, біліп қой! Поезд Дальний Востокке бір ай жүріп барады, – деп әлгінде байқаусызда қарсы сөйлеп қойған балаға тағы да бір шүйлігіп алады да, Байқұлақ сөзін жалғай береді. – Дальний Востоктың ар жағында жапон деген халық бар. Германияның досы. Өздері бұзық халық болады. Күзетте тұрғанда сәл қалғып кетсең бітті, басыңды кесіп әкетеді. Бір күні біздің бір солдаттың басын кесіп әкеткен екен. Таңертең барып қарасақ, басы жоқ; автоматын кезеп ұстаған қалпы құр денесі ғана тұр.

– Жығылып қалмап па?

– Жоқ, жығылмапты.
– Басын кесіп әкеткен дене жығылмай қалай тұрады?

Байқұлақ тағы да ақырады:

– Сен білесің бе? Жоқ әлде өз көзіммен көрген мына мен білем бе!

Байқұлақтың әңгімелері мінекей, осындай болып келеді.

Күздің бұлыңғыр лайсаң күндерінің бірі еді. Таңертең жаңбыр жауып өткен. Әлі де болса себездеп бүркіп басылмай тұр. Жер балшық.

Жетінші класта дене шынықтыру сабағы. Әдетінше, қаздаң-қаздаң басып, Байқұлақ кіріп келді. Оқушылар оны бұл кезде цирктің дарақышысындай көріп алған.

– Қазір әңгіме естиміз.

– Айманбеков жолдас, әңгіме айтып беріңізші.

– Соғыстағы ерлігіңізден айтыңызшы, – деп улап-шулап кетті.

– Шуламаңдар! Далаға шығып, сапқа тұрыңдар!

– Ағай, жолдас Айманбеков, далада күн жауып тұр ғой?

– Бүгінгі сабақты класта өткізейік те.

– Доғарыңдар! Бұл не, шу-шу етіп! Бұйырамын – бірің қалмай сыртқа шығыңдар! Солай.

Балалар дүркіресіп сыртқа қарай жөнелді.

Соңдарынан Байқұлақ та шығып, шақылдап команда бере бастады.

– По дба станобис! Направу! Прямі шәгім арш! Рас-тва! Рас-тва! Куру-гөм! Рас-тва! Рас-тва! Тағы да куругөм! Бигөм арш!

Жүгірткеннен жүгіртіп, оқушыларды Байқұлақ қыстақтың ар жақ шетіне алып шықты. Бұл ара

түйетайлы еңкейіс қабақша. Ар жағы кей жері саздауыт, кей жері тастақ болып келетін бұталы өзек алқабы. Дәл қабақшаның жиегіне келгенде «Стой!» деп тоқтатып алды да, оқушыларды жиектің бойымен бытырата тұрғызды. Содан соң:

– Анау су бойындағы тоғайдың ішінде жау жатыр, – деді Байқұлақ, – Соған біз шабуыл жасап, басып алуымыз керек. Міндет түсінікті ғой?

– Түсінікті, – десті оқушылар.

– Олай болса, лажис!

Балалар команданы жөнді ұқпай қалғандай болысты. Жер су, шөп суда мұның лажисі несі дегендей біреулеріне біреулері таңырқай қарасып еді.

– Лажис! Лажис! – деп қолымен де ишаралап, Байқұлақ бастырмалатып жатыр.

– Ағай, қалай жатамыз, жер су ғой?

– Су болса неғыл дейсіңдер? Соғыста жер су ма, құрғақ па, оны ешкім талғап тұрмайды. Лажис! Бол, бол, бәрің лажис!

Киімі ұсқынсыздау кей балалар топ-топ етіп, жата-жата кетісті. Ал киімдері тәуірлері, әсіресе қыздар үстерінен қорынып, жөндеп жата алмай, кібіртіктеумен болды.

Осы кезде Байқұлақ бар даусымен айғайлап команда берді:

– По пластунский бирот!

Пластунша жер бауырлап жүру әдісін Байқұлақ бұдан бұрынғы сабақта көрсеткен еді.

Мына берілген команда енді тіпті қиястық болды. Жер су, шөп болса малмандай, ол да су. Күн бүркіп жауып тұр. Балалар реніш білдіріп, улап-шулап кетті:

- Айманбеков жолдас, үстіміз былғанады ғой!
- Су боламыз ғой!
- Киіміміз жыртылады ғой!
- Командирдің бұйрығы сарапқа салынбайды, орындалады! – деп ақырды Байқұлақ.
- Бұйрық ақылға қонымды болу керек! – деді Мұрат.
- Не дейсің? Сен не айттың? – деп Байқұлақ Мұраттың қасына келді. Мұрат тағы да қайталады:
 - Бұйрық ақылға қонымды болу керек!
 - Менің бұйрығым сонда ақылға қонбайды ғой, ә? Ақылсыз, топас болғаным ғой мен? Солай ма!
 - Мен сізді топас деп айтқан жоқпын, жолдас Айманбеков.
 - Мәлшайт! Шытыри шага бирод, шагім арш!
- Мұрат төрт адым алға шықты.
- Куру-гөм!
- Мұрат бетін балаларға бұрды.
- Встать – деп Байқұлақ өзге балаларды түгелдей тұрғызып алды. – Қараңдар мынаған! Бұл командирдің бұйрығын сарапқа салды, яғни орындаудан бас тартты. Солай. Олай болса, бұйрықты орындаудан бас тарту – соғыста Отанға опасыздық істеумен барабар. Бұл үшін ол табанда атылады. Қане, тағы да кімнің бұйрықты орындағысы келмейді? Төрт адым алға шығыңдар!
- Мұратқа әлгіндей сұмдыққатер төніп тұрғанда, «бұйрықты менің орындағым келмейді» деп әрине, ешкім де суырылып шыға қоймады.
- Қане, болыңдар, шығыңдар!
- Біз бұйрықты орындаймыз! – деп дауыстады Садық.

Байқұлақ Мұратқа шүйіліп:

– Бұйрықты орындамағаның үшін сені бес сағат қамап қоямын. Кәзірден бастап қамаудасың, – деді.
– Садық, бері кел. Сен мынаны осы арада біз қайтып келгенше күзетіп тұрасың.

Садықтың қолында мектептің оқу мылтығы бар болатын. Аяғын нығырлай басып, қоқиланып, Мұраттың қасына күзетуге келді. Өзге балаларды Байқұлақ қолбасшы өзен бойындағы жау шебіне қарай шабуылға бастап жөнелді:

– Лажис! Короткий перебежка бирод! По пластунский бирод! Көтерме басыңды! Бирод! Бирод! Атаку! Ура! Ур-р-а!

«Жауды» жеңіп, масайрап, Байқұлақ «жасағымен» мектепке қайтты. Мұратты Садық саптың соңына таман оқшау айдап келеді. Құндағының сынығы бар ұзын көне винтовканы парадтағы солдаттай кезеп ұстап алған. Мұрат бұрылшақтап:

– Тарт ары! Кезенбей жөніңмен жүр, – дейді. Садықтың бірақ тілге келер түрі жоқ. Қабаған итше арс ете қалады.

– Сөйлеме! Жолдас Айманбеков, мынаны қараңызшы, жөндеп жүрмейді!

Көшеден бейсауат өтіп бара жатқан адамдар «бұнысы несі» дегендей айдалып келе жатқан Мұратқа таңырқаған кейіппен қарайды. Мұраттың ыза болып, қысылып келе жатқаны да осыдан.

Мектепке келгеннен кейін Байқұлақ бір баланы жіберіп, Сәйбектен отын қоймасының кілтін алдырды. Сөйтті де, Мұратты сонда апарып қамап қойды. Оқушыны мұғалімнің карцерге жабуы бұдан бұрын бұл мектепте көз көріп, құлақ естімеген жай. Оқушылар үшін бұл деген тамаша болды. Олар қызықтап, карцердің есігінің сызаттарынан сығалап,

уласып-шуласып, тарай қоймап еді. Байқұлақ ақырып, ұрысып, зекіп таратып жіберді.

Шай үстінде Садық әкесіне Байқұлақтың Мұратты қамап тастаған қылығын мақтаныш етіп айта бастап еді, Тоқмолда шошып кетті:

– Қамағаның рас па, – деп сұрады Байқұлақтан.

– Рас. Бәлем, жатсын кешке дейін!

– Ойбай-ау, болмайды ғой қамауға! Оқушыны қамауға алу дұрыс емес қой?!

– Е, неге дұрыс емес? Мен оны тыңдамайтын болса, қайтпекшімін? Сөйтіп, жазасын берсем, ендігәрі біледі.

– Жә, жә, қой, дереу бар да, босатып жібер. Пәлеге қаламыз. Кәзір оның әкесі мен шешесі келеді де, біздің шаңымызды қағады. Бұдан былай бүйтіп біреуді қамауға алушы болма. Жазаласаң, басқадай етіп жазала. Кілтің қайда, берші мына Садыққа. Барып босатып жіберсін.

Кілтті алып, жүгіріп кеткен Садық лезде кері қайтып келді.

– Жоқ.

– Кім жоқ?

– Мұрат жоқ.

– Қайда жоқ?

– Есікті ашып қарадым. Жоқ, шығып кетіпті.

– Қалай... қайтіп?.. – деп Байқұлақтың көздері ап-ала болып, бақшиып кетті.

– Қалай шығып кеткенін білмеймін. Әйтеуір шығып кетіпті, – деді Садық кілтті Байқұлақтың алдына тастай беріп.

Осы оқиғадан кейін Айманбеков Мұратпен өшігіп алды да, қыс бойы оның қыр соңынан қалмады. Оны көрген жерде әманда мысық көрген иттей болып, тікірейе қалады. Сынықтан сылтау тауып, тиіскісі келіп тұрады.

Ұстаздық қадыр-қасиеті шамалы, алаңғасар Айманбековті Мұрат та жирене жек көріп кетті.

Спорт десе ішкен асын жерге қоятын Мұрат Байқұлақтың ұстаздық сиқын танығаннан кейін енді өз бетімен тырбанып жетілудің қарекетіне мықтап кіріскен болатын. Николай Трофимович қалдырып кеткен кітап-кітапшалар оның нағыз ақылшысына айналды. Үңіліп, зерттеп оқып, көптеген қызғылықты мағлұматтар ала бастады. Күнде келіп жататын газет-журналдардан да спорт турасында жазылған мақала, әңгімелер болса жібермейді, жабыса қалып ашқарақтанып оқиды.

Осының бәрі Мұратты іштей байытып, аңсаған нысанасына қарай құлшынта түсті.

Күзде, бір күні Мұрат «Пионер правдасы» газетінде жарияланған қызғылықты бір мақалаға тап болды. Москва балаларының көше футбол командалары жайында жазылыпты. Әр көшенің балалары өздерінің футбол командаларын құрып, бірімен бірі өзара жарыстар өткізіп тұрады екен. Үздік шыққан командаға берілетін кубоктарына дейін бар.

Осы мақаланы оқығаннан кейін Мұраттың басына да қилы қызық ойлар келе бастады. Біз неге өстімейміз? Көше командаларын неге құрмаймыз? Өзіміз жарыстар неге ұйымдастырмаймыз?

Өткен оқу жылында Николай Трофимович

жүргізген секция жұмыстары, спорт жарыстары, бүкіл мектептік бірінші спартакиада – осының ешқайсысы да ұмыт бола қойған жоқ-ты. Көңілде сол жып-жылы әсерлі қалпында сақтаулы, үлгі етіп, жолбасшылыққа алуға сол бар емес пе?

Мұрат өз ойын досы Шәкірге айтты. Басқа да спортқа жаны құмар балалардың ортасына салды. Сөйтіп, Мұраттың мұрындық болуы арқасында бұл іс жемісін бере бастаған. «Қызылшекарада» екі көше футбол командалары, волейбол командалары пайда болған. Бұл командаларға «Динамо», «Спартак» деген аттар қойылып, капитандар белгіленіп, жұмыстары кәдімгідей жүйеге түсіп қалған.

Бокс секциясы да қалпына қайта келгендей еді. Шәкір үйімен тіркесе бос тұратын қосалқы бір бөлмені боксқұмар балалар сыпырып, тазалап, өздеріне жаттығатын орын етіп алған. Жетісіне екі рет – сәрсенбі және сенбі күндері – кешке қарай жаттығуға жиналады. Тренері Мұрат. Секцияның старостасы болып Садық белгіленген.

Николай Трофимовичтің бір жылғы қажырлы еңбегі арқасында көктеп, бой көрсеткен өркендер ол кеткеннен кейін өмірге осылайша талпынып жатты.

Бұлісті өзеннің ағысына қарай бетімен жіберілген, жөн білер ескекшісі жоқ қайыққа ұқсатуға болатын еді. Ол кейде қайырлап та қалуы мүмкін. Дегенмен ілгері жылжудан, әрекеттен тынбайды. Адаса, шатаса жүріп, жол табады. Үйренеді. Талап бар жерде, тынымсыз еңбек бар жерде әйтеуір бір нәрсеге қол жетпей қоймайды.

Мектеп пен мұғалімдер спортшы балалар турасындағы әлгі айтылған жайлардан бірталай

уақытқа дейін хабарсыз тәрізденіп келіп еді. Ойын баласы не істемейді дегендей оншалық назар да аудармайтын, көңіл де бөле қоймайтын. Байқұлақ болса, өзінің «айт, твасын», «на плешасын» ғана біледі. Майдандағы кереметтей «ерліктерін» әлсін-әлсін жаңартып, қоспалап бөсіп айтқанды ғана біледі. Ал басқа мұғалімдердің өз сабағынан басқада жұмыстары бола қоймайды.

Уақыт осылайша бір қалыпты бейбіт сарынмен өтіп жатыр еді. Күндердің бір күнінде спортшы балалардың төбесіндегі ауа-райы аяқ астынан күрт бұзылды. Аспанды қара бұлт басып, найзағай шартылдады. Біздің көкқанат жас өркендерімізді бүрістіріп қаңтардың қақаған аязы қысқандай болды.

Бұл октябрь айының соңғы күндерінің бірі еді. Қыраулатқан суық күз.

Бір күні кешқұрым Садық үйге мылжаланып келді.

Көзінің алды көкпенбек ісік, қасының үсті терісі сыдырылған қанды жара. Соншалықты қажып, еңсесі түсіп кеткен.

– Ей, не болды саған? – деп Тоқмолда үрейлене сұрады.

– Ештеңе болған жоқ.

– Көзі-басыңды кім быт-шыт қылған?

– Жай...

– Жайы несі? Жайдан-жай көзі-басыңды талқандап саған не көрінді? – Тоқмолда қадалып, алқымға ала бастап еді, Садық әңгіменің шындығына көшті:

– Жарыста жеңіліп қалдым, – деді.
– Қандай жарыста?
– Бокс жарысында...
– Ондай жарыс қайда болып еді?
– Өзіміздің секцияда.
– Сексияң не? Ол қайдағы сексия?!
– Секция... өзіміз ұйымдастырғанбыз...
– Сендер баяғы сұмдықтарыңды әлі қоймап па едіңдер?! – деп ақырды Тоқмолда. – Қайда, қалай ұйымдастырып жүрсіңдер? Кім оны ұйымдастырып, басшылық етіп жүрген? Жаның барында айт бәрін? Садық түгел айтып берді.

Тоқмолда қасына Байқұлақты ертіп, Шәкірдің үйіне қарай келе жатыр. Шәкір шешесі Хадиша екеуі ғана тұрады. Әкесі майданда хабарсыз кеткен. Хадиша салпыетек момын әйел. Жұмысбастылықтан мұрнынан суы кетіп жүреді де, баласының не істеп, не қойғанында шаруасы бола қоймайды.

Қазірде де Хадиша үйде емес еді. Есікте құлып тұр. Тоқмолда Садық айтқан қанаттас бөлменің есігін келіп ашты. Ол бұдан бұрынырақ бір көргендерінде бұл бөлме осы үйдің оны-мұны қоятын қоймасы тәрізді еді. Алқам-салқам нашарлау есігі болатын. Сол есіктің сыртынан әп-әдемі етіліп, киіз қапталып шегеленіп қалыпты.

Шәкір, Мұрат және екі-үш бала әлгінде болып өткен бокс жарысын қорытындылап, Николай Трофимовичтің үлгісімен дәптершеге тіркеп жазып отырған кез еді. Есікті жұлқып ашып, оқыс кіріп келген Тоқмолда мен Байқұлақты көргенде, барлығы үрейлене қалысты. Орындарынан ұшып-ұшып тұрысты.

Есік жабылмай ашылған күйінде қалды.

Кереметтей бір қылмыстың үстінен түскендей болып, Тоқмолданың жүзі сұрланып кетті. Шағын бөлменің ішін жалмай қарап, таңырқап тұрды да қалды. Былтыр осы уақытта Николай Трофимович жасақтаған физкультура залына тұңғыш кіріп көргенде қандай әсер алса, дәл сондай әсер алды. Мына бөлме тұп-тура соны еске түсірді. Әдемі етіліп ақталып, сыпырылған. Қабырғаларға әр түрлі спорт плакаттары мен суреттері ілінген. Бөлменің дәл орта тұсында бел ағашқа салбырай байланған ап-ауыр сопақша қап. Тоқмолдаға таныс қап. Жазда физкультура залының күлін көкке ұшырғанда, ішіне құм салған дәл осындай бір қапты ол өз қолымен жарып, жоқ етіп еді. Сол енді қайта «тіріліп» осында келіп мекен тепкен түрі бар, қабырғадағы шегеде екі пар бокс қолғабы, алысып-жұлысуға қажетті бірсыпыра жіп-шу және де ілулі тұр.

Ашуы алқымына тығылған Тоқмолда қалш-қалш етіп кетті:

– Бұ не? Мыналарды кім істеп жүр? Қайсың? Қағынғыр оңбағандар, қағынып осының бәрін кім шығарып жүр?! Батырбаев, сенсің ғой? Сексия деген пәлелерді қайтадан жаңғыртып! Мен сенімен әлі сөйлесемін! – Тоқмолда Байқұлаққа бұйрық етті:– Үз мына немесін. Ал сыпырып, ана тұрғанның барлығын! Өрте! Жой!

Директор мен Байқұлақ білгенін істей бастады. Балаларды дүркіретіп сыртқа қуып шықты. Салбыраған сопақша қап пәре-пәре болды. Бокс қолғаптары мен балалардың өздері істеп алған қолғаптарды, жіп-шу – барлығын Байқұлақ бір құшақ етіп есік алдына алып шықты.

Көшенің арғы бетінде Сәрсембайдың әйелі

лапылдатып өртеп тандыр жағып жатыр еді.

– Апар! Сал анау өртке апарып! – деді Тоқмолда.

Байқұлақ екі айтқызбады, қолындағыларды солай қарай алып жөнелді. Тандырдың дөңгелек аузынан аспанға шапшыған жалын өзіне жем әкеле жатқанды сезіп, одан бетер жалмаңдап өршелене түскендей болды.

Безбүйрек Байқұлақ балалардың бір топ аяулы мүлкін жалмауыз қызыл өңешке шімірікпестен тастап-тастап жіберді.

Осының бәрін бақылап, көріп тұрған Мұраттың бүкіл қолқа жүрегі от ішіне қопарылып бірге түскендей болды...

45

Содан бері бір жылға тарта уақыт өтті. Тағы да міне күз келіп қалды.

Жомарт күз! Береген күз. Алтын күз деп жылдың осы тамаша мерзіміне қастерлеп тағылмаған ат бар ма? Дарқан күзді тіліне тиек етіп жырламаған ақын-жазушы, күз бейнесі жүрегін толқытпаған суретші бар ма?!

Күз тынысы, күз үні, күз әуезі шабытына шабыт қосып шалқытпаған нәзік жанды музыкант бар ма?

Жоқ, шынайы талант иелерінің арасында ондай көрбала соқырлардың болуы мүмкін емес.

Күз келгенін далада телегей-теңіз астық дариясынын сары ала тартқан дидарына қарап білесің. Ал қалада... қалада да күзге салым жаппай сарғая бастайтын нәрселер бар. Ол, мәселен, еркектердің сабан қалпағы. Бас-аяғы бір маусым киіс беретін бұл қалпақтар жазғытұры алғаш сатып алған кезде бірыңғай аппақ, жап-жаңа болса, күзге

тарта ыстаған балық тәрізденіп, қаңсып сарғайып кетеді. Күз келгенін қалада осыдан да байқауға болады.

Осындай сарғыштана бастаған қалпақ киген бір еркек Алматы физкультура техникумының көшеге қараған көн есігінен нық басып кіріп келе жатты. Қолында спортшылар ұстайтын кішкентай күрең чемодан. Үстінде шолақ жең ақ көйлегі бар. Жүп-жұмыр тығыз иықтары мен күшті мойнына қарап-ақ бұл адамның спортшы екенін білуге болатындай.

Қазіргі ертеңгілік кезде күн түсе қоймайтын салқын дәлізді бойлап, әлгі адам солға қарай жүрді. Әр есіктің босағасын бағып, күбір-күбір сөйлескен жас өспірімдер.

Көпшілігі ер балалар. Қыздар аз. Бұлар техникумға оқуға түсуге келген талапкерлер.

Әлгіндей бір топтың арасында оқушыға таныс Мұрат Батырбаев тұр еді. Орыс әдебиетінен ауызша емтихан тапсырып, аудиториядан жаңа шыққан беті.

– Нөмері нешінші билет келді?

– Қандай сұрақтар келді?

– Қалай жауап бердің? – деп балалар одан жамырай сұрап жатқан кез болатын.

Мұраттың оларға жауап қайтаруға мұршасы болмай қалды. Сабан қалпағын қолына алып, дәлізбен осылай қарай жүріп келе жатқан әлгі еркекті көрді де тұра ұмтылды.

– Николай Трофимович!

– Мұрат!

Ұстазы мен шәкірті арада бір жыл өткен шамада ойламаған жерден осылай кездесті.

– Қайдан жүрсің? – деп сұрады Николай

Трофимович.

– Осында оқуға түсейін деп келіп едім.

Мұраттың тұлғасы былтырғыға қарағанда кәдімгідей толысып, жұмырланып қалған екен. Кеуде тұстары білеуленіп білініп тұр. Жез құмандай сарғайып күнге күйген денесі сергек қозғалады.

– Мұрат, сен өсіп кетіпсің. Нағыз жігіт болып қалыпсың! – деді Николай Трофимович. Сүйсініп айтқандай болды.

Оның өз тұлғасы да бөйгеге қосатын аттай саңлақтанып тұр еді.

Ұстаздың мақтау сөзі жанына жағып, Мұрат тояттай күлімсіреді де:

– Николай Трофимович, сіз қазір қайдасыз? – деп сұрады.

– Мен осындамын. Осы қаладамын. «Спартакта» тренер едім. Енді осы техникумға мұғалімдік қызметке ауысатын болдым.

Мұраттың көзінде қуаныш оты жарқылдап кетті.

– Осында дейсіз бе?

– Иә.

Николай Трофимович осыны айтты да, қалпақ ұстаған қолын Мұраттың иығына қойды:

– Сен емтихан тапсырып шықтың ба?

– Тапсырып шықтым.

– Ендеше тоса тұр. Мен қазір шығам. Сонан соң сөйлесеміз.

– Мақұл.

Николай Трофимович дәліздің түкпір жағындағы директор кабинетіне кетті де, Мұрат артындағы балаларға бұрылды.

– Бү кім?

– Осында мұғалім боламын дейді ғой?

– Сен оны қайдан танысың? – деп әлгі арада гүрғандар Мұратты қоршап алды.

Мұрат Николай Трофимовичтің кім екенін айтты. Аяулы жақын адамын кездестіріп, қуанған, толқу бар еді үнінде.

Балалар оны қолпаштап жатыр.

– Сен бақытты екенсің!

– Енді сен техникумға сөзсіз қабылданып жатырсың ғой.

– Шапағатыңды бізге де тигіз!

Николай Трофимович сәл бөгелді де, қайта шықты. Мұратты қолтықтай ілестіріп, сыртқа беттеді. Арттағы балалардың жапырлап қараған көзқарастарында нендей сыр жатқанын Мұрат арқасымен сезініп барады.

Ол екеуі үйдің теріскей жағындағы скверге, көлеңкеге келіп отырды.

– Ал әңгімеңді айт. Мектепті қалай бітіріп едің? – деді Николай Трофимович.

– Жаман бітіргем жоқ. Бір сабақтан ғана «үшпін», басқасынан «беспін».

– Қай сабақтан «үшсің?»

– Физкультурадан, – деді Мұрат.

– Қалайша?! – Николай Трофимович бөгеліп барып: – Сен бұны сүйетін едің ғой, – деді.

Мұрат беттерінің екі ұшы әдемі шұқырайып, жымия күлді.

– Сол сүйетіндігім үшін де мұғалім қыс бойы қудалап ақыры жыл аяғында «үштік» баға қойды.

– Түсінбеймін?

Мұрат тәптіштеп айта бастады. Спорт құмарлығы үшін Токмолда мен Байқұлақтан қандай зәбір-жапа шеккенін баяндап берді.

Николай Трофимович тыңдап болды да, ауыр күрсінді.

– Сұмдық екен.

Ұстазы мен шәкірті біраз уақыт ауыр салбырасып, үнсіз отырысып қалысты.

– Қазір мұнда қайда орналастың? Жатақханадамысың? – деп сұрады Николай Трофимович.

– Жатақханада емеспін. Көк базарда жұмыс істейтін Ақтанбай дейтін бір шалдың үйіне балалармен бірге келіп түсіп едім. Сондамын. Бірінші курста оқитындарға жатақханадан орын берілмейді, дейді.

– Қалай, былай... тәуір ме ол үйің? Сабаққа дайындалуға мүмкіндік бар ма?

– Жайсыздау үй екен. Бала көп. Әрі көк базардың қасында. Кісі деген колхоздан топырлап келіп-кетіп жатады. Мазасыз.

– Солай де... – деп, Николай Трофимович тізесінің үстіне қойып отырған чемоданының қақпағын сұқ қолымен тырс-тырс ұрды да, өз жайынан сөйлеп кетті.

– Біз сол «Қызылшекарадан» кеткелі бері осындамыз. Мұнда Дуся екеуміз ғана келгенбіз. Кемпіріміз ауданда үлкен баласының қолында қалған. Қазір үшеу болып тұрып жатырмыз. Дуся босанған. Вовка дейтін кішкентай жігітіміз бар. Максим Горький паркінің ар жағында пәтер жалдап тұрамыз. Кішірек екі бөлме. Бір үйдің жартысы. Қызметімнің жайын айттым. Ертең өзім Ташкентке жүрейін деп отырмын.

– Не шаруамен? – деп сұрады Мұрат, Николай Трофимович іркіліңкіреп қалған соң.

– Былтырдан бері бокспен бел шешіп мен де шұғылданып жүрмін. «Спартак» спорт қоғамы бойынша көктемде чемпион деген атаққа ие болдым. Сөйтіп Орта Азия республикалары мен Қазақстан боксшыларының жарысына қатысуға жолдама алдым. Соған ертең жүрмекшіміз.

Мұрат елең етіп:

– Мен оқып едім газеттен! Сол сіз екенсіз ғой. Мен басқа біреу ме екен, фамилиясы ұқсас деп ойлап едім! – деді.

– Солай. Қартаюға таяғанда, мен де қозып кеттім, – деп, Николай Трофимович бұл әңгіменің аяғын қусырды да: – Бүгін тапсырғандарың бірінші емтихан ғой? – деп сұрады.

– Иә. Тағы үш пәннен емтихан тапсырамыз, – деп Мұрат санап берді.

– Әлгі айтқан базаршының үйінен өзге мұнда пәтерге тұруға лайық басқа таныс үйлерің жоқ па еді?

– Ыңғайлы ешкім жоқ. Жатақханадан техникум орын беретін шығар деп соған сеніп келіп едім. Кейін қалай боларын білмеймін, – деп Мұрат ересек адам тәрізденіп, алдағы күннің қамын толғана сөйледі.

– Қазір боссың ба?

– Боспын.

– Жүр, бізге барайық. Сонан соң ақылдасып көреміз.

46

Бұлар Ташкент көшесінің бойындағы тротуармен жаяу келе жатыр. Қала жағдайын Мұрат жақсы біле қоймаса да, баратын жерлерінің әлі бірғауым

екенін тұспалдайды. Максим Горький атындағы парктің ар жағында тұрамыз деген еді ғой Николай Трофимович. Ол парктің әлі қарасы да көрінбейді.

Бұлардың қастарынан зырлап трамвай өтіп кетіп жатыр. «Трамвай жолының бойымен келе жатып, трамвайға отырмай, ыстық күнде бұнымыз не жаяу салпақтап?»

Мұрат анда-санда Николай Трофимовичтің жүзіне осындай сұрақты оймен қарап қояды.

Оның ойын Николай Трофимович ұға қойғандай болды.

– Біздің үйге дейін әлі біраз жер, – деді ол. – Ал мен жұмысқа барғанда, қайтқанда қысы-жазы бір де рет трамваймен жүріп көрген емеспін. Ылғи да жаяу жүрем.

– Трамвайда соншалық адам көп бола ма? – деп сұрады Мұрат.

– Ертеңді-кеш адам көп болады. Бірақ одан емес. Адам қаншама көп болғанмен де мініп кетуге болады ғой. Мен әдейі жаяу жүрем. Жұмысқа жаяу барып қайту – ол менің жаттығу жоспарыма кіреді. Жалпы, қала ішінде аса бір асығыс, тығыз жағдайда болмаса, мен еш уақытта да не трамвай, не троллейбус, автобустарға отырмаймын. Ылғи да жаяу жүргенді артық көрем. Спортшы үшін бұның пайдасы зор, – деп, Николай Трофимович Мұратқа осы жүрістің өзін өнеге етіп келе жатыр.

Бұл сөздерді Мұрат көңіліне тәлім етіп, түйіп алды.

Николай Трофимович ауылды жердің көшесінен айнымайтын шеткері көшелердің бірінде тұрады екен. Тас төселмеген жабайы көше. Бірақ оның есесіне тып-тыныш, қимыл аз. Бір этажды үйлер

мәуелеген баққа көміліп тұр. Сондай үйдің шағын террасалы біреуіне қарай бұрылып, Николай Трофимович:

– Біздің үй мынау, – деп көрсетті.

Сырты ағаш шарбақпен қоршалған еңселі үйдің арғы жағынан және бір терраса көрінеді. Мұрат соңынан білді: бұл екі пәтерлік етіп салынған үй екен. Арғысында үй иесінің өзі тұрып, бергісін жалдайды екен.

Терезе тұсындағы жіпке Дуся сәбидің анау-мынау жөргек-киімдерін жайып жатқан үстіне келді бұлар.

Мұраттың көзіне бірінші рет түскен нәрсе Дусяның өзгеріп кеткені. Баяғы сол ойнақы жап-жас өңі болғанымен, кәдімгідей жуан тартып толысыпты. Бір кездегі екі үйдің арасында ұшып-қонып жүретін бұйра бас қыз кейпінен тұлғасы мүлдем басқаша. Кеудесі де үлкейіп, қомақтанып, кәдімгі қимылы салмақты, салиқалы ана болыпты. Үстінде көзді қуантатындай әдемі қызыл шыттан тіккен халаты бар. Мұратты ол өз туысы келгендей жылы жүзбен қарсы алды. «Қызылшекарада» не өзгеріс барын, елдің жайын әйелдік әуесқойлығымен бастырмалата сұрап жатыр.

Бұлар осылай сөйлесіп тұрғанда, үйдің төр жақтағы бөлмесінен іңгәлап жылаған жас сәбидің үні естілді.

– Вовка оянды! Бар, кіш етіп қоймасын. Тосып, кіш еткіз, – деді Дуся Николай Трофимовичке. Өзі әлі де болса қолындағы бірер кірді жайып үлгірмеген еді.

Мұрат Николай Трофимовичке ілесіп, үйге кірді. Айнадай тап-таза етіліп сүртілген сырлы еден.

Тап-таза ықшам-ықшам бұйымдар. Шыбын кірмес үшін сырт есікке төменгі бұрыштарына тас байлап, дәке құрылған. Табалдырық түбінде аяқтың шаңын сүртетін шүберек.

Осының барлығы Дуся «Қызылшекарада» дәрігерлік қызмет істеп тұрғандағы жайды еске түсіріп көз алдына әкеледі. Онда да дәл осылай тап-таза болып жататын. Су шүберек табалдырық түбінен үзілмейтін. Көлденең жатқан бір шырпы көзге шалынбайтын.

Николай Трофимовичтің пәтері бірінен біріне өтетін екі бөлме екен. Оншалық үлкен де емес, шағын да емес, орташа бөлмелер. Соның ауызғысына кірген бетте Мұрат семьялы адам тұрып, тіршілік ететін үйге емес, шағын ғана физкультура залына кіріп келгендей әсер алды. Төргі терезенің алдында үш жағынан үш орындық қойылған кішірек стол, қыста от жағылатын плитаның үстінде біраз ыдыс-аяқ тұрғаны болмаса, мұндағы мүлік-заттың, көпшілігі спорттық нәрселер. Кірген жерде босағада жұп-жұмыр, тып-тығыз, биіктігі бір метр келетін сопақша қап сүйеулі тұр. Қаптың ауыз жағында ілмектеп байлаған мықты қайыс бауы бар. Оған іргелес біріне бірі шекесін түйістіре қосақтасып, екі гантель шойын темір жатыр. Бұлардың үстіңгі жағында, жоғарырақта тағы да бір топ мүлік жайғасып ілулі тұр. Бамбук таяқты әдемі шаңғы, конькилі екі пар бөтенке, бокс қолғабы, секіретін жіп тәрізді нәрселер.

Осылардың барлығын Мұрат сәл бөгеліп, тез шолып қарап өтті де, төр үйге кірді. Кедейлеу, жұпыны дүниелі бөлме екен. Баланың керуетінен Николай Трофимович ұйқысы әлі ашылып болмаған

балпанақтай сәбиді көтеріп ала берді. Вовка деген жігіт осы еді. Мұратпен сәлемдеспек түгіл пысқырып қарайтын емес. Жұп-жұмыр, жұп-жұмсақ аппақ жұдырығымен басы-көзін аяусыз уқалап, әкесінің қолында ұйқысын аша алмай кетіп барады.

Вовканың дүниеге келгеніне үш ай ғана болған екен.

Әкесі қолына алысымен көтергенді сезініп, жылауын қоя қойған еді.

Ас үстінде Николай Трофимович Мұратқа:

– Егер анау пәтеріңде жағдайың келмей жүрсе, ұнатсаң осында кел, – деген сөзді айтты. – Мен болсам ертең кетем. Дуся екеулерің қаласыңдар. Сабаққа дайындалуыңа да мұнда жағдай бар.

– Мақұл, келейін, – деді Мұрат, ішін қуаныш жайлап тұрып айтты.

47

Сол күні Мұрат мұнда киім-кешектерін әкеп алды. Ертесіне Николай Трофимович Қазақстан боксшылар командасының құрамында Ташкентке сапар шекті. Мұрат, Дуся, Вовка үшеуі оны поезға шығарып салып: «Жеңіп қайт!»– деп ең ыстық тілектерін білдірді.

Кісі көңілін қалдыруды білмейтін Николай Трофимович бұлардың ол тілектерін бұлжытпастан орындады. Жеңіп қайтты. Орта салмақ бойынша чемпион деген құрметті атаққа ие болды.

Газеттер оның суретін басып, аса ақылды, талантты боксшы ретінде мадақтап мақалалар жазып жатты.

Бұл уақыттың ішінде Мұрат техникумға түсу емтихандарын түгелдей тапсырып бітіп, оқуға

қабылданып, көңілі жай тапқан еді. Оқу жылының басталуына небәрі енді төрт-бес күн уақыт қалған.

Николай Трофимовичті Мұрат бұрын бір ғана қырынан: ресми қызметіндегі ұстаздық тұрғысынан білетін болса, ендігі жай мүлде басқашаланды. Бір үйдің адамдарындай қоян-қолтық етене жағдайға көшті. Бұл жай енді оған сүйікті ұстазын ішегінің қырындысына дейін танып білуге мүмкіндік туғызды.

Николай Трофимовичтің басқан-тұрғанының бәрі дерлік оған зор тәлім-өнеге еді. Бұл адам шылым тартпайды. (Бұны Мұрат білетін.) Арақты татып та алмайды. Үй-іші болып дағдыланған бұлжымайтын режим тәртіптері бар. Бір мезгілде тұрады, бір мезгілде жатады. Тамақты да мезгіл-мезгілімен ішеді.

Николай Трофимовичтің жаттығу, шынығу әрекеттерінің өзін егжей-тегжейімен молынан ояластырылған бүтін бір жүйе дерлік.

Таңертең ол сағат жетіде тұрып, жақын жердегі, Максим Горький атындағы паркке жөнеледі. Аумағы әлейім жерді алып жатқан зор паркті бірнеше рет айналып жүгіреді. Сонан соң сол таза ауада неше алуан дене шынықтыру жаттығуларын жасайды. Қысы-жазы бұл машығынан ол бір танбайды, оның бұл әрекеті қырық-қырық бес минут уақытқа созылады. Содан соң үйге келіп, тамағын ішеді де жаяу қызметіне кетеді.

Қызметтен келісімен Николай Трофимович тамақтанады. Тамақтанып алған соң жаңа газет-журналдарды қарап шығады, үй-ішінің шаруасына

болысады. Дүсяның қолы босамай жатса, қандай жұмыс болса да жұғысып, тындыра салады. Су әкелу міндеті әманда Николай Трофимовичтің мойнында. Білегін сыбанып алып, еден жұғанда лездің арасында айнадай жалтыратып шығады.

Бұның бәрін ол жай ғана жұмыс істеу деп қарамай, өзінің спорттық шынығу, қуаттану мақсатында зор пайдалы нәрсе деп есептейді.

Николай Трофимовичтің бокс өнеріне машықтанатын мерзімі, негізінен, кешкі мезгіл. Сағат сегіз бен онның арасы. Үйдің баққа қараған артқы тұсында аула тәріздес тақырлау алаң жер бар. Оның жаттығу аренасы міне сол. Шаңын басып, су шашып сыпырып, алдын ала дайындап қояды. Содан соң жаттығатын мерзімі болғанда бокс қолғабын, секіретін жібін, қойғылап машықтанатын құм салған қабын алып шығады да іске кіріседі. Ішіне құм кептеген ап-ауыр сүйір қапты Николай Трофимович өзі жасап алған. Тарбия өскен жуан бұтақты қарағашқа соны салбырата байлап қойып, бәлемнің сазайын береді-ау!

Қыс болсын, жаз болсын, Николай Трофимович демалыс күндері үйде отыру дегенді білмейді. Қыстыгүні шаңғысын арқалап алады да, тауға кетеді. Жазда велосипедіне мінеді де, қала сыртына, табиғаттың қойнауына тартып отырады. Содан түс қайта бір-ақ оралады. Демалыс күн – жаттығудан бос кезі. Дүся екеуі кешке қарай киноға немесе театрға барады.

Осы тәртіп әманда бұлжымай орындалады деп айтуға болады.

«Молданың істегенін істеме, айтқанын істе» дейтін сөз бар. Шәкірттердің алдында сөйлегенде

таңдайларынан шаң көтерілетін, ал бірақ өздерінің іс-мінездері сөздеріне әрқашан үйлесе бермейтін ұстаздар толып жатады. Николай Трофимович ондайлардың сортынан мүлдем бөлек жаралған адам Оның сөзі – ісі де, ісі – сөзі. Екеуі бір жерден шығып жатады. Титтей де болса қия басып, алшақ кету деген бұл адамда болмайды-ақ.

Аз ғана күн бірге тұрғанда Мұраттың көзі бұған әбден жетіп болды. Николай Трофимовичтің ұстаздық асыл қасиеттері енді оған бар қырынан бірдей жарқырап көріне бастады.

«Нағыз спортшы қандай болу керек?» Мұратқа біреу осылай сұрақ қойса, ол қазір ойланып-толғанбастан: «Николай Трофимовичтей болу керек!» деп бір ғана сөзбен жауап берген болар еді.

Енді ол басқан-тұрғанының бәрінде оған еліктеп, сондай болуды өзіне айықпас арман етіп ұстады.

48

«Осы баладан түбінде жақсы спортшы шығуы мүмкін!»

Мұрат жөнінде Николай Трофимович мұндай пікірге былтыр «Қызылшекарада» келген болатын. Сол ойының жансақеместігіне көзі енді әбден жетті. Ешкімнің үйретуінсіз өздігінен жаттығып, қандай дәрежеге көтерілген! Бокстасудың әрқилы айла-тәсілдерін қалай жақсы меңгерген!

Әуелгі бір күні Николай Трофимович Мұратты сынап қарамақшы болып, онымен бокстасып көріп еді. Жаныған ұстарадай лыпып тұрған даяр боксшыға кездесті. Соққылары сондай өтімді, теп-тез, дәл. Қорғанысы берік. Ара қашықтығын сезінуі алғыр. Тіпті осы күйінде алып барып разрядты

боксшылардың жарысына қосып жіберсе де, әбден жарап тұр.

Николай Трофимович сезген-түйгенін бір-ақ ауыз сөзбен жинақтап айтты.

– Осы бетіңнен айнымасаң, жақсы боксшы боласың! – деді.

Бұл сөзді естіп, Мұраттың өзіне деген сенімі еселеп арта түсті.

Оқу басталды.

Николай Трофимович техникумда дене шынықтыру пәнінен сабақ береді. Және бокс секциясында тренер.

Мұрат бұл секцияға бірінші күннен бастап қатынасып жүр. Осыдан осылай оның өмірінде нағыз спорттық кезең басталды.

Николай Трофимович не істесе, Мұрат та тұп-тура көшіріп соны істейді. Ол да таңертеңгі сағат жетіде тұрады. Паркке барады, жүгіреді, дене шынықтыру жаттығуларын жасайды.

Техникумға сабаққа жаяу барып, жаяу қайтады.

Әуел баста бұл екі аралық оған қашық секілденіп көрінгенімен, біраз күннен кейін дағдыланып кетті де, қашықтығы білінбейтін болды.

Мұрат үй шаруасында да Дусяға елпілдеген қолғанат болып алды. Су да әкеледі, жүгіріп барып магазиннен нан да әкеледі. Еденді да жуа салады.

Оның бұған талабы болғанмен де, әуелде икемі болмай жүрді. Еден жуу қалай болса солай істелмейді екен. Ебі, ыңғайы болады екен. Мұрат екі-үш рет жуған соң, машықтанып үйреніп алды.

Алматыға оқуға кеткелі бері Мұраттан ата-

анасына бір-ақ рет хат келді. Қысқа жазыпты. «Оқуға түстім, Николай Трофимовичтің үйінде тұрам. Николай Трофимович осында, мен оқитын техникумда мұғалім» дегенді ғана жазыпты.

– Бар, жөнел, Мұратжанға азық-түлік жеткізіп бер! – деп, Ұлжан шешей хат келісімен шалын алқымға ала бастады.

Мұрат Алматыға оқуға бармақ болғанда, Батырбай кәрия: «Барсаң бар», – деп еді. Ұлжан шешей құптамаған, қарсы тұрған. «Әуелі осы аудандағы оқуды түгесіп, тауысып алшы. Алматыға барып оқуың қашпас», – деген.

Бірақ, Мұрат көнбеді де, көздеген оқуына кетіп тынды.

– Барсаң, бар деп, қаршадай баланы бір қиырға жөнелтіп сап, енді ойыңа түк кіріп шығатын емес қой. Онда сенің немене, екі туып бір қалғаның бар ма еді. Тезірек барып, жай-күйін біліп қайт! – деген тәрізді сөздер Батыкеңнің құлағынан кетпейтін болды.

Бір қойды сойып, етін кептіріп, тағы басқа майкұрт, азық-түлік қамдап, Батырбай кәрия жол жүруге дайындалды.

Мұрат бір күні техникумнан, сабақтан келсе, Дуся тамақ істеп үлгіре алмай жатыр екен. Алдында ғана аздаған жаңбыр жауып, тыстағы жердің батпағымен еден біраз былғанып қалған. Мұрат соны жуып алмақшы болды. Азғантай ластықтың өзіне жаны төзбейтіндей бір мінез оған да пайда болған еді.

Көйлек-майканы шешіп тастап, үй ішінде киетін көне шалбарын киіп, Мұрат іске кірісіп жатқанда, ас үйдің тап есігінің алдына жүк машинасы келіп

тоқтады. «Қызылшекарадан» келген машина еді. Қасына екі-үш адамды ертіп, үйге кіріп келген Батыкең жалаңаштанып алып, еден жуып жатқан баласын көргенде, соншалық бір ыңғайсыз оқыс күйге түскендей болды.

– Шыбыным-ай, бұның не? – деп таңырқап, мүдіріп қалды. Еркектің әйел істеуге тиісті іске араласуы ауыл қазағына сәлекет болып көрінетінін Мұрат біледі. Сонда да болса, жалтаратын ыңғай жоқ.

– Жеңгейдің қолы тимей жатқан соң, еденді жуа салайын деп едім, – деді.

Басқа ауыл адамдары да Мұратқа үрпиісе қарап тұрды.

Болар іс болды деген оймен Мұрат саспады. Екі үйдің еденін одан соң террасаны да әйбаттап жуып шықты.

Кейіннен, баласы мен екеуі оңаша қалған кезде Батыкең:

– Шырағым, еден жуу деген ол әйелдің жұмысы. Сен істейтін жұмыс емес. Қой бұнынды, ұят болады, – деп көңілінде дат қалғанын білдіріп жатыр.

– Онда тұрған немене бар? Мен түгіл Николай Трофимович өзі де жуа салады.

– Николай жуса, ол орыс. Орыстың еркектері еден жуып, су әкелгенді сәлекет санамайды. Ал қазаққа бұл жарамайды. Әлгі адамдардың бірі болмаса бірі ауылға өсек етіп барады.

Батыкеңнің осы айтқаны мұндай дәл келер ме! Мұраттың еден жуып, су әкелетіндігі жайлы әңгіме «Қызылшекараға» Батырбай кәрия келместен бұрын жетіп үлгіріпті. Өзге біреу емес, ауыл ағасы Тоқмолданың аузымен Ұлжан шешейге де жетіпті.

Ол былай болған еді:

Бір күні кешке жақын Ұлжан шешей есік алдында мал жайғап жүр еді, Тоқмолда өтіп барады екен.

– Шеше, амансыз ба? – деп амандасты.

– Құдайға шүкір. Өзің амансың ба, қарағым.

– Алматыдағы балаңыздан не хабар бар, шеше?

– Хат келген әнеугүні. Оқуына түскен көрінеді.

Әкесі кетіп еді азық-түлік алып.

– Балаңыз былтыр әлгі осында мұғалім болған Денисенко дейтін мұғалімнің үйінде жүр деп естідім. Сол үйдің отымен кіріп, күлімен шығады. Тақтайына дейін сол жуады дейді көріп келген жұрт. Өйтіп жүріп ол оқу оқып не мәз таптырады?

Осы сөздерді Тоқмолда жүре сөйлеп айтып, мойын бұрмастан кете барған еді. Ұлжан шешейдің мінезі оған жақсы мәлім. Бірсыпыра әбігерді істеп кеткенін іштей сезіп, Тоқмолда өзіне-өзі риза болып қалған.

– Ей, әке, оны кім айтып келді? Қалаға кім барып еді? – деп, Ұлжан шешей анық-қанығын білмек болғанда:

– Шалыңыз келеді ғой ертең-бүрсүгүні. Анық-қанығын сол кісі айтар, – деген болатын Тоқмолда.

Балажан Ұлжан шешей осыдан кейін қашан Батыкең келгенше ғұмырының тең жартысын күйзеліспен жоқ етті десе болады. Мұраттың көзден таса болып, оқуға кетуінің өзі де аз азап емес еді. Енді оған мынадай жайсыз хабар ұласып, жанын жегідей жеп, түн демей, күн демей Мұратты ойлайтын болды.

Бес-алты күннің шамасында Батыкең де оралды. Оның төбесі көрінісімен Ұлжан шешей:

– Қалай, Мұратжанның хал-жайы қандай екен? –

деп, тарпа бас салғандай болды.

– Балаң оқып жүр. Хал-жайы сондай жақсы.

– Әлгі былтырғы орыс мұғалімнің үйінде ме екен?

– Иә, сонда.

– Сол үйдің отымен кіріп, күлімен шығады, әйелі істейтін жұмысының бәрін сол істейді деп, осында гүлетіп сөз етіп жүр ғой!

– Кім айтады?

– Маған Тоқмолда директор айтты.

– Қазақ ит өсек айтпай жүрсе, іші кебе ме екен, әкеңнің... – деп, сөзінін аяғын Батыкең ашы тұздықпен бітірді.

49

Ауыл өсекшілері неғұрлым қараңғы болса, соғұрлым көпірме келеді. Мұраттың спорттағы аяқ алысы, табыстары жайында да не қилы күмпілдеген әңгімелер «Қызылшекараға» бүкіл қыс бойы үстін-үстін жетіп жатты. Солардың қайбірі шындықтың қауызына да сыя бермейді. Ертегілерге, аңыз сөздерге ұқсап кететін әсірелеу әңгімелер аралас жүреді.

«Батырбайдың баласы керемет боксшы болып кетіпті дейді. Кіммен ұрысса да, жайратып жеңіп шығады дейді».

«Япыр-ай, сол балаға таңым бар. Шипиген нәзік қана бала еді. Бұл күнде сұмдық балуан болып кетіпті дейді».

«Қарағандыда боксшылардың үлкен бір жарысы өткізілген екен. Мұрат соған қатысыпты. Кездескен боксшыларының бәрін жапырып жеңе беріпті. Ең соңында Мұратпен жекпе-жекке бір боксшы қалған екен. Ол өзі сол қарағандылық екен. Мұраттың қалай

да жеңетініне көзі жетіп, Мұратты сатып алмақшы болыпты. Кереметтей көп ақша ұсынып, осы соңғы айқаста сен менен жеңіл депті. Мұрат оған көнбепті. Әлгіні де жеңіп чемпион болыпты. Жеңіліп қалған боксшы содан соң «бәлем, сені ме!» деп кектенеді де, Мұратты енді қайтып рингке шыға алмайтындай етіп жібермекші болады. Әлгі неме қасына бес-алты жолдасын ертіп Мұраттың ізін аңдиды. Сөйтіп, қараңғылау бір көшенің бұрышында бұзақылар кеп бас салады. Өзіне төнген қауіпті Мұрат тез сезініп, қимылдаған екен. Әлгілердің әрқайсысын бір-бір қойып жайратып, құтылып кетіпті!»

«Сол жарыстың үстінде Мұрат бір боксшының жақ сүйегін опырып жіберіпті!»

Өсек-аяң, көпірме сөздердің сыңай-сыйқы, міне осындай.

Қаншама әсірелеу болғанымен бұл әңгімелердің негізінде шындық жәйттер жатқаны рас болатын. Бокс аспанына Мұраттың жарқырауық ракетадай зырлап шығып бара жатқаны, жеңілуді білмейтіні, спортшылар қауымы мен бокс жанкүйерлерінің арасында аты осы күні ерекше аталып жүргені – бәрі де рас. «Буревестник» ерікті спорт қоғамының Қарағандыда өткізілген біріншілік жасөспірімдер жарысына қатысып, ең жеңіл салмақ бойынша чемпион атағын жеңіп алғаны да шындық жай.

Ал бұның сыртында айтылып жатқан әңгімелердің көпшілігі қолдан жамап, ойдан туғызған суайт хабар-ошарлар.

Әйтпесе Мұратты ешбір бұзақылар қамаған да, ешкімнің жағын Мұрат айқас үстінде қиратып жіберген де емес. Ол тәрізді жеңіл салмақтағы боксшыларда жақ қирату түгіл бірін-бірі нокаут

студің өзі де аса сирек ұшырасатын оқиға екенін спорттан азын-аулақ мағлұматы бар жанкүйерлер өте жақсы біледі.

50

Келесі 194... жылдың август айында Париж қаласында студент боксшылардың халықаралық біріншілік жарысы өткізілетіні жайлы хабар жастар баспасөзінің бәрінде жарияланды. Совет студенттерінің бірлестігі бұл жарысты құттықтап қарсы алатынын және де оған қатысуға мүдделі екенін білдірді.

Басқа мемлекеттердің жастар ұйымдары да үн қатып құптап жатты.

Ұлан байтақ елімізде осы аталған жарысқа қатысудың дайындық ісі қолға алынды. Облыстар мен өлкелерде, республикалар мен аймақтарда ең таңдаулы, ең қабілетті деген студент боксшылар сұрыпталумен болды.

Алматы физкультура техникумының студенті, он алты жасар жас боксшы Мұрат Батырбаевтың аты осы кезде спортшылар қауымының арасында ерекше шықты. Жеңілуді білмейтін, керемет талантты боксшы ретінде ауыздан-ауызға алынып, даңққа бөлене бастады.

Март айында, Ташкентте Орта Азия мен Қазақстан студент боксшыларының аймақтық жарысы болды. Мұрат бұл кезде техникумның екінші курсына оқитын. Жиырма айқасты бастан кешкен тәжірибесі бар еді. Соның біреуінде ғана ұтылып, басқасында ұтып шыққан. Мұратпен кездесетін бәсекелестердің ішінде ең қауіптісі өзбекстандық он тоғыз жасар спорт шебері Лопатников деген

еді. Осы жолы Мұрат бұрын-соңды болмаған өнер көрсетті. Қажымайтын, талмайтын бейнебір жанды машинадай қимылдап, елу айқасты бастан кешірген, республика чемпионы деген құрметті атағы бар сартіс боксшы Лопатниковты ойнап жүріп жеңді.

Осы айқасты өз көзімен көріп отырған адамдардан жап-жас балғын боксшының шеберлігіне сүйініп, айызы қанбаған бірде-бір жан болған жоқ.

Мұраттың тренері, әрі осы айқаста оған қызмет етуші секунданты Николай Трофимович те осы біраз ғана минут уақыттың ішінде көп нәрсені бастан кешті. Шаттық сезімінің не қилы шабытты толқындары кеудесінде теңіздей тулаумен болды. Сабырлы, салмақты мінезінен сонда да болса ауған жоқ. Асқақтаған ду қол шапалақтаудың қошеметімен Мұрат рингтен жеңіп түсіп келе жатқанда оны арқадан қағып бір-ақ ауыз сөз айтты.

– Жарайсың, Муратик! – деді.

Жарыс стадионда болып жатыр еді. Рингтен ұзай берген Мұраттың алдын кенет жұпар иісті бір бума әсем гүл тосқауылдай қалды. Гүлдің тасасынан оң жақ бетінде қалы бар әдемі өзбек қызы күлімсіреп қарайды.

– Сіз тамаша боксастыңыз! – деп, қыз бума гүлді Мұратқа құшақтата салды да, жалт беріп жүгіре жөнелді.

Осы кеште, жатар алдында, Мұрат қонақ үйдің бет алдындағы Науаи алаңында жалғыздан-жалғыз ұзақ сейілдеп қыдырды. Көңілінен, неге екенін, манағы гүл сыйлаған өзбек қызы шықпайды. Жарқ етіп қана бір көрінген жанары, уыз жүзі, нәр күлкісі

– бәрі де сол қалпында көз алдында. Үлбіреген жұп-жұмсақ жібек сезімнің, бұрын-соңды бастан кешіп көрмеген жұмбақ сезімнің шырмауынан Мұрат еш шыға алатындай емес-ті.

Осы хал оның бойынан көп күндер өткеннен кейін де айықпады...

51

«Қызылшекарада» Мұрат жайындағы күмпілдек әңгімелер басылмақ түгіл асқынып кетті.

Бір күні: «Батырбайдың баласы Мәскеуге жүргелі жатыр екен. Одан әрі Прансия деген елдің Париж деген қаласына барып, дүниежүзіндегі ең мықты боксшылармен төбелеске түседі екен», – деген хабар дүңк ете қалды.

Баласы жайында әрқалай әңгімелер естіген сайын Ұлжан шешей онсыз да бір селк етпей қалмаушы еді. Енді мына хабарды естігенде, ол от басқандай болып, ыршып түсті.

– Ойбай-ау, Прансиясы несі? Не сұмдық? Әкем-ай, бұның жөнін білетін кімің барсың! – деп, көрші қатындардан ақыл-кеңес сұрай жүгірді.

– Прансия деген ол шет ел болса керек. Әйтеуір, жердің түбі – алыс болса керек, – деді бір қатын.

– Қыр Сібірден де ары болса керек, – деді екінші қатын.

Білгірсінген оқығандау бір қатын:

– Прансиянын жайын мына менен сұраңдар. Мен айтып берейін, – деп, суырылып тәптіштей жөнелді. – Қыр Сібір дейсіңдер. Сібір қайда, мұнда емес пе? Прансия деген ел, Сібір түгіл, әлгі Түркия, Әмериканың бәрінен де ары. Ылғи капиталистер

тұратын ел болады. Үйлері жүз қабат етіп салынған болады.

Тағы бір оқығандау қатын әлгінің сөзін бөлді:

– Өйтпей-ақ, Әмериканың ар жағында емей-ақ, Прансия одан бері болса керек. Бізбен соғысатын Керманның көршісі болса керек, – дегенді айтты.

– Әй, осының жөнін ешқайсымыз да жөндеп білмейміз. Одан да осы ауылдағы оқыған мұғалімдерден сұраған жөн, анық-қаныған солар әйбат біледі. Олардың әлгі бір карта дейтін үлкен сурет қағазы болады. Содан олар Прансияның қайда екенін шұқып көрсетіп те береді, – деді үшінші әйел.

Көпшілік осы дұрыс деп қостағаннан кейін, Ұлжан шешей қалбалақтап мектепке қарай жүгірді. Тоқмолда кабинетінде жалғыз отыр еді. Алқын-жұлқын кіріп келген бойда Ұлжан шешей амандық-есендік жоқ сөйлей жөнелді:

– Қарағым Тоқмолда, өзің отыр екенсің, мұндай жақсы болар ма? Алматыға әлгі Сейіт барып келген екен. Сол айтып келді. Мұратжан Мәскеуге, Мәскеуден ары Прансия дей ме, сондай бір басқа алыс елге покус қып төбелесуге бармақшы екен дейді. Не өзі хат жазбайды ол оңбаған. Бұ қалай! Бұнысы несі? Оны сонда оқыған мектебі зорлап апара ма? Жоқ әлде өзі тіленіп бармақшы ма? Прансия дегені тағы да қай жер, қаншалық жер? Әйтеуір, сол покус деген немеге құмартып алды да, осы бала біздің зәремізді ұшырып болды. Түсіндіріп айтшы, қарағым Тоқмолда. Маған осының жайын ұғындыршы!

Мұраттың спорттық даңқы күн санап асқақтап келе жатқанынан Тоқмолда құлағдар болатын. Оны

жетілдіріп баулушы Николай Трофимович екенін де еститін. Ол бұған іштей қыжырланып, күндеп қарайтын.

– Балаңыз әлі де сол әлгі Денисенко дейтіннің үйінде ме? Сонда жүр ме? – деп сұрады Тоқмолда.

– Былтырдан бері сонда ғой. Сол үйде.

– Ендеше осының барлығы да сол Денисенконың істеп жүргені. Мұратты еліктіріп, желіктіріп жүрген сол ғана. Осында жүргенде де ол балаларды алыстырып, жұлыстырып, істемегені қалып па еді? Ал Прансияға баратын болса, шеше, балаңыздың мұнысын мен құптай алмаймын. Жеңіл сапар болады деп, мен бұл сапарды айта алмаймын. Прансия деген ол шет ел. Бізбен араз ел. Араз елдің пәлежаласы көп болады, – деп, Тоқмолда онсыз да үркіп отырған шешейдің үрейін одан бетер ұшырды.

– Әлгі бір карта дейтін қағаздарың болады. Сол қағазда барлық елдердің суреттері болады дейді ғой. Сол рас па?

– Әне, бір карта деген анау. – Қабырғада Американың физикалық картасы ілулі тұр еді. Тоқмолда соны нұсқап көрсетті.

– Сонда бұның Трансиясы қайсы? – деп сұрады Ұлжан шешей.

– Трансия емес, Прансия деңіз. – Тоқмолда орнынан түрегеліп, картаның қасына келді. Саусағын имите шошайтып «Прансияны» іздеді. Солтүстік Американы шарлап, одан Оңтүстік Америкаға түсіп, Прансия деген жазуды одан да таба алмай дал болып тұр еді, Роза кіріп келді.

– Роза, әлгі Прансия қайда еді? Көрсетіп жіберші?

– Бұл Американың картасы ғой? Франция мұнда қайдан болады? – деді Роза.

– Е, Әмериканың картасында Прансия болмай ма?

– Франция, ол Европада ғой.

Ыңғайсызданып қалған Тоқмолда қолын бір-ақ сілтеді.

– Мен осы карта дегеніңе шорқақпын...

Осы күннің ертесіне жолшыбай бір машинаның сәті келе қап, Ұлжан шешей Алматыға жетті. Мұратты «Трансия түгіл ешқайда жібермеймін. Егессем, енді оған қалада оқуды да оқытпай, үйге алып қайтамын», – деп жұлқынып келген түрі еді. Жерлес шофер оны Николай Трофимовичтің тура үйіне әкеп салды да, есіктен кіргізіп бір-ақ тындырды.

Дуся Ұлжан шешеймен шұрқырай амандасып жатыр. Әкесініңап-ауырдобалдай бокс қолғаптарын сүйретіп Вовка ойын етіп жүр.

Ұлжан шешейдің амандықтан соңғы бірінші сөзі:

– Мұратжан қайда? Сабағыңда ма? – болды.

– Мұрат Николай екеуі бүгін самолетпен Москваға ұшып кетті, – деді Дуся.

Ол бұл хабарды қаншалық қуаныш етіп айтса да, Ұлжан шешейдің өңі сұп-суық болып, қаны ішіне тартылып бара жатты.

52

«Қайырлы күн болсын, қымбатты Дуся. Аяулы ұлым Вовочка! Үш күннен бері мұнда боксшыларды сұрыптау жарысы болып, бүгін аяқталды. Мен сендерге бұл хатты аса қуанышты жағдайда жазып отырмын. Жарайды, менің Мұратым! Нағыз жігіт!

Дусенька, есінде ме? Осыдан түбінде тамаша боксшы шығуы мүмкін деп мен «Қызылшекарада» жүргеннің өзінде айтатын едім ғой. Қателеспеген екем. Тұрған бойы талант! Керемет талант! Аса жеңіл салмақтылардың ішінде өзінің бірінші қолғап екенін Мұрат ғажап дәлелдей білді. Оның негізгі бәсекелесі еревандық Манакян еді ғой. Тоқсан тоғыз айқасты бастан кешірген аса тәжірибелі Манакянды Мұрат басымдылықпен жеңіп кетті. Сөйтіп, мұндағы жұртты таң қалдырғандай болды. Әрі олардың сүйіспеншілігіне бөленді.

Спорт сыншылары мен жанкүйерлерінің аузында қазір Мұраттың аты ерекше аталуда. Он алты жасар жас өспірімнің спорттың бокс тәрізді ауыр түрінде мұндай дәрежеге көтеріліп, осыншалық жетістіктерге жетуі сирек кездесетін нәрсе деп бағалануда.

Дусенька, тағы да бір қуаныш мынау: Мен Парижға баратын боксшыларды дайындау үшін көмекші тренер болып тағайындалдым. Амандық болса, Парижге мен де барам. Ал оған дейін осында, Москва түбінде бір айлық жаттығу ісі өткізіледі. Мұрат та, мен де енді сонда боламыз.

Кош, сау бол. Осы хатты алысымен хат жаз. Вовочканы күн сайын суық сумен шомылдыруды ұмытпа! Үзіліс жасамай шомылдыр.

Мен үшін Вовочканы сүйіп қой.

Мұраттан сендерге ыстық сәлем!

«Сенің Николайың».
«17/ VI – 1954 жыл.»

Париж!

Адамзат тарихында бел болып, бедер болып қаларлық талай маңызды оқиғаларды бастан өткерген кәрі Парижде бұл күнде дүниежүзі спорт жанкүйлерінің назарын аударған тағы да бір дүрмек болып жатыр.

Елеулі дүрмек!

Ұлттық спорт сарайында студент боксшылардың халықаралық біріншілік жарысы өткізіліп жатыр.

Жарыстың бүгін соңғы күні.

Сегіз салмақ категориясы бойынша бұл жарысқа барлығы сексен сегіз боксшы қатысып еді. Содан он алты адам сұрыпталып финалға шықты. Бұлар бірде-бір рет жеңіліс таппаған ең мықты, ең озат деген құдіретті жауынгерлер.

Дүниежүзі чемпионы деген құрметті атақты жеңіп алу үшін соңғы рет айқасып, күш сынасатын осы он алты саңылақтың ішінде советтік үш боксшы бар. Олар: москвалық ауыр салмақты Николаев, бакулық жартылай орта салмақты Алиоглы және қазақстандық аса жеңіл салмақты Мұрат Батырбаев еді.

Дүниежүзінің спорттық газет-журналдары бұл күндері Мұрат жайында көп дүрліктіріп жазуда. Оған бірінші себеп, Мұраттың жасының осы жарысқа қатысып отырған басқа боксшыларға қарағанда көп кішілігі болса, екіншіден, оның боксшылық өнерінің әр қилы асқақтығы, алғырлығы.

«Батырбаев» бокс үшін жаралған. Оның айқас үстіндегі сезімталдығы адам таң қаларлықтай. Бойына бірде-бір соққыны дарытпайды, ал өзі бірде-бір соққысын нысанаға тигізбей және де

қоймайды. Оны бокстың шеберлікке, амал-айлаға бағытталған жаңа мектебін жасаушы табиғи талант иесі деп атауға болады», – деп жазды Францияның «Спорт жұлдызы» газеті.

«Аса жеңіл салмақты боксшылардың ішінде Россиядан келген он алты жасар жас боксшы Мұрат Батырбаев тері қолғаптың шын мәніндегі құдайы болып саналады. Енді оны финалдық жарысқа қатыстырмай-ақ, чемпиондық жүлдені оған бере берсе де болады. Бәрібір Батырбаев жеңеді», – деп жазды Англияның «Боксшы» газеті.

Басқа елдердің газеттері де Мұрат жайында осындай асқақ сөздерді бұрқырата жазып жатты.

Мұраттың финалдық кездесудегі әріптесі американдық он тоғыз жасар боксшы Питер Сандересс болатын. Өз елінде «қисық мұрын найзағай» атанған даңқы зор Сандересс.

Сандерессосы жарысқа келерде, Хикерсон дейтін біреу «Шыныққан Америка» журналында ол жөнінде сала-құлаш мақала жариялаған болатын. «Парижға баратын студент боксшыларымыздың ішінде Питер Сандересс шолпан жұлдыздай жарқырап, көзге ерекше түседі. Оның табиғатының бір өзіне ғана тән таңғажайып қасиеттері көңіл аударарлықтай. Шыр етіп дүниеге келгенде, Сандерестің екі тісі шығып туған еді. Осы кезде ол екі минуттың ішінде бір кило балмұздақты қиналмастан қылғып жібереді. Сандерестің ерекше жаратылған адам екенін сипаттайтын детальдар, міне, осындай.

Бұл болатын халықаралық жарысқа Питер Сандересс атақты Менаджер Бирсоның тікелей өз басшылығымен дайындалды. Осы жолы жеңіп шығып, дүниежүзінің чемпионы болғаннан кейін

Сандересс әуесқойлық боксты тастап, кәсіпкерлік бокске көшпекші. Нью-Йорктегі «Азулы арыстан» клубы оны өзіне алмақшы болып, шарт жасасып, осы күннің өзінде аванс ретінде күн ілгері он төрт мың доллар ақша төлеп те қойды», – деп жазған болатын Хикерсон.

54

Николай Трофимович пен Мұрат қонақ үйдің бір нөмерінде болатын. Шағындау ауыз бөлмесі, душы бар жартылай люкс номер. Екеуі таңертеңгі тамақтан кейін оңаша отырып, ертеңгі болатын айқастың (шешуші айқастың) жайын сөз етті. Тактикалық жоспар жасады. Хитер Сандерестің осында өткізген айқастарын мұқият бақылап қана қоймай Николай Трофимович Америка спорт баспасөзінде ол жөнінде, оның боксшылық айла-тәсілдері жөнінде жазылған бірсыпыра мақалаларды қолға түсіріп алған еді. Солардың барлығын да зерттеп оқып, танысқан. Сөйтіп, «қисық мұрын найзағайдың» нендей кереметтері барын танып, біліп алып еді. Ертеңгі айқастың тактикалық жоспарын жасағанда осындай анық көзі жеткен, тікелей сезіп, әбден ақыл сарабына салып, екшелеген жайларды жолбасшылыққа алды.

– Сен оны зерттегенің секілді сені Сандересс те зерттейді. Сенің осал дұшпан емес екеніңді ол жақсы біледі. Айқасты әдіске, айла-тәсілге құрып еңсере алмайтынын және де түсінеді. Ендеше Сандерестің қолданатын тактикалық жоспары мынадай болуы мүмкін: ә дегеннен күшке салып, қатаң шабуылға шығу; сөйтіп, айқастың тізгінін өз қолына алу; үрей туғызу қарсы жаққа. Ал қалған уақытта, әріптесі бел

ала бастаған кезде, қорғанысқа көшу; қорғана жүріп, қарсы шабуылдар жасап ұпай жинау. Сандерестің негізгі тактикалық жоспары көріп тұр, осы болады.

Бұл – спорттық құбылыстарды түйсінгіш алғыр ойлы ұстаздың дәл тауып, төбеден тоқ еткізіп қойып қалғандай етіп айтқан сөзі болатын.

Сандерестің осы тәсіліне қарсы қандай тәсіл қолданып күрескен жөн!? Мұратты тәптіштеп отырып, Николай Трофимович соған әзірледі.

Николай Трофимович өзінің осында келгелі бері жазып жүрген «Париж күнделігі» дәптеріне шұқшиып, нөмерде жалғыз отыр еді. Есік қағылды да, почташы әйел кіріп, бірнеше хат, телеграммалар әкеп берді.

Бір телеграмма Дусядан екен: «Жарыстағы табыстарыңмен құттықтаймын. Мұрат үшін зор қуаныштымын. Совет спортының даңқы арта берсін!» – депті.

Басқа телеграммалар Алматыдағы спорттық ұйымдардан, жолдас-жоралардан екен.

Кері қайтатын адресі жазылмаған сұрғылттау бір хат Николай Трофимовичке өзгешелеу болып көрінді. Конверттің сыртына: «Батырбаевтың өз қолына», – деп жазылған. Оны былай алып қойды да, Николай Трофимович басқа хаттарға көз жүгіртіп шықты. Содан соң күнделігіне қайтадан шұқшиып, жазуға кірісті. Бірақ стол шетіне таман оқшау тасталған әлгі хат назарына шалына берді де, көңілі осыған бөліне берді. Қолына қайтадан алып, қарай бастады. «СССР-дан келген хат емес. Жергілікті хат. Сонда бұл қайдан? «Батырбаевтың

өз қолына?» дейді. Мұратқа бұл арадан құпиялап кім хат жаз- бақшы? Парижде ол ешкімді танымайды да, білмейді ғой?!»

Осындай жұмбақ ойлар тізбектеліп келіп, Николай Трофимовичтің басына сықап кіре берді.

Хаттың адресі қолдан жазылмай, машинкамен жазылуы; кері адресінің болмауы да сезік туғызғандай жайлар еді.

Николай Трофимович біреудің құпиясына үңілуге әуесқой адам емес. Бірақ мына хаттың келісі мен кейпі соншалық оғаш болғандықтан, дағдылы әдептілікті былай сырып қойды да, тез ашып оқып көруге шешім түйді. Жүрегі әлдеқандай жамандықтың тықырын сезгендей болды.

Хаттың ішінен машинкамен орысшалап жазылған тілдей сары қағаз шықты.

«Сен Сандерестен жеңілуге тиіссің.

Әйтпесе тірі қалмайсың!»

Қолына бейнебір жылан орала кеткендей Николай Трофимовичтің денесі мұздап сала берді. «Бұл не сұмдық? Кім бұны жазып отырған?»

Ол біртіндеп ақылына салып ойлай бастады. «Мұратты абыржыту ниетімен істеліп отырған бұзақылық! Бұны Мұратқа жарыс өтіп болғанша көрсетуге болмайды!»

Николай Трофимович бұл әзәзіл хатты совет командасын бастап әкелуші аға тренер Харламовқа көрсетпекші болып, нөмірден асыға шықты.

55

Студент боксшылардың халықаралық біріншілік жарысы өткізіліп жатқан ұлттық спорт сарайының алды құмырсқаның илеуінен аумады. Сеңдей

соғысып сапырылысқан қарақұрым жұрт. Жарыстың бүгінгі соңғы күнінің билеті өзге уақыттағыдан үш есе қымбат бола тұрса да бұдан пәлен күн бұрын сатылып кеткен еді. Тым құрса орынсыз кіру билетін табамыз ба деп есек дәмемен келген жанкүйерлер енді, міне, не сарайдың ішіне кіре алмай, не үйлеріне қайтып кетпей, қолдан билет іздестіріп жөңкілісіп жүр.

– Әне, совет боксшылары келе жатыр! – деген үн саңқ ете қалды. Жұрт жапырылып солай қарай ұмтылысты.

Совет боксшылары мен олардың тренер-секунданттары кішкентай жеңіл автобуспен нөпір жұртты қақ жарып, ақырын, әрең жүріп келеді. Оларды тұтқындап-қоршап алған жанкүйерлер бірге қозғалып қалар емес. Ашық терезелерден блокнот ұстаған қолдар жыпырлап созылады, автограф сұрайды. Сондағы өте-мөте көп аталатын есім: «Мұрат Батырбаев!»

Мұрат автограф үлестіріп үлгіре алмай келеді.

Автобус шешінетін залдың есігіне тақай келіп тоқтады. Қолдарына сойылдарын салмақтап ұстаған полицейлер халықты кейін серпіп, бұл араға жолатпайды. Енді совет боксшыларына бір топ газет корреспонденттері лап қойды. Олардың да кейбірі блокнот, қаламдарын оңтайлап, боксшылар мен олардың ұстаздарының аузынан не сөз шықса да қақшып, жазып алуға даяр. Ал енді біреулері фотоаппараттарын сығалап, суретке түсіріп жан таппайды.

Америка журналисі, үстінде ала шұбар костюмі бар ұзын мойын Хикерсон Мұраттың алдын кескестеп:

– Мұрат мырза, өзіңіздің бүгінгі айқасыңыз жайында не айтасыз? – деп сұрады.

– Ринг көрсетеді.

Хикерсон аузын Мұраттың құлағына төне тақап:

– Сіз өмірдің есігін жаңа ашқан жас адамсыз. Әлі де болса, тірі жүргіңіз келетін шығар. Солай емес пе? – деді.

Бұл айтылған сөздердің мағынасын Мұрат ұға қоймады да, иығын қомдап:

– Түсінбеймін, – деді.

– Жүр, Муратик, жүр, – деп Николай Трофимович Хикерсонды қаға-соға бұлардың арасына кіре берді...

Жарыс басталды. Рингке бірінші болып, аса жеңіл салмақты боксшылар Питер Сандересс (АҚШ) пен Мұрат Батырбаев (СССР) шақырылды.

Ду етіп соғылған шапалақ спорт сарайының ішін кернеп, жаңғырықтырып жіберді.

Рингтің екі бұрышында кішкентай екі жалауша тұр. Бірі – СССР-дікі, екіншісі – АҚШ-тікі.

Рингке түспа-түс бүйірдегі кішкене есіктен әуелі Питер Сандересс шықты. Шүйдесі қатпарланған менеджер Бирсон оған секунданттық қызмет етпекке өзі еріп келеді. Сандересс ұзын етек ала халат киіп, белін буып алған. Қошемет көрсетіп айқайлаған дауыстарға жауап ретінде қолын көкке соза бұлғап, рингке мәз-мереке кейіппен күліп шықты ол. Оның соңынан Мұрат көрінді. Шибарқыттан тігілген жеңіл куртқасын желбегей жамыла салыпты. Секунданты Николай Трофимович болатын.

Айқайлаған көп дауыс оған да қошамет көрсетіп жатты.

Рингті айнала бүгжеңдеген фотокорреспонденттер мен кинооператорлар аппараттарын сығалап, жан таппайды.

«Тыңдаңыздар! Ең жеңіл салмақ бойынша айқасқа түсетін боксшыларды таныстырамыз. Питер Сандересс! Америка Құрама Штаттары. Салмағы елу килограмм». «Мұрат Батырбаев! Совет Одағы. Салмағы 48 килограмм».

Мұратқа қарағанда Сандересс бойшаңдау өкен. Бірақ оның есесіне Мұрат кеуделі, шымыр. Спортпен шұғылдана бастағалы бергі үш жылдың ішінде үзбей жаттығудың, шынығудың арқасында ол осы дәрежеге жеткен. Қолмен сылап өсіргендей сұлу да сергек тұлғаға ие болған. Бұл тұрған Мұрат Батырбаев – оқушыға осы кітаптың басында таныс болатын – көктемде жаңбырдың астында қалғанда ауруға шалдығатын – нәзік Мұрат емес. Спорт ол Мұратты болаттан берік етіп, шыңдап қайта жасаған.

Рингке шыққан бетте Мұрат залға шола қарап еді. Он бес мың адам сыярлық сарайдың еденінен төбесіне дейін жыпырлай тұтасқан жыбыр-жыбыр адам бейнесі көзіне шалынды. Үңірейген есіктер болмаса, алма түсер жер қалмаған екен.

Мұраттың көңілінде толқу бар екенін біліп, Николай Трофимович оның иығынан, маңдайынан сипалап қояды. Оның жайшылықтағы қатқан алақаны Мұратқа жібектен жұмсақ сезіледі.

– Секунданттар, рингтің сыртына шығындар! – деген ескерту болды. Гонг сыңғыр ете қалды. Айқас басталды.

Мың-мыңдаған ынтық көздер залдың дәл ортасындағы ақ шаршыда біріне-бірі тап беріскен екі боксшыны бағып қадалуда.

Осыдан он шақты минут өткенде не болады? Немен тынады бұл айқас? Кім жеңіп чемпион болады? Осыны біліп тынғанша әр кеудеде шыдам жоқ.

Түйіліп ұмтылған бетте Сандересс садақ оғындай атылып кетті. Бірден шабуылға шықты. Көзге шалынбайтын соққылармен Мұратты көміп тастады.

АҚШ-тан келген бір топ жанкүйерлер рингке жақын отыр еді. Улап-шулап кетті. Сандересті жігерлендірмек болып, айқайға басты.

Мұрат әуелгі сәтте тұмшалана қорғанумен болды. Жаңбырдай сабалаған берекетсіз соққылардың ентігі басылуын аңдып еді. Шегіне, қорғана жүріп, бірнеше рет Сандересті ұрып-ұрып та жіберді.

Енді бір сәтте екі жақ кезек қойғыласып кетті. Екі жақтан сан-сапалақ бораған соққылардың арты клинчпен аяқталды. Сандересс Мұраттың екі қолын қолтығына бірдей қысып, басын оның төсіне тіреп, тұрып қалды. Осы кезде, бастары сүзіскендей болып тұрып қарағанда, Мұрат Сандерестің көздері бір түрлі жыртқыштанып, қызара қанталап кеткенін көрді.

Бірінші раунд аяқталғанша Сандересс өшіге, құтырына шабуылдаудан танбады. Мұрат оны бойына дарытпаған сайын асқынып, ызаланып қимылдайды. «Ойлағанымды жүзеге асыра алмадым-ау» деген өкінішті оймен ол екі өкпесі солқ-солқ етіп, демалып отыр.

Ал Мұрат болса, Сандереске қарағанда тың еді.

Екінші раундтың басында Сандересс Мұратты

қалайда тізе бүктірмей қоймайтындай тағы да жанталасқан жойқын шабуыл бастады. Мұраттың әдіс-айла шеберлігі де осы кезде көзге ерекше айқын түсті. Қорғана жүріп ол да көміп-көміп алады. Соққылары дәл де, тез. Сандересте қапы кету көп.

Раундтың соңына таман тізгін Мұраттың қолына көшкендей болды. Залдағы у-шу құлақ тұндырады. Екінші раунд та аяқталды.

Енді ең шешуші үшінші раунд қалды. Үш қана минут уақыт! Тас-түйін боп белдескен жекпе-жектің тағдыры сонда шешіледі.

Николай Трофимович Мұратты желпи тұрып бір ғана ауыз сөз айтты:

– Енді шабуылда! – деді.

Менеджер Бирсон Сандерестің құлағына төне түсіп, тұтыға сөйлеп жатыр:

– Берілме! Шыдап бақ! Тіпті жеңіліп бара жатсаң, мертіктіріп кет!

Үшінші раунд екі жақтан бірдей шарт та-шұрт шабуылдасумен басталды. Тағы да клинч!

– Стоп! Бокс!

Сандересс бұлт етіп бұрышқа қашып шықты. Мұрат оған ес жиғызар емес. Тағы да клинч! Сандересс өзі келіп Мұратты құшақтай алды.

– Стоп!

Мұрат бейқам шегіне беріп еді. Сандересс судьяның командасын күтпестен оны ызаланып дәл бүйректен пәрменімен бірді қойып қалды. Мұрат бүйрегін баса бүгілді де қалды. Жұрт ду ете түсті.

– Бұзақылық!

– Кәззәптық!

– Сандересс рингтен қуылсын!

Көп жұрт орындарынан тұрып, бас киімдерін

бұлғап айғайлап жатыр. Дүрсілдетіп тақтайды тебеді. Трибуналардың астымен оңды-солды составтар ағылып жатқандай дүңгірлеп кетті.

Сарайдың ішінде ереуіл туып барады деп ойлады ма екен, қолдарына резинка сойылдарын оңтайлап ұстап, сырттан бір топ полисмендер саулап жетті.

Мұрат бойын тез жазды да, айқасуға ұмтылды. Рингтегі судья Сандереске ескерту жасаумен тынды да, ұрысты жүргізе берді.

Сандересс шабуылға шықты. Көзге шалынбайтын шабуылдармен Мұратты көміп тастады. Бірақ ашынған, тағыланған адамның ақырғы бет тырнасы тәрізді бей-берекет долылық еді.

Мұрат қорғана отырып, шегініп барады. Бұрышқа жетті. Арқасы арқанға тиді. Содан күш алғандай кенет ол садақ оғынша атылып кетті. Сандересті құлақ түптен соқты. Соққы барынша жойқын еді. Және бірнеше соққыны көміп-көміп жіберді. Сандерестің көзі бұлдырлап, жер-дүние төңкеріліп бара жатқандай болды.

– Соқ!

– Есін жиғызба!

– Төпе!

Сандерестен әл кетті.

Тағы бір жойқын соққы иегінен кеп тигенде, Сандересс қалшиған қалпы тікесінен тік сұлқ тұрды да қалды. Содан соң шалқасынан құлады. Шүйдесінің тақтайға тарс етіп соғылғаны залдың барлық бұрышына түгел естілді.

Тап осы кезде айқас аяқталғанын білдіріп гонг та соғылды.

У-шудан адам құлағы тұнады. Кімнің жеңгені

айтпаса да белгілі еді.

Рингтегі судья Мұраттың қолын көтерді.

Ду қошемет асқақтап кетті. Совет Одағының мемлекеттік гимні ойналды. Оның шалқыған қуатты үні залдың ішін кернеп кетті.

Жайшылықта сабырлы, салмақты Николай Трофимович балаша секіріп рингке шықты да, Мұратты құшырлана құшақтап, бетінен сүйді.

Бердібек СОКПАКБАЕВ

ШЫҒАРМАЛАРЫ

III ТОМ

Редакторы **Әлсейіт ОСПАН**
Қате түзеуші **Қазына НҰРМАХАНОВА**
Беттеуші дизайнер **Мақпал АЙТАҚЫНҚЫЗЫ**
Техникалық сарапшы **Нұркен СҮЙЕУБЕКҰЛЫ**

ISBN 978-601-03-0290-7

ИБ №42

Басуға 05.09.2014 ж. кол. қойылды.
Пішімі 84x108 $\frac{1}{16}$. Офсеттік басылым.
Қаріп түрі "Ориент". Көлемі 20,0 шартты баспа табақ.
Таралымы 2000 дана.
Тапсырыс №42/9654.

«ҚазАқпарат» баспа корпорациясының баспаханасы